

Advies over de omgang
met koloniale collecties

Adviescommissie
Nationaal Beleidskader
Koloniale Collecties

Raad voor Cultuur

koloniale collecties en erkenning van onrecht

Samenvatting	4
1. Inleiding	10
1.1 De adviesaanvraag van de minister	13
1.2 De samenstelling en werkwijze van de Commissie	14
1.3 Het advies	15
2. Nederland als kolonisator	17
2.1 De Europese expansie	18
2.2 De Nederlandse expansie	19
2.3 Nederland als koloniale macht	23
2.4 Modernisering	27
2.5 De dekolonisatie	28
2.6 Ten slotte	30
3. De koloniale collecties	31
3.1 Koloniale collecties in Nederland	31
3.2 De toonaangevende musea nader beschouwd	32
3.3 Herkomstonderzoek door musea	39
3.4 Wijze van verwerving	40
4. Teruggaven in het verleden	42
5. Ontwikkelingen in andere Europese landen	48
5.1 Frankrijk	48
5.2 Duitsland	50
5.3 België	51
5.4 Groot-Brittannië	52
5.5 Overige landen	53
6. Opvattingen in de herkomstlanden	54
7. Relevante elementen voor de omgang met koloniale collecties	57
7.1 Wijze van verkrijging van koloniale cultuurgoederen	57
7.2 Het culturele belang van een koloniaal cultuurgoed	58
7.3 Omstandigheden na teruggave	60
7.4 Andere modaliteiten naast teruggave	60
7.5 Cultuurgoederen niet in het bezit van het Rijk	61

8. Het juridisch kader	62
8.1 Het recht in de koloniale gebieden	62
8.2 Het internationale recht	63
8.3 Soft Law	65
8.4 Wettelijke belemmeringen voor teruggave	67
9. Advies aan de minister over de omgang met koloniale collecties	69
9.1 Het beleidskader	71
9.2 Aan wie wordt teruggegeven	76
9.3 De beoordeling van verzoeken om teruggave	78
9.4 De beoordelingsprocedure	82
9.5 Het herkomstonderzoek	84
9.6 Internationale samenwerking	86
10. Slotbeschouwing	88
Eindnoten	89
Bronnen	108
Literatuur	114
Bijlage	120
Kamerbrief	121
Adviesaanvraag	123
Overzicht gesprekspartners	125
Overzicht van Nederlandse ex-koloniën en handelsposten	127
Enquêteresultaten	129
Teruggaven in het verleden	135
Colofon	138

Samenvatting

Vanaf het begin van de zeventiende eeuw had Nederland handelsposten en koloniën in Azië, Afrika en in Noord- en Zuid-Amerika. Ruim vier eeuwen lang waren Nederlanders op vele plaatsen op deze continenten aanwezig als handelaren, kolonisten en bezetters. Een tijd die zich voor de oorspronkelijke bevolking kenmerkte door uitbuiting, geweld, racisme en onderdrukking. Een tijd ook waarin vele culturele, historische en religieuze objecten uit deze gebieden naar Nederland kwamen en die tot op de dag van vandaag te zien zijn in de Nederlandse musea. Daaronder bevinden zich ook cultuurgoederen die indertijd tegen de wil van de eigenaren in Nederlandse handen kwamen, bijvoorbeeld door diefstal of via militaire acties.

De Nederlandse koloniale collecties bestaan uit een divers palet aan cultuurgoederen, waaronder kunstobjecten, religieuze objecten, historische objecten, sieraden, natuurhistorische objecten en gebruiksvoorwerpen. In totaal gaat het om honderdduizenden objecten. Naast musea die omvangrijke en belangwekkende koloniale collecties beheren, zoals het Nationaal Museum van Wereldculturen, Museum Bronbeek en het Rijksmuseum, hebben ook vele kleinere musea koloniale collecties. Uit een enquête van de Commissie en de Museumvereniging onder de Nederlandse musea blijkt dat er nog veel onbekend is over de manier waarop koloniale cultuurgoederen in Nederlands bezit zijn gekomen. Desondanks geeft een aantal musea aan dat zij objecten beheren waarvan zij weten dat deze in de koloniale tijd zonder instemming van de eigenaar zijn verworven.

Het teruggeven van koloniale cultuurgoederen door ex-koloniale mogendheden is niet iets van de laatste tijd: de eerste voorbeelden van teruggaven dateren al uit de koloniale tijd. Nederland heeft tot op heden voornamelijk voorwerpen teruggegeven aan Indonesië. De redenen voor deze teruggaven waren divers. In sommige gevallen werden objecten teruggegeven als diplomatiek geschenk ter gelegenheid van bijvoorbeeld een staatsbezoek. Soms lag aan teruggaven een overeenkomst tussen landen ten grondslag, bijvoorbeeld de *joint recommendations* uit het midden van de jaren zeventig tussen Nederland en Indonesië. Van een teruggavebeleid dat samen met de herkomstlanden is ontwikkeld, is tot op de dag van vandaag echter geen sprake.

De Europese landen die indertijd koloniën hadden, gaan verschillend om met hun koloniale cultuurgoederen en met verzoeken om teruggave daarvan. Er zijn landen met een terughoudende opstelling ten aanzien van teruggaveverzoeken en landen die meer openstaan voor dergelijke verzoeken. Er zijn landen waar de overheid zich afzijdig houdt in het debat en landen waar de overheid juist duidelijk positie heeft gekozen. Sommige landen beperken zich tot permanente bruikleen van objecten aan herkomstlanden en andere landen gaan over tot daadwerkelijke eigendomsoverdracht van cultuurgoederen. Deze verschillen reflecteren de verscheidenheid aan opvattingen

tussen landen, maar hebben ook te maken met verschillen in wetgeving die teruggave al dan niet in de weg kan staan. Maar feit is dat in alle landen de urgentie toeneemt om het vraagstuk aan te pakken. Niet alleen omdat de herkomstlanden en vertegenwoordigers van diaspora's steeds meer van zich laten horen, maar ook en vooral omdat het in de landen die vroeger koloniën hadden, steeds belangrijker wordt gevonden dat er verantwoordelijkheid wordt genomen voor het koloniale verleden.

De gesprekspartners van de Commissie uit voormalig gekoloniseerde landen geven aan dat zij het belangrijk vinden in hun musea de koloniale geschiedenis te kunnen vertellen, ook aan de hand van objecten die nu in Nederland zijn. De gesprekspartners in Suriname en het Caribisch gebied zijn van mening dat eerst de museale infrastructuur op orde moet worden gebracht, alvorens deze landen objecten terug kunnen ontvangen. De gesprekspartners willen graag een structurele museale samenwerking met Nederland op het gebied van capaciteitsontwikkeling. De Indonesische gesprekspartners beklemtonen het belang van gezamenlijk wetenschappelijk herkomstonderzoek. De gesprekspartners geven aan dat teruggave van cultuurgoederen een zaak is van staat tot staat, maar dat gemeenschappen tot wier cultuur deze goederen behoren, daar zelf ook baat bij moeten hebben.

Bij de omgang met koloniale cultuurgoederen en met name bij verzoeken tot teruggave, speelt een aantal aspecten een rol. In de eerste plaats is dat de wijze waarop een koloniaal cultuurgoed in Nederlands bezit is gekomen. Een verzoek om teruggave van een cultuurgoed dat indertijd is geroofd, vraagt bijvoorbeeld om een andere afweging dan een verzoek om teruggave van een cultuurgoed dat legitiem door schenking of aankoop is verkregen of waarvan de herkomstgeschiedenis niet achterhaald kan worden. Ook het belang van een cultuurgoed, zowel voor het herkomstland als voor Nederland, is een aspect dat in ogenschouw genomen kan worden, evenals de bewaaromstandigheden en toegankelijkheid van het cultuurgoed na eventuele teruggave, en het beschikbaar zijn van alternatieven voor teruggave. Ten slotte is natuurlijk de vraag belangrijk wie de huidige eigenaar is: de Rijksoverheid, een andere overheid of een particulier.

De omgang met verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen is niet zozeer een juridische als wel een ethische kwestie. Dit vanwege het verjaringsprincipe in het Nederlandse recht en het feit dat de voor koloniale cultuurgoederen relevante internationale verdragen geen terugwerkende kracht kennen. Voor een ethische omgang met verzoeken om teruggave kunnen de normen en principes van het internationale humanitaire recht en de ethische codes van internationale maatschappelijke organisaties, een bruikbaar kompas zijn. Daarin wordt een coulante omgang met verzoeken tot teruggave bepleit met als uitgangspunt dat wat gestolen is, in principe teruggegeven moet worden. Anders dan in een aantal andere Europese landen het geval is, verzet de Nederlandse wet zich niet tegen teruggave door de Staat van koloniale cultuurgoederen aan herkomstlanden.

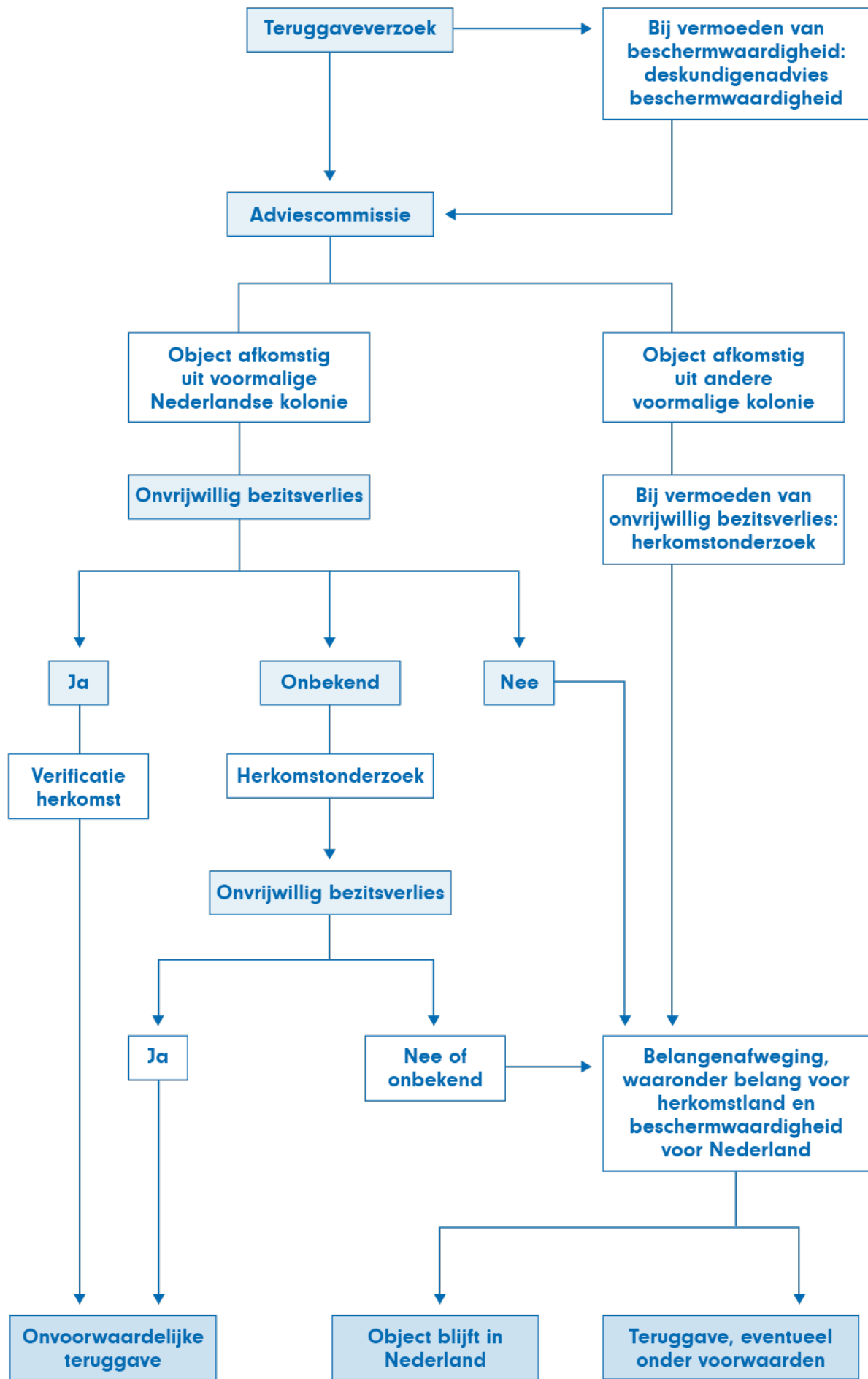
Aanbevelingen van de Commissie aan de minister van OCW

1. De eerste stap in de ontwikkeling van een beleid over de omgang met koloniale collecties is naar oordeel van de Commissie de erkenning dat door het tegen hun wil in bezit nemen van cultuuroederen, de oorspronkelijke bevolking van de koloniale gebieden onrecht is aangedaan.
2. De tweede stap is het uitspreken van de bereidheid om dit *historisch onrecht*, dat tot op de dag van vandaag nog als onrecht wordt ervaren, waar mogelijk te herstellen en deze bereidheid tot uitgangspunt te maken van het beleid over de omgang met koloniale collecties.
3. De Commissie adviseert dat beleid vast te stellen na dit afgestemd te hebben met de landen waar Nederland langere tijd koloniaal gezag uitoefende, waaronder in ieder geval Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden. Respecteer en bied ruimte voor de opvattingen van deze landen en maak per land waar nodig maatwerk mogelijk. Alleen een gezamenlijk gedragen beleid over de omgang met koloniale cultuuroederen kan voor alle partijen tot bevredigende uitkomsten leiden. Waak, met andere woorden, voor een neokoloniale herhaling van het verleden waarin vooral eigen opvattingen, gevoelens, normen en waarden leidraad zijn voor het handelen.
4. Als inzet voor deze gezamenlijke beleidsontwikkeling adviseert de Commissie om richting de landen waar Nederland koloniaal gezag uitoefende, de bereidheid uit te spreken tot een *onvoorwaardelijke teruggave* van alle cultuuroederen waarvan met een redelijke mate van zekerheid kan worden aangetoond dat de herkomstlanden deze indertijd onvrijwillig zijn kwijtgeraakt en die vervolgens in bezit van de Nederlandse Staat zijn gekomen. Dit vanzelfsprekend voor zover het land van herkomst deze teruggave ook wenst.
5. De bereidheid tot onvoorwaardelijke teruggave betekent dat het belang van het herstel van historisch onrecht bij een verzoek om teruggave niet wordt afgewogen tegen andere belangen, hoe relevant deze op zichzelf genomen ook kunnen zijn. Herstel van onrecht wordt naar oordeel van de Commissie niet pas gerealiseerd in het concrete geval van een teruggave, maar ook en vooral door in het beleid dit onrecht te erkennen en het herstel daarvan als principieel uitgangspunt te hanteren.
6. De Commissie adviseert richting de herkomstlanden waar Nederland koloniaal gezag uitoefende, aan te geven dat Nederland ook bereid is om verzoeken tot teruggave in overweging te nemen van cultuuroederen in rijksbezit waarvan de herkomstgeschiedenis niet kan worden vastgesteld of niet wijst op onvrijwillig bezitsverlies. Dit voor zover deze cultuuroederen voor het land van herkomst een *bijzonder cultureel, historisch of religieus belang* vertegenwoordigen. Anders dan het geval is bij cultuuroederen die onvrijwillig verloren zijn gegaan, dient volgens de Commissie bij een oordeel over dergelijke verzoeken het belang van teruggave voor het herkomstland naar redelijkheid en billijkheid afgewogen te worden tegen

andere relevante belangen. Voor deze verzoeken geldt immers niet het principiële argument van herstel van onrecht, maar het argument van honorering van een bijzonder belang van het herkomstland. Voorbeelden van daarbij af te wegen belangen zijn het belang van een cultuurgoed voor Nederland, de bewaaromstandigheden en toegankelijkheid na eventuele teruggave en het beschikbaar zijn van alternatieven voor teruggave.

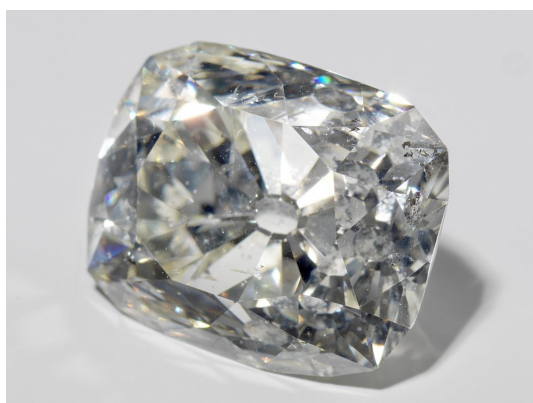
7. De Commissie adviseert om ook verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen in rijksbezit in overweging te nemen van landen die door *andere mogendheden* gekoloniseerd waren. Omdat bij dergelijke verzoeken een bredere afweging aan de orde kan zijn, adviseert de Commissie daarover steeds naar redelijkheid en billijkheid en op grond van een afweging van belangen te besluiten. Dit neemt niet weg dat als het verzoek een onvrijwillig verloren cultuurgoed betreft, ook hier naar oordeel van de Commissie de mogelijkheid van herstel van onrecht het uitgangspunt moet zijn. Dit omdat ongeacht of Nederland zelf mede-veroorzaker was van het onrecht in deze landen, het als huidige bezitter van het cultuurgoed als enige in staat is om dat onrecht te herstellen.
8. Een besluit over een verzoek tot teruggave van een cultuurgoed door het land van herkomst dient, voor zover het cultuurgoed eigendom is van de Staat, genomen te worden door de minister van OCW. De Commissie adviseert dat de minister over deze verzoeken besluit op geleide van *een openbaar advies van een daartoe in te stellen onafhankelijke Adviescommissie*. Daarmee wordt bereikt dat de besluiten van de minister gebaseerd worden op een deskundigenoordeel dat los van het eigenaarsbelang tot stand is gekomen.
9. De Commissie adviseert om een *Expertisecentrum Herkomst Koloniale Cultuurgoederen* op te richten met als taken de verificatie van de herkomst van cultuurgoederen bij teruggaveverzoeken, het voor zover nodig doen, of laten doen, van aanvullend herkomstonderzoek, het opzetten, beheren en algemeen toegankelijk maken van een database over de herkomst van koloniale cultuurgoederen in Nederlandse musea en de deskundigheidsbevordering van musea.
10. Een noodzakelijke voorwaarde voor het uitvoeren van de door de Commissie geadviseerde beleidslijn, is kennis over wat er in de Nederlandse musea aan koloniale cultuurgoederen aanwezig is en over de wijze waarop deze cultuurgoederen indertijd zijn verworven. Voor de herkomstlanden is deze kennis onontbeerlijk om cultuurgoederen terug te kunnen vragen. De Commissie adviseert de minister de musea te wijzen op hun verantwoordelijkheid voor het doen van onderzoek naar de herkomstgeschiedenis van hun koloniale cultuurgoederen en hun kennis daarover toegankelijk te maken voor de herkomstlanden.

11. Uit gesprekken van de Commissie met vertegenwoordigers van de herkomstlanden, kwam steeds weer naar voren dat het hen niet alleen gaat om de eventuele teruggave van cultuurgoederen. Ondersteuning bij het opzetten van een museale infrastructuur met goede bewaaromstandigheden, de opleiding van deskundige medewerkers, de mogelijkheid voor studenten om in Nederlandse musea stage te lopen, het doen van gemeenschappelijk onderzoek en de uitwisseling van kennis, zijn onderwerpen die door de herkomstlanden steeds weer als belangrijk genoemd werden. Deze gesprekken brachten de Commissie tot het inzicht dat een adequate omgang met verzoeken tot teruggave niet een eindresultaat is, maar onderdeel moet zijn van een samenwerking tussen Nederland en de herkomstlanden waarin gezamenlijk wordt opgetrokken teneinde vanuit verschillende perspectieven het verhaal van de koloniale tijd te kunnen vertellen. De Commissie adviseert de ministers van OCW, Buitenlandse Zaken en Buitenlandse Handel en Ontwikkelings-samenwerking dan ook om de museale samenwerking tussen Nederland en de herkomstlanden tot onderwerp van het internationale cultuurbeleid te maken. Ook adviseert de Commissie de minister van OCW in het beleid met betrekking tot de BES-eilanden aandacht aan deze museale samenwerking te geven.
12. Ten slotte: ook andere Europese ex-koloniale mogendheden zijn op dit moment zoekende hoe zij moeten omgaan met hun koloniale cultuurgoederen. De Commissie adviseert daarom om, al dan niet in Unesco-verband, te investeren in de uitwisseling van kennis, ideeën en opvattingen tussen deze landen en om met gelijkgestemden naar mogelijkheden te zoeken voor meer internationale samenwerking en afstemming.

1. Inleiding

Nederlandse musea bezitten een grote rijkdom aan cultuurschatten die afkomstig zijn uit de koloniale tijd. Cultuurschatten die zeer verschillende herkomstgeschiedenissen hebben, variërend van geschenken door de plaatselijke bevolking aan koloniale bestuurders tot objecten die geroofd zijn bij oorlogen en militaire expedities.

Befaamd is de diamant van Banjarmasin uit de collectie van het Rijksmuseum.^[1] De oorspronkelijk ruwe diamant van 70 karaat was het bezit van de sultan van Banjarmasin. In 1859, nadat zijn opvolger was overleden en er een opstand uitbrak tegen de Nederlanders en de nieuwe, impopulaire door de Nederlanders uitgekozen sultan, besloot het gouvernement tot militair ingrijpen. Het sultanaat in Banjarmasin werd opgeheven, het gebied kwam rechtstreeks onder Nederlands gezag en de diamant werd naar Nederland gezonden. Aan het eind van de negentiende eeuw werd al getwijfeld aan de rechtmatigheid van het Nederlandse optreden in Banjarmasin en tegenwoordig wordt de diamant vooral gezien als een voorbeeld van oorlogsbuit.^[2]

Een zilveren waterschap in de vorm van een kalebas, afkomstig uit Curaçao.^[3] De West-Indische Compagnie (WIC) liet dit exemplaar in de achttiende eeuw maken door een lokale zilversmid. Het is een voorbeeld van een gecreoliseerd object dat is voortgekomen uit een samenkomen van oorspronkelijke lokale, Afrikaanse en Europese culturen en heeft geen eenduidig cultureel eigenaarschap. Het object is – anders dan de traditionele waterschepen – van zilver en daarom zeldzaam.^[4]

Deze banjo uit de collectie van Museum Volkenkunde is tussen 1772 en 1777 door John Gabriel Stedman verzameld in Suriname. Stedman was een Schots-Nederlandse officier die in een Schots regiment van het Staatse leger diende. In zijn vermaarde ‘Narrative of a Five Years’ Expedition against the Revolted Negroes of Surinam’ beschreef hij de veldtochten tegen Marrongemeenschappen en de wandaden die door plantagehouders werden gepleegd jegens de tot slaaf gemaakte bevolking. Hoewel van de objecten die Stedman verzamelde niet met zekerheid te zeggen valt dat zij allemaal onvrijwillig zijn afgestaan, zijn zij ontegenzeggelijk verworven in een koloniale context. ^[5]

Wapens golden in Nederlands-Indië als traditionele machtssymbolen. Dit lansenrek uit de collectie van het Rijksmuseum werd in 1834 tijdens een inspectiereis over Java en Madoera door ‘Indische Groten’ aan gouverneur-generaal Jean Chrétien Baud gegeven. Tijdens deze reis ontving Baud meerdere geschenken van lokale vorsten. ^[6] Deze objecten kunnen vrijwillig zijn geschonken, maar kunnen ook getuigen van een afgedwongen loyaliteit aan de Nederlandse overheid.

Deze stenen Ganesha, een beeld van de geliefde hindoegod met een olifantskop en zoon van god Shiva, die hindernissen voor succes uit de weg kan ruimen, is afkomstig uit de oostelijke cella van Candi Singosari. Dit is de enige tempel die in Singosari (Oost-Java) is overgebleven van het Singhasari koninkrijk (1222 – 1292).^[7] In 1803 ‘ontdekte’ Nicolaus Engelhard, gouverneur van Java’s Noordoosthoek, deze overwoekerde tempel. Hij liet drie beelden uit deze tempel, waaronder de Ganesha, in zijn tuin in Semarang plaatsen. In 1819 werd de Ganesha verscheept naar het Koninklijk Instituut voor Wetenschappen te Amsterdam. In 1841 werd het beeld deel van de collecties van het Rijksmuseum van Oudheden waarna het in 1903 werd overgebracht naar Museum Volkenkunde in Leiden.

Een diamant, een zilveren waterschip, een banjo, een lansenrek en een Ganesha-beeld: vijf voorbeelden van eeuwenoude cultuurgoederen die de culturele rijkdom en diversiteit in de voormalige koloniën illustreren. Elk met hun eigen historische, culturele of religieuze achtergrond en alle vijf verkregen in door Nederland gekoloniseerde gebieden, als gift, door roof of op een andere manier toegeëigend, bijvoorbeeld meegenomen als ‘gevonden voorwerp’.

Maar ook vormen deze objecten een bezit dat steeds vaker een gevoel van ongemak met zich meebrengt, een ongemak dat samenhangt met veranderingen in de manier waarop men in Nederland naar het koloniale verleden kijkt en die je ook kunt tegenkomen in discussies over bijvoorbeeld Zwarte Piet, over de standbeelden van kolonisten op Nederlandse pleinen en over de straten, tunnels en scholen die naar hen zijn vernoemd. Meer dan ooit vindt vandaag de dag in de Nederlandse samenleving een heroriëntatie plaats op het koloniale verleden en daarbij komen racisme, uitbuiting, geweld en onderdrukking steeds nadrukkelijker in beeld als centrale kenmerken van die tijd. Die heroriëntatie gaat niet zonder slag of stoot en niet zonder soms felle

controverses, haaks als deze kenmerken staan op een door velen gekoesterd beeld van Nederland als een antiracistisch, tolerant en vredelievend land waar de mensenrechten hoog in het vaandel staan. Een open blik op het koloniale verleden van Nederland behoeft naar het oordeel van de Commissie echter geenszins een bedreiging van de identiteit of een propaganda voor een ‘weg met ons’ mentaliteit in te houden. Integendeel, het ‘her-denken’ van de Nederlandse geschiedenis kan de samenleving als geheel, met meer dan een miljoen inwoners wier familiegeschiedenis in ieder geval deels koloniaal is, juist sterker maken.

Bij deze meer kritische en open blik op het verleden past ook dat kritischer dan voorheen gekeken wordt naar de koloniale cultuurgoederen in de museale collecties, die men in de loop der tijd min of meer als ‘eigen bezit’ is gaan beschouwen, naar de wijze waarop deze voorwerpen zijn verworven en naar het belang dat deze voorwerpen voor de herkomstlanden kunnen hebben. Musea doen dat ook in toenemende mate. Zo presenteerde het Nationaal Museum van Wereldculturen in 2019 al een lijst van principes aan de hand waarvan het museum verzoeken om teruggave van koloniale objecten gaat beoordelen.^[8] Daarnaast startte vorig jaar het pilotproject PPROCE, uitgevoerd door het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, het Rijksmuseum en het Nationaal Museum van Wereldculturen. Dit project vergaart kennis over hoe onderzoek naar de herkomst van koloniale objecten kan worden gedaan.

Ook in andere Europese landen komt de omgang met koloniale cultuurvoorwerpen in rap tempo op de maatschappelijke en politieke agenda. Zo kwam de Duitse Museumbond in 2018 met richtlijnen voor musea voor de omgang met in de koloniale periode verzamelde objecten en sprak de Franse president Emmanuel Macron over een versoepeling van de restitutie van Afrikaans cultureel erfgoed in Frans bezit, gevolgd door het befaamde rapport van Savoy en Sarr dat door zijn uitgesproken stellingnames in heel Europa veel reuring veroorzaakte.^[9] In Groot-Brittannië zoeken directeuren van de nationale musea regelmatig de publiciteit met vaak wat terughoudender standpunten en in België is het thema roofkunst met de heropening van het AfricaMuseum in Tervuren een veelbesproken onderwerp geworden. Maar hoezeer de discussie over de omgang met koloniale collecties in Europa actueel is en hoe regelmatig ook door landen cultuurvoorwerpen worden teruggegeven – zo gaf Nederland bijvoorbeeld nog in maart 2020 een aan de Indonesische verzetsheld prins Diponegoro gelinkte kris terug – in de meeste Europese landen is tot dusver geen sprake van een breed gedragen opvatting over de omgang met koloniaal erfgoed of van een van overheidswege vastgestelde beleidsvisie daarover.

1.1 De adviesaanvraag van de minister

De minister van OCW, Ingrid van Engelshoven, geeft in haar brief van 10 april 2019 aan de Tweede Kamer te kennen voor eind 2020 een dergelijke beleidsvisie voor Nederland te willen vaststellen.^[10] Hoewel de musea de beheerders zijn van het koloniale erfgoed en opvattingen hebben over hoe daar mee om te gaan, zijn zij meestal niet de eigenaar van die collecties. In veruit de

meeste gevallen is dat de Staat. Maar ook andere overheden, universiteiten, verenigingen en stichtingen bezitten koloniale objecten die door musea worden beheerd. En daarnaast zijn er de vele privé verzamelingen waarin zich koloniale objecten bevinden. In het geval dat de Staat de eigenaar is, beslist de minister van OCW over hoe om te gaan met het koloniale erfgoed en – meer specifiek – over het al dan niet teruggeven van objecten.

In bovengenoemde brief aan de Kamer formuleert de minister een tweetal ambities. In de eerste plaats wil zij dat het koloniale erfgoed in de rijkscollectie toegankelijk is en vanuit verschillend perspectief de daaraan verbonden verhalen vertelt. Daarmee beoogt zij de zichtbaarheid te bevorderen van het met de voormalige koloniale gebieden gedeelde verleden. Haar tweede ambitie is het ontwikkelen van een nationaal beleidskader voor de omgang met collecties met een koloniale context. Met dat laatste doelt de minister op het ontwikkelen van een methodiek voor herkomstonderzoek en op het ontwerpen van een zorgvuldige procedure voor de omgang met teruggaveverzoeken. Daarbij wil zij prioriteit geven aan cultuurgoederen uit de voormalig Nederlandse koloniën waarvan vermoed wordt dat het bezitsverlies onvrijwillig was.

Voor de ontwikkeling van dat nationale beleidskader heeft de minister de Raad voor Cultuur gevraagd een adviescommissie in te stellen om voor haar een toekomstperspectief te schetsen over de omgang met het koloniaal erfgoed, in het bijzonder over de internationale samenwerking op dit gebied en over de omgang met verzoeken tot teruggave. De minister heeft de raad gevraagd om haar voor 1 oktober 2020 te adviseren.^[11]

1.2 De samenstelling en werkwijze van de Commissie

De samenstelling van de Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties (hierna: de Commissie) is breed en divers, zowel qua expertise en discipline (jurist, antropoloog, historicus, conservator, onderzoeker, kunsthandelaar, museumdirecteur) als wat betreft afkomst (Surinaams, Indonesisch, Antilliaans, Indo-Europees, Nederlands, Brits en Frans). Het voorzitterschap is in handen van Lilian Gonçalves-Ho Kang You. Voorts maken Leo Balai, Brigitte Bloksma, Martine Gosselink, Henrietta Lidchi, Valika Smeulders, Hasti Tarekat Dipowijoyo en Joris Visser deel uit van de Commissie. Het secretariaat van de Commissie is gevoerd door Sander Bersee en Emma Keizer.

De Commissie heeft voor dit advies literatuuronderzoek verricht en vele gesprekken gevoerd met onder andere wetenschappers, juristen, museumdirecteuren en conservatoren. Ook zijn gesprekken gevoerd met beleidsmakers in België, Frankrijk, Groot-Brittannië en Duitsland, landen waar de vraag omtrent de omgang met koloniale collecties op dit moment indringend speelt. Bovendien heeft de Commissie zich georiënteerd op de opvattingen die in Indonesië, Suriname en op de Caribische eilanden leven over de omgang met het erfgoed dat afkomstig is van hun grondgebied. De Commissie vindt de opvattingen in de herkomstlanden van groot belang: het beleid over de omgang met koloniale collecties moet niet eenzijdig en uitsluitend berusten

op de opvattingen van een vroegere koloniale macht, maar evenzeer op de opvattingen, wensen en verwachtingen van de betrokken herkomstlanden. Ten slotte heeft de Commissie in samenwerking met de Nederlandse Museumvereniging de bij deze vereniging aangesloten musea bevraagd op de aanwezigheid van koloniale objecten in hun collecties.

1.3 Het advies

Dit advies gaat over cultuurgoederen en collecties die verkregen zijn in de tijdspanne tussen het begin van de zeventiende eeuw, toen vanuit Nederland de eerste schepen richting Azië vertrokken en 1975, het jaar dat Suriname een onafhankelijke republiek werd. ^{[12] [13]}

Archieven, anders dan die welke in de musea aanwezig zijn en die een licht werpen op de daar aanwezige objecten, laat de Commissie in dit advies buiten beschouwing. Bij archieven gaat het behalve om de stukken zelf, vooral ook om de informatie die zij bevatten en (het recht op) de toegang daartoe. De omgang met archieven vraagt daarom om een specifiek toegesneden benadering die buiten het bestek van dit advies valt. Ook de menselijke resten vormen een aparte categorie in de museale collecties. De in dit advies opgenomen uitgangspunten en procedures met betrekking tot de omgang met teruggaveverzoeken, zijn weliswaar ook toepasselijk op menselijke resten en objecten die menselijke resten bevatten, maar de problematiek rond een respectvolle omgang daarmee is breder. De specifieke ethische kanten van deze problematiek vallen eveneens buiten het bestek van dit advies.

Hoewel Nederland op vele plekken in de wereld als koloniale macht actief is geweest, ligt het zwaartepunt van het advies op Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden, landen waar Nederland voor langere tijd formeel koloniaal gezag uitoefende en waar van een aanzienlijk aantal Nederlanders hun wortels ligt. Dat neemt niet weg dat het advies van de Commissie ook van toepassing is op objecten uit andere gebieden waarover Nederland of andere Europese landen koloniale macht uitoefenden.

Het advies is als volgt opgebouwd. Na deze inleiding volgt een schets van de historische context: het koloniale verleden van Nederland en dat van zijn voormalige koloniën. Daarna wordt in het derde hoofdstuk een impressie gegeven van wat de Nederlandse musea aan koloniale collecties in beheer hebben. Het vierde hoofdstuk gaat vervolgens in op de teruggave van cultuurvoorwerpen in het verleden en op de afspraken die daarover zijn gemaakt tussen Nederland en zijn voormalige koloniën. In het vijfde hoofdstuk bespreekt de Commissie de opvattingen over de omgang met koloniaal erfgoed in andere Europese landen en in hoofdstuk zes presenteert zij haar bevindingen over de gesprekken die zij met belanghebbenden in de herkomstlanden heeft gevoerd. Daarna schetst de Commissie in hoofdstuk zeven de elementen die relevant zijn voor de omgang met koloniale collecties, waarna ze in hoofdstuk acht het juridische kader daarvoor aangeeft. Dit zijn alle beschrijvende hoofdstukken. Hoofdstuk negen bevat ten slotte het daadwerkelijke advies: de aanbevelingen van de Commissie over de beoogde beleidsdoelen, de procedure voor de beoordeling van verzoeken om teruggave,

het onderzoek naar de herkomstgeschiedenis van koloniale objecten en de internationale samenwerking. Het advies besluit met een korte beschouwing door de Commissie over haar opdracht.

Ten slotte dit. De Commissie had voor de beantwoording van de adviesvraag van de minister minder dan een jaar de tijd. Door dit, in relatie tot de complexiteit van het onderwerp korte tijdsbestek, heeft de Commissie zich beperkingen moeten opleggen. Zo kon bij de beschrijvingen van de koloniale geschiedenis, het overzicht van de teruggaven tot nu toe en de inventarisatie van de koloniale objecten in de Nederlandse musea, geen volledigheid worden nagestreefd. Deze beschrijvingen dienen vooral om de beleidsaanbevelingen van de Commissie in een relevante en begrijpelijke context te plaatsen.

Een tweede opmerking is dat de Commissie zich, voor het weergeven van in de herkomstlanden levende opvattingen, ook graag had georiënteerd in de herkomstlanden zelf om aldaar gesprekken te voeren met vertegenwoordigers uit kringen van de overheid, musea, wetenschap en culturele gemeenschappen. Deze bezoeken konden echter vanwege de reisbeperkingen door de coronacrisis geen doorgang vinden. Wel heeft de Commissie via internet verkennende gesprekken gevoerd met een aantal vertegenwoordigers uit deze landen.

Een derde en laatste opmerking is dat de Commissie bij de aanduiding van omstandigheden, mensen en bevolkingsgroepen, keuzes heeft moeten maken. Zo wordt bijvoorbeeld in het advies niet gesproken van slaven maar van slaafgemaakten. De Commissie is zich er echter van bewust dat in de samenleving verschillende opvattingen bestaan over de (on)geschiktheid van bepaalde aanduidingen.

2. Nederland als kolonisator

Vanaf het begin van de zeventiende eeuw had Nederland handelsposten en koloniën in Azië, Afrika en in Noord- en Zuid-Amerika. Ruim vier eeuwen lang waren Nederlanders op vele plaatsen op deze continenten aanwezig als handelaren, kolonisten en bezetters. Een tijd die zich voor de oorspronkelijke bevolking kenmerkte door uitbuiting, geweld, racisme en onderdrukking. Een tijd ook waarin vele culturele, historische en religieuze objecten uit deze gebieden naar Nederland kwamen en die tot op de dag van vandaag te zien zijn in de Nederlandse musea. Daaronder bevinden zich ook cultuurgoederen die indertijd tegen de wil van de eigenaren in Nederlandse handen kwamen, bijvoorbeeld door diefstal of via militaire acties.

De expansiedrang die Europese landen vanaf het laatste decennium van de vijftiende eeuw aan de dag legden, hebben de wereldorde ingrijpend veranderd. Veranderingen die nog steeds zichtbaar en hoorbaar zijn: in de ongelijke verdeling van macht en welvaart in de wereld en in de Europese talen die in Afrika, Azië, Australië en de Amerika's gesproken worden. Landen als Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië, werden mede door de migratie vanuit hun (voormalige) koloniën multiculturele samenlevingen. Meer dan een miljoen Nederlanders hebben een familiegeschiedenis die voor een deel of geheel koloniaal is. En ook de vroegere koloniale gebieden ondervinden tot aan vandaag de dag de gevolgen van de koloniale geschiedenis.

Vanuit welke invalshoek de koloniale geschiedenis ook wordt gezien, geweld, uitbuiting, onderdrukking en racisme zijn vast terugkerende elementen. In gebieden als de Amerika's, Australië en Nieuw-Zeeland werden volkeren en culturen uitgeroeid. In andere gebieden werden opstandige gemeenschappen onderworpen door middel van bloedige militaire acties en vanuit Azië en Afrika werden miljoenen mensen tot slaaf gemaakt om in de regio of elders ter wereld tewerkgesteld te worden.

De koloniale tijd bracht in vele opzichten ongelijkheid. Ook op het gebied waar dit advies over gaat: de culturele expressie van gekoloniseerde gemeenschappen en het bezit en de toegang tot hun cultureel erfgoed. Zo werden in de Amerika's na het onderwerpen van de oorspronkelijke culturen, geheel nieuwe samenlevingen opgebouwd waarin bevolkingsgroepen uit Afrika en later Azië werden beperkt in hun culturele en kunstzinnige uitingen.^[14] En vele cultuurgoederen van gemeenschappen die door Europese mogendheden gekoloniseerd waren, zijn in Europese musea terechtgekomen. Daaronder zijn objecten waarvan de eigenaren onvrijwillig afstand moesten doen en objecten die, ongeacht de manier waarop ze zijn verkregen, in de herkomstlanden worden gemist omdat zij belangrijk zijn voor hun identiteit en voor het vertellen van het verhaal over hun geschiedenis.

2.1 De Europese expansie

De geschiedenis van het Europese kolonialisme is complex: zij wordt gekenmerkt door zowel verovering, racisme, exploitatie en geweld, als door samenwerking met lokale machthebbers.

De Europese overzeese expansie begon in het laatste decennium van de vijftiende eeuw en was in eerste instantie een Spaanse en Portugese aangelegenheid. Op zoek naar een nieuwe zeeweg van Europa naar Azië, bereikte Columbus in 1492 Amerika. Nog geen vijf jaar later omzeilde Vasco da Gama Afrika. Hij bereikte India in 1498. Hoewel het Verdrag van Tordesillas in 1494 de buiten-Europese wereld nog in een Spaanse en Portugese invloedssfeer verdeelde, hield de Iberische dominantie niet lang stand. Eind zestiende eeuw begon de Republiek der Nederlanden Spanje te bevechten en vervolgens werden de Portugezen in de zeventiende eeuw uit delen van Azië verdreven. De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) verkreeg binnen de Republiek een handelsmonopolie voor het gebied van Zuid-Afrika tot en met Japan. Frankrijk bezette op zijn beurt delen van Noord- en Zuid-Amerika, het Caribisch gebied en India. Maar uiteindelijk kon noch de Republiek, noch Frankrijk standhouden tegen Engeland, dat aan het einde van de zeventiende eeuw zijn koloniale opmars begon om een wereldmacht te worden.

In vergelijking met de Amerika's, Azië en het Caribisch gebied, kwam Afrika relatief laat in beeld bij de imperialistische mogendheden. Noord-Afrika behoorde lange tijd tot het Ottomaanse Rijk en in Oost-Afrika waren nauwelijks Europeanen aanwezig. Het binnenland van Afrika was bovendien niet toegankelijk voor Europeanen. Wel was er in Zuid-Afrika een Nederlandse vestigingskolonie en bezaten de Europeanen op de West-Afrikaanse kust forten en vestigingen die zij gebruikten voor de slavenhandel. De Europeanen werden in Afrika echter voornamelijk geduld en hadden er met uitzondering van de kolonie aan de Kaap, geen macht.^[15] Die kwam pas tegen het einde van de negentiende eeuw, toen verschillende Europese mogendheden – waaronder de imperiale laatkomers België en Duitsland – het Afrikaanse continent binnen een periode van twintig jaar verdeelden en bezetten.

Nederland stichtte in de negentiende eeuw in grote delen van het huidige Indonesië Nederlands-Indië, Groot-Brittannië had Brits-Indië in bezit (thans India, Sri Lanka, Pakistan, Bangladesh en delen van Myanmar) en Frankrijk had Indochina (nu Vietnam, Laos en Cambodja). Maar de Europeanen bleven in Azië niet de enige imperialistische spelers: de Verenigde Staten nam de Filippijnen over van Spanje, Japan veroverde Taiwan en Korea op China en de Russische expansie strekte zich uit tot de Stille Oceaan.

De onderlinge spanningen die deze koloniale rivaliteit opleverde, konden steeds weer worden opgelost door onderhandelingen en diplomatie. Wel was er onophoudelijk geweld en werden er oorlogen gevoerd tegen de gekoloniseerde volkeren om hen onder koloniaal gezag te brengen en hun verzet in te dammen. Miljoenen kwamen daarbij om het leven.

Maar niet bij de gehele oorspronkelijke bevolking stuitte de komst van de Europeanen op verzet. ^[16] In bijvoorbeeld Indonesië leunde het Europese kolonialisme op de medewerking van de lokale elite, in het bijzonder van de plaatselijke en traditionele machthebbers. ^[17] Het is illustratief dat de bestuursambtenaar Eduard Douwes Dekker in 1856 niet het koloniale systeem aanklaagde, maar de uitzuiging van de Javaanse bevolking door de met Nederlanders samenwerkende Javaanse adel. ^[18]

2.2 De Nederlandse expansie

De kaapvaart in de zestiende eeuw en de daaropvolgende handelsexpedities aan het einde van die eeuw, luidden de Nederlandse overzeese expansie in. Van Deshima in Japan tot Essequibo in Zuid-Amerika: tussen de zestiende en twintigste eeuw had Nederland voor kortere of langere tijd handelsposten en koloniën in Afrika, Azië en in de Amerika's. ^[19]

The Dutch Empire. Bron: Rex Germanus

De Verenigde Oost-Indische Compagnie

Het vizier van de eerste Nederlandse handelsmissies richtte zich op de tropische gebieden in Azië, waar lucratieve handelswaren als specerijen, porselein, zijde, satijn, goud en edelstenen verkregen konden worden. Om onderlinge concurrentie te vermijden, verleenden de Staten-Generaal de VOC in 1602 het alleenrecht om namens de Republiek handel te drijven, vestigingen te stichten, verdragen te sluiten en oorlog te voeren in het gebied ten oosten van Kaap de Goede Hoop. In 1610 werden de eerste VOC-vestigingen gesticht in Pulicat en Sadras aan de Kust van Coromandel in Zuidoost-India, gevolgd door andere militaire veroveringen, de bouw van handelsposten en forten en het aanleggen van plantages. ^[20] Dit ging vaak gepaard met geweld tegen de lokale bevolking. Jan Pieterszoon Coen bijvoorbeeld, de vierde gouverneur-generaal van de VOC, verdreef en vermoordde in 1619 de lokale bevolking rondom Batavia (nu Jakarta) om er de hoofdstad van de Compagnie te stichten. ^[21] Hetzelfde lot trof de bevolking van de Banda-eilanden, waar de VOC gewapenderhand een handelsmonopolie in foelie en nootmuskaat vestigde. Op de lege eilanden zette Coen plantages op waar kolonisten de dienst uitmaakten en de Molukse bevolking als slaaf tewerk werd gesteld. Een controlesysteem met harde 'strafexpedities' moest ervoor zorgen dat de bevolking van de Molukken geen nootmuskaat, foelie en kruidnagel aan de concurrentie verkocht.

Ook op andere Indonesische eilanden werden handelsposten gesticht. Sumatra was vooral aantrekkelijk vanwege de peper die er verbouwd werd en om de handel daarin veilig te stellen, werd in 1641 ook Malakka (Maleisië) door de VOC ingenomen. De westkust van Sumatra was voor de VOC interessant om het daar aanwezige peper en goud en Borneo (Kalimantan) werd belangrijk voor de handel in wederom peper, diamanten en goud. Ceylon (Sri Lanka), het land van de kaneelteelt en handel in olifanten, werd in 1640 met hulp van de koning van Kandy veroverd na een twintigjarige strijd tegen de Portugezen.^[22] In 1765 werd het paleis en de stad Kandy na opstanden geplunderd door Nederlandse troepen. Een deel van de buit, waaronder het beroemde kanon van Kandy, ligt nu in het Rijksmuseum.^[23] Ceylon zou tot 1796 een Nederlandse kolonie blijven.

Als verversingsplaats voor VOC-schepen onderweg naar Azië en terug, werd in 1652 de Kaapkolonie gesticht door Jan van Riebeeck (1619 – 1677).^[24] Hier vestigden zich al gauw relatief veel kolonisten, waardoor de kolonie uitgroeide tot vestigingskolonie. Rond 1795, tegen het einde van de VOC-periode, werkten er in de Kaap naar schatting 26.000 slaafgemaakten, van zowel Aziatische als Afrikaanse afkomst, naast 15.000 Europeanen.^[25]

De VOC werd, mede door zijn met militair geweld afgedwongen monopolie, in die tijd de grootste handelsonderneming ter wereld, met op haar hoogtepunt ongeveer 40.000 man in dienst, de slaafgemaakten niet meegerekend. Zij verwierf, evenals particulieren die zich in de gebieden hadden gevestigd, vele belangwekkende objecten van de Indonesische bevolking: als geschenk, door aankoop, maar ook door roof. Deze objecten belandden vanaf 1778 grotendeels bij het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia en een deel werd verscheept naar Nederland voor particulieren en later voor de musea.^[26] De eerste ambtenaar die Javaanse cultuurgoederen naar Nederland verscheepte, was Caspar Georg Carl Reinwardt (1773 – 1854). Hij richtte zich aanvankelijk op natuurhistorisch materiaal, maar later ook op andere cultuurgoederen zoals tempelbeelden. Het meenemen van dergelijke goederen achtte hij niet meer dan ‘billijk’ na de lange relatie die Nederland met Java had. In totaal stuurde Reinwardt acht schepen met cultuurgoederen van Batavia naar Nederland. Daarvan kwamen er slechts vier veilig in Nederland aan – de rest van de schepen, inclusief de kunstschaten die zij vervoerden, zijn onderweg vergaan.^[27]

Aan het einde van de achttiende eeuw werd de VOC-handel in Azië verliesgevend. Het Nederlands machtsverval, in combinatie met corruptie, fraude en een onzorgvuldige boekhouding, leidde tot het faillissement van de Compagnie in 1795, waarna de Bataafse Republiek haar resterende bezittingen en schulden overnam.^[28] Het lot van de gekoloniseerde bevolkingen kwam daarmee in handen van de Nederlandse staat, en zo ook de collecties van het Bataviaasch Genootschap.

De West-Indische Compagnie

In Nederland waren er verschillende organisaties die handel dreven in het Atlantische gebied. Bundeling van de krachten van deze ondernemingen leidde tot oprichting in 1621 van de West-Indische Compagnie (WIC),

met als doel de Spanjaarden en Portugezen in het Atlantische gebied te bestrijden.^[29] Daarbij waren de hoofddoelstellingen kaapvaart en de kolonisatie van gebieden. Anders dan bij de VOC was er in het begin niet veel animo onder beleggers om hier geld in te steken. Het duurde daarom een aantal jaren voordat de WIC daadwerkelijk kon starten. In Noord-Amerika had de organisatie een kort succes door de stichting van Nieuw-Nederland. In 1628 veroverde Piet Hein (1577 – 1629) die in dienst was van de WIC de Spaanse zilvervloot in de Baai van Matanzas in Cuba. Twee jaar later veroverde de Compagnie de provincie Pernambuco in Noordoost-Brazilië op de Portugezen, van waaruit later, op bevel van Johan Maurits van Nassau-Siegen, de Portugese forten St. George d' Elmina (bekend als Elmina) aan de Afrikaanse Goudkust en Fort Aardenburg in Luanda (Angola) werden veroverd. Met deze veroveringen kon de aanvoer van slaafgemaakten naar Nederlands-Brazilië worden gegarandeerd.

Suriname werd veruit de belangrijkste Nederlandse kolonie in het Atlantische gebied. Het werd in 1667 op de Britten veroverd en bleef met tussenpozen tot 1975 Nederlands bezit. Bij de verovering van het gebied werd de oorspronkelijke bevolking bestaande uit Caraïben, Arowakken, Trio's, Wajana's en Akoerio's naar de regenwouden in de binnenlanden verdreven of uitgemoord. Afrikaanse slaafgemaakten werden vervolgens gedwongen zware arbeid te verrichten op de katoen-, suiker- en koffieplantages.

Op de Caribische eilanden verliep het vestigingsproces van de Nederlanders weinig vreedzamer. Curaçao werd in 1634 gekoloniseerd en de andere eilanden – Aruba, Sint Maarten, Saba, Sint Eustatius en Bonaire – volgden niet veel later.^[30] Nadat een groot deel van de oorspronkelijke bevolking een eeuw eerder tijdens de Spaanse overheersing was vermoord, werden de overgeblevenen weggevaagd door een combinatie van moord en Europese ziektes. Door de kolonisten werd een nieuwe samenleving gesticht met de kolonisten en Afrikaanse slaafgemaakten als belangrijkste groepen. Er ontstond er een Afro-Amerikaanse of Caribische 'verzetscultuur', ver van het herkomstland van de slaafgemaakten. Daarnaast ontstonden door het samenleven van verschillende culturele gemeenschappen zogenoemde gecreoliseerde culturen. Talen als Papiamentu en Sranan zijn daar voorbeelden van, evenals de in de inleiding genoemde waterschap.^[31]

De Caribische eilanden werden in tegenstelling tot Suriname nooit echte plantagekoloniën. Zij waren daarvoor te droog, te klein en te bergachtig.^[32] Het belang van de eilanden voor de Republiek lag in hun rol in het (smokkel)handelsverkeer tussen Europa en de 'Nieuwe Wereld', en tussen de eilanden onderling en het Amerikaanse vasteland.^[33] Curaçao werd een depot voor de tijdelijke vestiging van slaafgemaakten, die door de WIC werden verkocht aan de omliggende Spaanse gebieden. Toen na 1713 de machtspositie van Nederland in de slavenhandel sterk verminderde, nam het belang van Curaçao voor de Republiek af. Tussen 1721 en 1729 werd ook Sint Eustatius gebruikt voor de distributie van slaafgemaakten van de WIC. Mede door de concurrentie van met name de Engelsen, bleek het eiland uiteindelijk echter niet rendabel voor de Compagnie.^[34]

Bereikte het Nederlands-Atlantische rijk tegen het midden van de zeventiende eeuw zijn grootste omvang, in 1654 werden de Nederlanders uit Nederlands-Brazilië verjaagd door de Portugezen, en in de Tweede Engels-Nederlandse Oorlog (1665 – 1667) verloor de WIC Nieuw-Nederland aan Engeland. De Compagnie ging failliet in 1674 en ook de daarna opgerichte tweede WIC wist de handel voor de Republiek niet rendabel te maken. De WIC werd ontbonden en het bestuur van de koloniën in het Atlantische gebied kwam in 1795 in handen van de Bataafse regering. ^[35]

Slavernij

In de vestigingen en koloniën in zowel het westen als het oosten werden slaafgemaakten tewerkgesteld om op een goedkope manier in arbeidskrachten te voorzien. Tussen 1621 en 1866 zijn naar schatting 600.000 slaafgemaakte Afrikanen onder erbarmelijke omstandigheden naar de Nederlandse Atlantische gebieden gebracht. Een deel daarvan werd doorverkocht en een ander deel werd in de Nederlandse koloniën tewerkgesteld. ^[36] In dezelfde periode werden er tussen de 660.000 en 1.135.000 slaafgemaakten naar de Nederlandse overzeese gebiedsdelen in Azië vervoerd, vanuit waar zij verder werden verhandeld of waar ze in bezit van de Compagnie of van privépersonen werden gehouden. ^[37]

De slavenhandel en de inzet van slaafgemaakten leverden vanaf het begin weerstand op onder sommige Europeanen. Onder druk van de Engelsen werd de slavenhandel in 1814 door Nederland afgeschaft; het bezit van slaafgemaakten bleef toen nog wel een algemeen aanvaard gebruik. ^[38] Nederland was, mede door de afwezigheid van een sterke abolitionistische beweging zoals in Groot-Brittannië, relatief laat met de afschaffing van de slavernij. Terwijl andere koloniale mogendheden de slavernij vanaf de jaren twintig van de negentiende eeuw afschaften, duurde het nog tot halverwege de negentiende eeuw tot Nederland overging tot de afschaffing van slavernij in haar overzeese gebiedsdelen. ^[39]

De slavernij had een grote invloed op de culturele ontwikkeling in de koloniën, vooral op die in de West. Voor de meeste oude Aziatische gemeenschappen was de koloniale tijd een periode in een langere geschiedenis waarin hun culturen niet verloren gingen. Maar voor de mensen die in slavernij naar andere werelddelen werden gebracht, met name in de trans-Atlantische context, was dat anders: zij bouwden een nieuwe cultuur op in een wereld waar strenge beperkingen golden voor culturele uitingen. Ontheemding en het verbieden van eigen talen en religies was een bewuste strategie om mensen te knechten. ^[40]

2.3 Nederland als koloniale macht

Nadat de VOC in 1795 failliet ging, werden de koloniën bestuurd door ambtenaren van de Centrale Secretarie en de Generale Rekenkamer.^[41] De koloniale tijd kenmerkte zich door zowel samenwerking met als door schermutselingen tussen rivaliserende koloniale mogendheden, maar vooral door militair optreden tegen en uitbuiting van de oorspronkelijke bevolking. Het Nederlandse gezag in de Indonesische archipel werd door oorlogen en militaire expedities gevestigd.^[42] Op Java probeerde gouverneur-generaal Herman Willem Daendels (1762 – 1818) met harde hand de Javaanse aristocratie vernieuwingen van het koloniale bestuur op te leggen.^[43] In die tijd begon Nicolaus Engelhard (1761 – 1831), de toenmalige gouverneur van Java's Noordoostkust, met het verzamelen van eeuwenoude Hindoe-boeddhistische beelden. In 1803 nam hij drie beelden mee uit de tempel van Singosari (Oost-Java), die eerst in zijn residentieële tuin in Semarang belandden. Al sinds de achttiende eeuw namen Nederlandse kolonialen beelden, brokstukken en andere onderdelen van ruïnes van eeuwenoude tempels mee ter decoratie van hun woningen. Engelhard ging nog een stap verder door de drie Singosaribeelden uit zijn residentieële tuin naar Nederland te laten verschepen. In totaal bevinden zich nu zeven beelden afkomstig van de tempel van Singosari in de collectie van Museum Volkenkunde.^[44]

Na Daendels verving de Britse luitenant-gouverneur Thomas Stamford Raffles (1781 – 1826) het systeem van verplichte leveranties door een systeem van landrentes – een systeem dat zich voor de Indonesische bevolking eveneens kenmerkte door uitbuiting.^[45] Tijdens het Britse intermezzo (1811 – 1814) volgden de Britten het voorbeeld van Engelhard en roofden ze cultuurgoederen uit de archipel. Zo stuurde Raffles twee Boeddhoofden afkomstig van de Borobudur naar Engeland, die nu in de *Gallery of Indian Religions* in het British Museum te zien zijn.^[46] Maar de Britten besteedden ook aandacht aan het behoud van het erfgoed in de archipel. Raffles liet bijvoorbeeld de Borobudur in 1814 ontdoen van vegetatie om de tempel weer toegankelijk te maken.^[47] Door interesse te tonen in de Javaanse geschiedenis, gebruiken en literatuur, wist Raffles bovendien samenwerkingen op te zetten met de plaatselijke aristocratie op het gebied van erfgoed en archeologie. Met het einde van het Britse intermezzo op Java en de ondertekening van het Verdrag van Londen in 1814, werd in 1816 Nederlands-Indië een Nederlandse kolonie.^[48]

In de kolonie ging ook Nederland zich vervolgens actief bezighouden met archeologisch beheer en het verzamelen van cultuurgoederen. Erfgoed werd officieel onderdeel van het koloniale beleid.^[49] Door het schoonmaken, in kaart brengen en onderhouden van verschillende, vooral Javaanse archeologische plaatsen, werd het erfgoed in Nederlands-Indië zichtbaar en toegankelijk.^[50] Nederland zag zichzelf als een moderne en verfijnde koloniale macht; de bewaker van de eeuwenoude beschaving. Dat had tot gevolg dat de Nederlandse kolonialen het erfgoed in de kolonie al gauw als 'van hen' gingen beschouwen en door toenemende vraag vanuit Nederland werden steeds meer cultuurgoederen ingenomen en verscheept voor studie en vermaak in Europese landen.^[51] De meeste objecten werden verzameld op Java, maar ook

andere eilanden verloren waardevolle cultuurgoederen.^[52] Zo kwamen vele Sumatraanse voorwerpen uit de vroege prehistorie in Batavia en Amsterdam terecht.^[53] Ook zendelingen en missionarissen die aan het begin van de negentiende eeuw naar Nederlands-Indië kwamen om, mede ter ondersteuning van het koloniale gezag, de oorspronkelijke bevolking in aanraking te brengen met het christendom, verzamelden objecten die later in Nederland terechtkwamen.^[54]

Vanaf 1858 werd het Bataviaasch Genootschap, dat in 1778 was opgericht mede om te voorkomen dat Nederlandse bestuursambtenaren erfgoed meenamen naar hun ambtswoningen of naar Nederland stuurden, officieel verantwoordelijk voor het verzamelen en onderhouden van het erfgoed in Nederlands-Indië. Daarop golden als uitzondering de cultuurgoederen waar de oorspronkelijke bevolking zelf goed voor zorgde. Erfgoed dat niet door de lokale bevolking verzorgd werd, werd geschaard onder nationaal bezit.^[55] Nederland beschouwde daarnaast niet-islamitisch erfgoed in de archipel over het algemeen als erfgoed dat geen belang meer had voor de oorspronkelijke bevolking; het overbrengen van dergelijk erfgoed naar Batavia of Nederland werd verondersteld niet bezwaarlijk te zijn.^[56] Islamitisch erfgoed, en vooral moskeeën en heilige graven, werd over het algemeen door de Nederlanders gerespecteerd, iets waarop het verloren gaan van de moskee in Banda (Aceh) tijdens de Atjehoorlog een uitzondering vormde.^[57] Dat niet-islamitisch erfgoed echter ook van belang was voor de lokale bevolking, blijkt bijvoorbeeld uit teksten van de Nederlandse militaire topograaf F.C. Wilsen, waarin valt te lezen dat de Borobudur ook door lokale moslims werd gebruikt als plaats voor offers en festiviteiten.^[58] En de Britse overste Alexander Adams (1772 – 1834) schreef dat de verzameldrift van Engelhard bij de tempel van Singosari de lokale bevolking ertoe dreef om in het geheim cultuurgoederen van de tempel te verstoppen in de jungle, zodat deze niet door de Nederlanders konden worden geroofd.^[59]

De spanningen in de archipel liepen met het vorderen van de negentiende eeuw hoog op. Van 1825 tot 1830 werd de Java-oorlog uitgevochten, die aan 200.000 Javanen en 15.000 Nederlanders en Indonesische hulptroepen het leven kostte.^[60] Na de gevangenneming van de leider van de opstand, prins Diponegoro (1785 – 1855), wiens uitrusting in september 1829 tijdens een gevecht bij de rivier Progo in handen van de Nederlanders gekomen was, moest gouverneur-generaal Johannes van de Bosch (1780 – 1844) de rust op Java terugbrengen.^[61] Hij introduceerde in 1830 onder het motto ‘de koloniën bestaan voor het moederland en het moederland niet voor de koloniën’ het Cultuurstelsel, een stelsel waarbinnen de boerenbevolking een deel van de opbrengst van hun gronden moest afstaan.^[62] Waar het Cultuurstelsel de Nederlands-Indische regering economische voordelen bracht, bleef de Indonesische bevolking kampen met armoede en hongersnoden. Het Cultuurstelsel kwam daardoor langzaam maar zeker onder druk te staan en werd in 1870, na tien jaar van Kamerdebatten over de koloniale politiek, afgeschaft.^[63]

Er waren meer oorlogen, waarbij ook vaak kunstschaten werden buitgemaakt. Van 1846 tot 1849 vond een reeks militaire acties plaats op Bali, waarbij de Balinezen met geweld gedwongen werden zich aan het Nederlandse gezag te onderwerpen.^[64] Paleizen van Balinese heersers werden leeggeroofd, en heersers die zich wel aan het gezag van de Nederlanders onderwierpen, gaven de Nederlandse koloniale ambtenaren cadeaus, vaak van grote culturele waarde. Deze geschenken waren vaak plichtplegingen of tekenen van onderwerping.^[65]

Tussen 1850 en 1854 werd slag geleverd tegen Chinese goudzoekers en handelaren in het westen van Borneo (Kalimantan), de zogenaamde Kongsioorlogen.^[66] En de vestiging van het Nederlandse gezag over Noord-Sumatra leidde uiteindelijk tot de Atjehoorlog (1873 -1914). Deze oorlog kostte meer dan 100.000 Acehers het leven.^[67] Op Lombok werden in 1894, tijdens een Nederlandse actie onder leiding van gouverneur-generaal Carel Herman Aart van der Wijk, meer dan duizend gouden en zilveren objecten uit het paleis van de lokale heerser geroofd.^[68]

De lijst van Nederlandse militaire acties tegen de Indonesische bevolking is nog veel langer. De koloniale tijd in Nederlands-Indië werd gekenmerkt door verzet van de oorspronkelijke bevolking dat steeds weer leidde tot militair ingrijpen door het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL).

Door al deze militaire inspanningen en in het bijzonder door de Java-oorlog, waren er, mede door een gebrek aan Europese vrijwilligers, te weinig militaire krachten om het Nederlands gezag in de archipel te kunnen handhaven. Nederland poogde dit tekort vanaf 1830 aan te vullen door Afrikanen te ronselen aan de Goudkust. Het resulteerde in een verkapte vorm van slavenhandel, die na Britse protesten in 1842 werd stopgezet, maar na 1855, zij het op kleinere schaal, werd hervat door de werving van vrije mannen. Het bracht Afrikaanse militairen naar Indië, die de geschiedenis ingingen als *Belanda hitam* (zwarte Hollanders).^[69] De macht van de Nederlanders aan de Goudkust was echter tanende. De Afrikaanse bezittingen waren al langer niet meer rendabel voor Nederland en de Europese aanwezigheid stuitte op steeds meer weerstand van verschillende West-Afrikaanse volken. In 1869 werd een opstand van verschillende volkeren nog neergeslagen door een Nederlandse troepenmacht. Dergelijke pogingen van Nederland om de orde te herstellen, kostten honderden Afrikanen het leven. Met het Tweede Sumatratraktaat van 2 november 1871 werden de Nederlandse bezittingen in West-Afrika aan Groot-Brittannië afgestaan. In ruil daarvoor kreeg Nederland de vrije hand in Aceh en toestemming om Brits-Indiërs als contractarbeiders te werven voor Suriname.^[70]

Tegen het einde van de negentiende eeuw bleek dat de bestuurs-ambtenaren niet in staat waren om de economie in Nederlands-Indië verder te ontwikkelen.^[71] De Indonesische bevolking verarmde steeds verder. Om arbeidstekorten aan te vullen, werden Aziatische importkrachten als loonslaven tewerkgesteld op de plantages om producten te verbouwen voor de Nederlanders. In 1900 werkten bijna 90.000 van deze 'koelies' onder erbarmelijke omstandigheden voor de Nederlanders.^[72] Het waren deze dwangarbeiders die voor wetenschapper Eugène Dubois (1858 – 1940) de

Javamens opgroeven, nu één van de topstukken van *Naturalis* in Leiden. ^[73]
Het zou nog tot de twintigste eeuw duren voordat de situatie voor deze dwangarbeiders verbeterde. ^[74]

De West-Indische koloniën

De Nederlandse koloniën in de West werden in 1816 door commissaris-generaal Johannes van den Bosch in drie gouvernementen verdeeld: het gouvernement Suriname, het gouvernement Curaçao, Aruba en Bonaire en het gouvernement Sint Eustatius, Sint Maarten en Saba. Pogingen om de economieën in de West meer winstgevend te maken voor Nederland, werden bemoeilijkt door de politieke onrust die ontstond met de beëindiging van het Spaanse en Portugese koloniale bestuur in het Atlantische gebied. ^[75]
In 1827 werd Curaçao tot vrijhaven verklaard in een poging het eiland tot een stapelmarkt in het Caribisch gebied te maken. Maar de ligging van het eiland bleek daarvoor te afgelegen. In Suriname werd voor Nederland na de afschaffing van de slavernij het behalen van economisch gewin bemoeilijkt door een tekort aan arbeidskrachten en een tekort aan kolonisten. ^[76]

In 1865 gaf minister van Koloniën Isaäc Dignus Fransen van de Putte (1822 – 1902) het koloniale bestuur in de West opnieuw vorm. ^[77]

Het door de afschaffing van de slavernij ontstane tekort aan arbeidskrachten in Suriname werd aangepakt, allereerst door een proef met contractarbeiders uit China en Madeira, maar later definitief door de gedwongen migratie van contractarbeiders vanuit Brits-Indië naar Suriname. Ruim 34.000 Brits-Indische contractarbeiders vestigden zich uiteindelijk definitief in de kolonie, aangevuld met zo'n 33.000 Javaanse contractarbeiders. ^[78] Maar Suriname bleef, ondanks zijn natuurlijke rijkdommen, een weinig welvarend land. ^[79]
De bevolking, die verdeeld raakte door interne spanningen, bleef arm. Met de komst van nieuwe arbeidskrachten ontstonden er naast de cultuur van de Marrons levendige Hindoestaanse en Javaanse culturen. ^[80]

Op de voormalige Antillen was zoutwinning voor de koloniale regering lucratief. ^[81] Door de natuurlijke omstandigheden en de kleine omvang van de bevolking, waren daar weinig andere economische mogelijkheden. Ook in deze landen was de bevolking divers qua etniciteit en cultuur. De diversiteit nam toe door Latijns-Amerikaanse cultuurinvloeden, waarbij de elite bleef vasthouden aan Europese cultuuridealen. ^[82]

Vanaf de late negentiende eeuw ontstond een Europese belangstelling voor het verzamelen van objecten uit de West. In Suriname betrof het met name een volkenkundige belangstelling voor objecten van de oorspronkelijke culturen en de Marronculturen om een veronderstelde hiërarchie in culturen mee aan te kunnen tonen. Op Curaçao begon het verzamelen halverwege de twintigste eeuw met een focus op de Nederlandse koloniale levensstijl, waaronder foto's en objecten die de vanuit Nederland gebrachte modernisering van de eilanden toonden en die daarmee ook een Europese blik boden op de Afro-Curaçaoënaar. ^[83] Ook werden er voorwerpen uit archeologische opgravingen verzameld.

2.4 Modernisering

De twintigste eeuw bracht meer welvaart in Nederlands-Indië, waar overigens niet iedereen van profiteerde. De landbouwvoorlichtingsdienst werd opgericht en er kwam welvaartzorg voor de bevolking. Tussen 1910 en 1940 verdubbelde de rijstbouw, wat een einde maakte aan de hongersnoden. Maar de Indonesische arbeidskrachten werden met de opkomende industrialisatie onverminderd uitgebuit. Er ontstond een bloeiende batik- en weefnijverheid op Java en er kwamen zeep-, papier- en sigarettenfabrieken, maar daar profiteerden doorgaans vooral de Europeanen van.^[84] Ook elektriciteit, moderne communicatiemiddelen, massamedia en auto's deden hun intrede, eveneens vrijwel alleen toegankelijk voor Europeanen. De Europese bevolking groeide snel en er kwamen ook op grote schaal Europese vrouwen naar de kolonie.^[85] Hun komst veranderde de verhouding tussen Europeanen, Indo-Europeanen en Indonesiërs en vergrootte de kloof tussen Europeanen en de oorspronkelijke bevolking. Uit Europa afkomstige mannen gingen minder snel relaties aan met Indonesische vrouwen.

Begin twintigste eeuw was de tijd van de zogenaamde Ethische Politiek. Deze was ontstaan vanuit het idee dat Nederland een 'ereschuld' of zelfs 'zedelijke verplichting' had om de Indonesische bevolking welvaart te brengen en 'op te voeden'.^[86] Alexander Idenburg (1861 – 1935), de protestantse minister van Koloniën, stelde in 1902 dat oorlog in de koloniën in bepaalde gevallen 'de hoogste eis van naastenliefde' was: om de oorspronkelijke bevolking te kunnen verheffen, moest zij eerst worden onderworpen.^[87] Belangrijk onderdeel van de Ethische Politiek was de scholing van de oorspronkelijke bevolking.^[88]

Vanaf de twintigste eeuw ontstond onder de Indonesische elite en onder de nieuwe hoger opgeleiden een gevoel van nationalisme.^[89] En hoewel er, vooral op lokaal niveau en vooral op Java, meer inspraakmogelijkheden in het koloniale bestuur kwamen, leidde de Nederlandse onwil om de macht te delen tot verbittering bij de nationalist. Stakingen en boycotacties tegen het Nederlandse gezag werden door hardhandig optreden van de koloniale regering neergeslagen.^[90] In 1927 richtte de Indonesische nationalist Soekarno (1901 – 1970) zijn Partai Nasional Indonesia op, met als doel de Indonesische bevolking bewust te maken van de onderdrukking en uitbuiting. De onrust in Nederlands-Indië nam toe, waarop de Nederlandse regering besloot de partij in 1929 te ontbinden en Soekarno en andere leiders te arresteren.

Ondertussen probeerde Nederland ook aan de andere kant van de wereld, in de Atlantische koloniën, de economie te revitaliseren. In Suriname hadden deze pogingen geen succes.^[91] Maar op Curaçao, Aruba en Bonaire vestigden zich olieraffinaderijen, wat resulteerde in een toenemende welvaart voor de Europese bevolking en modernisering van de eilanden. Tegelijkertijd ontstonden er spanningen door de uit vele landen afkomstige migranten, die zich daar permanent vestigden.

De Tweede Wereldoorlog

Met de Tweede Wereldoorlog veranderde er veel in de koloniën. Deze veranderingen zagen er in de Oost heel anders uit dan in de West. Nederlands-Indië viel, na de verloren Slag in de Javazee en de daaropvolgende val van Java, in maart 1942 in Japanse handen. De Japanse opmars maakte een diepe indruk op de Indonesische bevolking en schaadde het prestige van het koloniale gezag.^[92] Geallieerde militairen, met uitzondering van vele Indonesische KNIL-militairen, werden in krijgsgevangenschap gevoerd, een deel van de Europese bevolking in de archipel werd geïnterneerd in Japanse kampen en miljoenen Indonesiërs werden geronseld als dwangarbeiders of (hulp)soldaten om de Japanse oorlogsinspanningen te ondersteunen.^[93] Tijdens de Japanse bezetting kreeg het Indonesisch nationalisme, mede door de militarisering van de Indonesische bevolking, een belangrijke impuls.^[94] De Tweede Wereldoorlog in de Pacific kwam op 15 augustus 1945, na het capituleren van Japan, ten einde.

In de West leidde de oorlog tot een stijgende welvaart. Het bauxiet uit Suriname en de brandstof uit de olieraffinaderijen van Aruba en Curaçao waren van groot belang voor de geallieerde oorlogsvoering en daarin werd op grote schaal geïnvesteerd. De West droeg zowel op materieel als op financieel en militair gebied, direct en indirect, bij aan de bevrijding van Nederland. De aanwezigheid van Amerikaanse militairen in het land tijdens de Tweede Wereldoorlog zorgde daarbij voor een Amerikanisering van de Surinaamse cultuur.^[95] Er was sprake van een versnelde politieke en staatkundige emancipatie. In Suriname werden verschillende politieke partijen opgericht, net als op de Antillen.^[96] Deze partijen streefden naar meer zelfstandigheid.^[97]

2.5 De dekolonisatie

De Europese dekolonisatie wordt gekenmerkt door zowel vreedzame machtsoverdrachten als bloedige oorlogen en laat zich grofweg indelen in een viertal perioden. De eerste periode vond plaats van het einde van de achttiende tot het begin van de negentiende eeuw, toen de Verenigde Staten zich vrijvochten van Groot-Brittannië en Spaanse en Portugese rijken in Zuid- en Midden-Amerika ontbonden werden. De tweede periode was de betrekkelijk geruisloze dekoloniatiegolf vanaf het midden van de negentiende eeuw, waarbij Canada, Australië en Nieuw-Zeeland zich ‘vrijmaakten’, eerst als *dominions* en vanaf de twintigste eeuw als zelfstandige staten. Het dekolonisatieproces van Zuid-Afrika vormde door het gebruikte geweld daar een uitzondering op. De derde dekoloniatiegolf was die in Azië tussen 1946 en 1949, en de vierde en laatste golf was de dekolonisatie in Afrika. De laatste golf liep van grofweg 1960 tot de vrijmaking van Zimbabwe in 1980.

In de Indonesische archipel werd twee dagen na de Japanse capitulatie, op 17 augustus 1945, door de nationalist Soekarno en Mohammad Hatta (1902 – 1980) de onafhankelijkheid uitgeroepen. Deze onafhankelijkheidsverklaring markeerde het begin van opnieuw een bloedige oorlog, waarin Nederland met gebruik van geweld en diplomatie probeerde opnieuw

zijn gezag in de archipel te vestigen, wat de Indonesiërs zowel met militaire als diplomatieke middelen wisten te voorkomen.^[98] Terwijl de Indonesiërs de terugkomst van de Nederlanders zagen als een poging tot rekolonisatie, wordt in Nederland de periode tussen 1945 en 1949 nog altijd officieel gezien als een periode van dekolonisatie.^[99] Op 27 december 1949 kwam met de soevereiniteitsoverdracht voor Nederland een officieel einde aan het koloniale bewind in de archipel, met uitzondering van Nederlands Nieuw-Guinea. Nederland bleef tot 1962 krampachtig vasthouden aan dit laatste bezit, tot het uiteindelijk zwichtte onder druk van de Verenigde Naties en de Verenigde Staten.^[100]

Het koloniale verleden in de archipel had een lange nasleep. KNIL-militairen die het Indonesische staatsburgerschap niet wilden aannemen, riepen op 25 april 1950 de Republiek Maluku Selatan (RMS, de Republiek der Zuid-Molukken) uit. Hun Republiek werd snel daarop ingenomen door het Indonesische leger, waarna in het jaar 1951 bijna 4.000 oud-KNIL-militairen met hun gezinnen naar Nederland kwamen. Zij zouden terugkeren wanneer de RMS als onafhankelijke staat zou worden gevestigd, maar dit zou nooit gebeuren. Daarnaast ‘repatrieerden’ in de periode 1945 – 1968 ruim 300.000 Indische Nederlanders naar Nederland, die mede doordat ze geen Indonesisch staatsburger waren geworden, in een gevaarlijke en vijandige sfeer leefden. Tussen 1957 en 1964 kwamen tot slot nog eens 25.000 zogenoemde ‘spijtoptanten’ naar Nederland, die ondanks hun Indonesische staatsburgerschap gediscrimineerd werden en onveilig waren in Indonesië. Door het grote woningtekort in Nederland na de Tweede Wereldoorlog en de werkloosheid tot midden jaren vijftig was er voor deze migranten bepaald geen warm welkom. De Molukkers, die naar de RMS hoopten terug te keren, werden bovendien doelbewust buiten de Nederlandse samenleving gehouden.

Anders dan in de Indonesische archipel, was er in de Nederlandse koloniën in het Atlantisch gebied vlak na de Tweede Wereldoorlog over het algemeen geen sterke onafhankelijkheidswens.^[101] Gezien de geringe omvang van de (ei)landen, hun bevolkingen en hun economieën, waren zij sterk afhankelijk van Nederland. In 1948 en van 1952 tot 1954 vonden twee rondetafelconferenties plaats in Den Haag met als resultaat dat de koloniën voor hun binnenlandse beleid autonomie kregen en voor slechts een beperkt aantal zaken, waaronder defensie en buitenlandse betrekkingen, afhankelijk bleven van Nederland. Suriname werd bovendien een autonoom land binnen het Koninkrijk.^[102]

Het statuut waarin dit alles werd geregeld, functioneerde aanvankelijk goed. Maar vanaf het einde van de jaren zestig leidden raciale tegenstellingen, werkloosheid, Black Power-invoeden uit de Verenigde Staten en politieke instabiliteit tot stakingen en opstanden in Suriname, en op Curaçao werd op 30 mei 1969 door Nederlandse mariniers een volksopstand de kop ingedrukt.^[103] De Nederlandse regering ging de overzeese gebiedsdelen in de West voornamelijk als (economische) last beschouwen terwijl hun inwoners niet onafhankelijk wensten te worden. In 1955 haalden ze Nederland over om hen bij de Verenigde Naties van de lijst van nog te dekoloniseren gebiedsdelen te halen.^[104]

Maar vooral in Suriname groeide na verloop van tijd toch de wens naar onafhankelijkheid, hoewel de bevolking sterk verdeeld was over de vraag hoe die onafhankelijkheid vormgegeven moest worden. Op 25 november 1975 werd Suriname onafhankelijk, of – zoals dat ook wel gezien wordt – als een sterk gepolariseerd land aan zijn lot overgelaten.^[105] Ongeveer een derde van de Surinamers was voor de onafhankelijkheid al vanwege politieke of economische redenen naar Nederland gemigreerd.^[106] Vanwege de spanningen in het gebied migreerden eveneens grote groepen Antillianen naar Nederland.^[107] De Antilliaanse eilanden lieten zich, gezien de situatie in Suriname, niet zomaar overhalen om ook onafhankelijk te worden, maar beijerden zich voor zelfbeschikkingsrecht binnen het Koninkrijk.^[108] Aruba voelde daarbij als eerste de wens om zich af te scheiden van de Antillen, wat in 1986 leidde tot een status aparte als een autonoom land binnen het Koninkrijk.^[109] Curaçao en Sint Maarten gaven daarop aan diezelfde status te willen. Op 10 oktober 2010 werden de Nederlandse Antillen als land opgeheven. Curaçao en Sint Maarten zijn sindsdien zelfstandige landen binnen het Koninkrijk. Bonaire, Sint Eustatius en Saba werden bijzondere Nederlandse gemeenten onder de naam Caribisch Nederland.^[110]

2.6 Ten slotte

De dekolonisatie betekende het formele einde van een eeuwenlange periode van bezetting die zich kenmerkte door ongelijkheid, racisme en geweld. Kenmerken die zich niet altijd gemakkelijk laten verenigen met het Nederlandse zelfbeeld als een land van tolerantie, vredelievendheid en respect voor de mensenrechten.

Naar het koloniale verleden wordt in Nederland vanuit verschillende perspectieven gekeken: perspectieven waarin tot op heden de propaganda nakleurt waarmee indertijd de gedragingen van de kolonisator werden vergoelikt, en perspectieven waarin de werkelijkheid wordt gezien met een bril die gefocust is op de schuldvraag. Waar het voor de Commissie om gaat is de bereidheid om op een eerlijke en onbevooroordeelde wijze met het koloniale verleden om te gaan en om voor dat verleden verantwoordelijkheid te nemen. Ook omdat dit verleden nog geen voltooid verleden is en nog steeds zijn stempel drukt op het heden. Of zoals de Nederlandse historicus Henk Wesseling stelt: ‘De dekolonisatie wil maar geen geschiedenis worden.’^[112]

Ook wat nu in de Nederlandse musea getoond wordt aan culturele, religieuze en historische objecten die afkomstig zijn uit de vroegere koloniale gebieden, weerspiegelt het verleden zich in het heden. Ook voor dat deel van het verleden moet Nederland naar het oordeel van de Commissie zijn verantwoordelijkheid nemen, met name als het gaat om objecten die in de herkomstlanden onvrijwillig zijn verloren en die om die reden een ongemakkelijk bezit vormen. Het verleden kan niet worden teruggedraaid, maar wel moet kritisch worden gezien hoe Nederland omgaat met de culturele schatten die als gevolg van dat verleden vandaag de dag in de Nederlandse musea te zien zijn.

3. De koloniale collecties

De Nederlandse koloniale collecties bestaan uit een divers palet aan cultuurgoederen, waaronder kunstobjecten, religieuze objecten, historische objecten, sieraden, natuurhistorische objecten en gebruiksvoorwerpen. In totaal gaat het om honderdduizenden objecten. Naast musea die omvangrijke en belangwekkende koloniale collecties beheren, zoals het Nationaal Museum van Wereldculturen, Museum Bronbeek en het Rijksmuseum, hebben ook vele kleinere musea koloniale collecties. Uit een enquête van de Commissie en de Museumvereniging onder de Nederlandse musea blijkt dat er nog veel onbekend is over de manier waarop koloniale cultuurgoederen in Nederlands bezit zijn gekomen. Desondanks geeft een aantal musea aan dat zij objecten beheren waarvan zij weten dat deze in de koloniale tijd zonder instemming van de eigenaar zijn verworven.

Om een beeld te kunnen schetsen van de koloniale collecties die in Nederland aanwezig zijn, heeft de Commissie in samenwerking met de Museumvereniging de 420 leden van deze vereniging een enquête toegestuurd.^[112] Ook de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is geënquêteerd. De enquête is ingevuld door 115 respondenten, hetgeen neerkomt op een respons van 27 procent.^[113] Hoewel het aantal respondenten relatief beperkt is, vallen daar wel de meest toonaangevende musea met koloniale collecties onder. Bij deze musea heeft de Commissie vervolgens nadere informatie ingewonnen over deze collecties. Daarmee meent de Commissie een impressie te kunnen geven van wat de Nederlandse musea aan koloniale cultuurgoederen in beheer hebben. Dat geldt zeker voor instellingen die koloniale cultuurgoederen beheren die eigendom zijn van de Staat.^[114]

3.1 Koloniale collecties in Nederland

Uit de enquête blijkt dat behalve een aantal grotere musea, waaronder het Nationaal Museum van Wereldculturen, Museum Bronbeek en het Rijksmuseum die grote en belangwekkende koloniale collecties beheren, ook vele kleinere musea koloniale collecties hebben. Als eigenaren van deze collecties worden door de musea naast de overheden, ook veelvuldig particulieren genoemd, waaronder stichtingen, verenigingen, bedrijven, individuen en families. Indonesië wordt het meest genoemd als land waarvan musea cultuurgoederen beheren, maar ook Suriname, Curaçao, Aruba, Sint Maarten, Caribisch Nederland, andere voormalige Nederlandse koloniale gebieden en koloniale gebieden van andere mogendheden, worden genoemd als herkomstlanden van koloniale objecten in hun collectie.

De musea zijn in de enquête ook gevraagd naar hun kennis over hoe de koloniale objecten in hun collectie indertijd verworven zijn. Bijna 20 procent van de musea die deze vraag beantwoordde, geeft aan dat zij objecten in hun collectie hebben waarvan zij weten dat deze in de koloniale tijd zonder

instemming van de eigenaar verworven zijn. Daarnaast geeft bijna 60 procent aan dat zij objecten beheren waarvan de verwervingsgeschiedenis onbekend is. Een verklaring voor de omvang van deze laatste categorie is dat de herkomstgeschiedenis van objecten niet altijd meer te achterhalen is en dat herkomstonderzoek, zoals later in dit hoofdstuk wordt aangegeven, nog niet binnen alle musea evenveel aandacht krijgt. Dat neemt niet weg dat ongeveer de helft van de musea met koloniale cultuurgoederen aangeeft dat de omgang met koloniale cultuurgoederen voor hen een actueel thema is; een derde van hen onderhoudt ook contacten met herkomstlanden. Het feit dat ruim driekwart van de musea met koloniale cultuurgoederen bij de enquête invult dat ze ondersteuning wensen in de omgang daarmee, onderschrijft de actualiteit van het thema.

3.2 De toonaangevende musea nader beschouwd

Een gedetailleerder beeld van wat Nederland bezit aan koloniale cultuurgoederen, ontstaat bij een nadere beschouwing van een aantal toonaangevende musea.

Museum Bronbeek

Museum Bronbeek is een militair koloniaal museum en beheert een grote en diverse koloniale collectie die eigendom is van de Staat, waaronder objecten die gerelateerd zijn aan het KNIL. De collectie bevat cultuurgoederen uit verschillende voormalige Nederlandse koloniën, waaronder Indonesië, Suriname en Curaçao. Deze cultuurgoederen zijn op verschillende manieren verkregen. Zo staat bij de ingang van het museum het zogeheten peperstuk, een kanon met een kaliber van 19 centimeter gedecoreerd met een gouden krans van eikenloof.

Het zeventiende-eeuwse peperstuk (objectnummer 1875/04-1-2) bij de ingang van Museum Bronbeek. Foto: Rob Gieling.

Dit is een kanon met een complexe geschiedenis. Het werd in de jaren 1631 – 1636 door het Turkse Rijk aan de sultan van Aceh geschonken en is in de negentiende eeuw door het koloniale leger buitgemaakt. In 1875 werd het kanon als oorlogstrofee naar Museum Bronbeek verstuurd, waar het van een gouden krans werd voorzien door koning Willem III. Het peperstuk heeft mede door de toevoeging van de gouden krans, naast historische waarde voor Turkije en Indonesië, ook historische waarde voor Nederland. ^[115]

Naast objecten die onvrijwillig voor het herkomstland verloren zijn gegaan, beheert het museum vele cultuurgoederen die als geschenk aan koloniale administrateurs of particulieren gegeven zijn, of waarvan de verwervingswijze onduidelijk is. Een voorbeeld van dat laatste is het diorama ‘Slavendans’ gemaakt door de Surinaamse kunstenaar Gerrit Schouten uit 1817. Het diorama toont een *Du* (slavendansfeest), een rollenspel met muziek en dans dat op de plantages opgevoerd werd. Volgens de catalogus van het museum is onbekend hoe deze representatie van de Creoolse cultuur in Suriname verworven is.^[116] Het Rijksmuseum rapporteert dat de kijkkastjes van Schouten vaak werden gemaakt en gekocht als souvenir; Europeanen in Suriname zouden in de koloniale tijd erg gecharmeerd zijn geweest van dit soort folklore.^[117] Ze kunnen dus ook besteld zijn bij Schouten en in opdracht zijn vervaardigd.

Diorama ‘Slavendans’, vervaardigd door kunstenaar Gerrit Schouten (objectnummer 1999/00-113). Bron: Museum Bronbeek

De omgang met koloniaal erfgoed is een actueel thema binnen het museum. Uit de collectie van Bronbeek zijn in het verleden ook cultuurgoederen aan herkomstlanden teruggegeven, waaronder de uitrusting (een zadel, hoofdstel, parasol en speer) van prins Diponegoro. Dit geschiedde naar aanleiding van de afspraken die Nederland en Indonesië in 1977 maakten.^[118] Bronbeek werkt nauw samen met Indonesische culturele instellingen. Het museum geeft daarbij aan dat het nooit een verzoek tot teruggave heeft ontvangen.^[119]

Nationaal Museum van Wereldculturen (NMVW)

Ook het NMVW beheert een groot aantal koloniale cultuurgoederen, zowel van de Staat als van de gemeente Rotterdam. Zo bevindt zich in het Tropenmuseum, een onderdeel van het NMVW, de collectie van het voormalige Koloniale Museum in Haarlem. Museum Volkenkunde, eveneens onderdeel van het NMVW, heeft daarnaast vanaf de vroege negentiende eeuw de collecties van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden overgenomen, en ontving in de koloniale tijd de oorlogsbuiten van Nederland en collecties van het ministerie van Koloniën. Het museum ontving ook militaire collecties

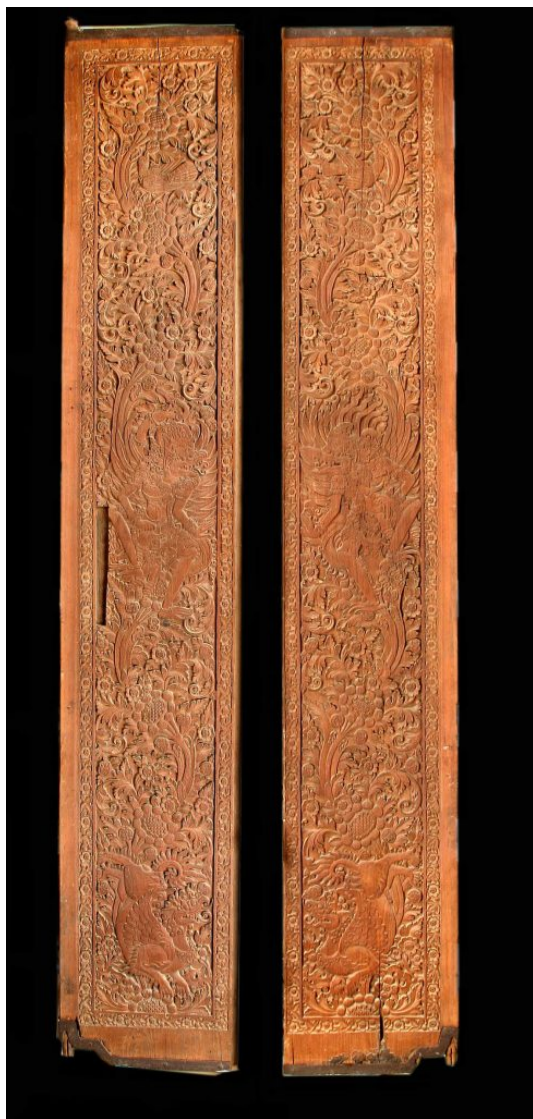
van particulieren en cultuurgoederen van academici en archeologen. In 1903 verkreeg het de niet-westerse antieke collectie van het Rijksmuseum van Oudheden en in 1958 alle collecties van de Koninklijke Militaire Academie te Breda. De koloniale collectie van het NMVW is dan ook omvangrijk en divers. Het museum bevat antiquarische collecties, militaire collecties, handelscollecties, missionaire collecties, koloniaal-administratieve collecties en familiecollecties. Het beheert cultuurgoederen waarvan de oorspronkelijke eigenaren indertijd het bezit onvrijwillig hebben verloren, cultuurgoederen die met toestemming van de toenmalige eigenaar verkregen zijn en cultuurgoederen waarvan de herkomstgeschiedenis (nog) onduidelijk is. Het overgrote deel van de koloniale collectie komt met meer dan 100.000 objecten uit Indonesië. Ook beheert het NMVW cultuurgoederen uit Suriname, Aruba, Curaçao, Sint Maarten, Caribisch Nederland en andere voormalige Nederlandse koloniale gebieden, waaronder objecten uit voormalig Ceylon (Sri Lanka). Daarnaast beheert het museum vele cultuurgoederen uit voormalige koloniën van andere koloniale mogendheden, waaronder een aantal van de befaamde Bronzen uit het Koninkrijk van Edo (Benin).

Gouden pijp uit 1837 (objectnummer RV-360-5211). Bron: NMVW.

Een voorbeeld van een NMVW-topstuk dat als geschenk naar Nederland is gekomen, is de Ghanese gouden pijp die in 1837 door koning Kwaku Dua van de Ashanti is geschonken aan koning Willem I. De pijp werd in ontvangst genomen door generaal-majoor Verveer. Verveer had met Kwaku Dua een overeenkomst gesloten dat de Nederlandse regering tegen vergoeding jaarlijks duizend mannen voor het Oost-Indisch leger zou kunnen werven in Ashanti.

Als dank voor deze overeenkomst schonk de Ghanese koning deze gouden pijp, in feite dus een relatiegeschenk. Het stuk kwam allereerst terecht in het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden, en werd in de negentiende eeuw aan museum Volkenkunde overgedragen. ^[120] De koning zond overigens ook zijn zoon en neef naar Nederland om een westerse opvoeding te krijgen, zoals Arthur Japin heeft verbeeld in zijn roman 'De zwarte met het witte hart'.

Balinese negentiende-eeuwse paleisdeuren
(objectnummer RV-1586-31). Bron: NMVW.

Een voorbeeld van een belangwekkend cultuurgood dat het NMVW beheert, zijn de negentiende-eeuwse Balinese paleisdeuren afkomstig van het paleis van de toenmalige vorst van Denpasar. De loodzware houten deuren, versierd met mythische dieren, bloem- en bladmotieven, zijn door de schilder W.O.J. Nieuwenkamp op zijn 'verzamelreis' voor Museum Volkenkunde vanuit Bali naar Nederland verscheept. Hij trof de deuren aan bij het verwoeste paleis van vorst I Gusti Gede Ngurah te Badung, dat op 20 september 1906 doelwit was geweest van een grootscheepse Nederlandse militaire actie. Deze eindigde in een *puputan* – een 'strijd tot het einde' – waarbij vele honderden Balinezen een rituele zelfdoding aangingen. Het paleis werd geheel verwoest en de meeste paleisschatten werden als oorlogsbuit meegenomen

en verstuurd naar Batavia. De deuren werden achtergelaten, volgens Nieuwenkamp omdat ze voor de militairen te zwaar en te groot waren om mee te nemen. Hij liet de deuren naar Nederland verschepen. ^[121]

Het NMVW is een actieve speler in de Nederlandse museumwereld als het gaat om het opzetten en onderhouden van contacten met de herkomstlanden, het doen van herkomstonderzoek en het ontwikkelen van een visie op de omgang met koloniale cultuurgoederen. In 2019 publiceerde het museum het voornoemde rapport 'Return of Cultural Objects: Principles and Process' dat een procedure bevat die het museum volgt bij verzoeken van herkomstlanden voor teruggave van cultuurgoederen.

Het Rijksmuseum

Ook het Rijksmuseum beheert vele cultuurgoederen afkomstig uit voormalige Nederlandse koloniale gebieden. Hoewel de meeste cultuurgoederen in bezit zijn van de Staat, heeft het Rijksmuseum ook vele stukken van particulieren in beheer. Zo beheert het cultuurgoederen van de Koninklijke Vereniging van Vrienden voor Aziatische Kunst (KVVAK). Het museum heeft cultuurgoederen uit Indonesië, Sri Lanka, Suriname en de voormalige Antillen. Daarvan zijn sommige met instemming van de toenmalige eigenaar verworven, en andere zonder instemming, waaronder het kanon van de koning van Kandy. Het kanon werd op 19 februari 1765 in Kandy (Sri Lanka) buitgemaakt door de troepen van G.G. Lubbert Jan baron van Eck, ondanks een verbod op plundering dat voor deze troepen gold. Het kanon is door Van Eck in datzelfde jaar nog naar Nederland gestuurd, waar het in 1769 in het rariteitenkabinet van Stadhouders Willem V terecht kwam. Het kanon werd niet veel later bestempeld als het kanon van Michiel de Ruyter. Toen de Franse troepen in 1795 Nederland binnenvielen, schonken ze dit kanon en enige andere stukken van landsbelang uit het voormalig bezit van de stadhouder aan de Staten-Generaal. Mede hierdoor wordt het kanon door sommige historici gezien als een voor de Nederlandse geschiedenis belangrijk object. Uiteindelijk belandde het kanon in het Rijksmuseum. ^[122]

Het Kanon van Kandy (objectnummer NG-NM-1015). Bron: Rijksmuseum.

'De Hemelse Schoonheid' (objectnummer AK-MAK-185), afkomstig van de Lakshmana tempel (India).
Bron: Rijksmuseum.

Een voorbeeld van een cultuurobject uit het Rijksmuseum waarvan de wervingsgeschiedenis niet precies bekend is, is het Indiaase zandstenen beeldfragment van 'de Hemelse Schoonheid'. Het Rijksmuseum heeft het beeld sinds 1972 in bruikleen van de KVVAK die het in 1934 kocht van of via bemiddeling door Charles-Louis Fábri. Het is onduidelijk hoe Fábri, of degene voor wie hij bemiddelde, aan het beeld kwam. Het beeld is indertijd aangekocht als zijnde afkomstig uit Bhubaneswar, Orissa in India. Recent onderzoek van het Rijksmuseum wees echter uit dat het beeld uit de Lakshmana tempel in Khajuraho komt. Het Rijksmuseum rapporteert dat het beeld toen de tempel in verval raakte hoogstwaarschijnlijk door een Britse ambtenaar of de lokale bevolking is weggehaald en op de vrije markt is beland. ^[123]

Naturalis Biodiversity Center

Ook natuurhistorische musea beheren belangwekkende objecten met een koloniale connotatie. Naturalis Biodiversity Center beheert bijvoorbeeld honderdduizenden objecten die verzameld zijn in voormalige koloniale gebieden.

Pithecanthropus erectus of 'de Javamens' in Naturalis Biodiversity Center (objectnummer RGM.1332450). Foto: Peter Maas.

Een van de topstukken in het museum is een belangwekkend koloniaal cultuurogoed: het fossiele schedelkapje en het dijbeen van 'de Javamens'. Deze objecten werden in de koloniale tijd naar Nederland gebracht door de Nederlandse arts en paleontoloog Eugène Dubois (1858 – 1940). Het schedelkapje en dijbeen bleken het holotype van de *homo erectus*, die het bewijs vormen dat mens en aap evolutionair met elkaar zijn verbonden.^[124] De fossielen werden in 1891 in opdracht van Dubois opgegraven door zogeheten 'koelies', loonslaven die in Nederlands-Indië in dienst van de koloniale regering tewerkgesteld waren. De Javamens vertelt daarom naast de geschiedenis van de mensheid en de geschiedenis van de Javaanse beschaving ook de koloniale geschiedenis, waar Indonesische en Chinese arbeidskrachten uitgebuit werden ten behoeve van de koloniale macht. De omgang met koloniale collecties is in het museum een minder actueel thema. Het museum richt zich voornamelijk op de biogeografische en etnobiologische achtergrond van zijn cultuurogoederen en minder op de koloniale context waarin deze in voorkomend geval verkregen zijn.

Het Rijksmuseum van Oudheden

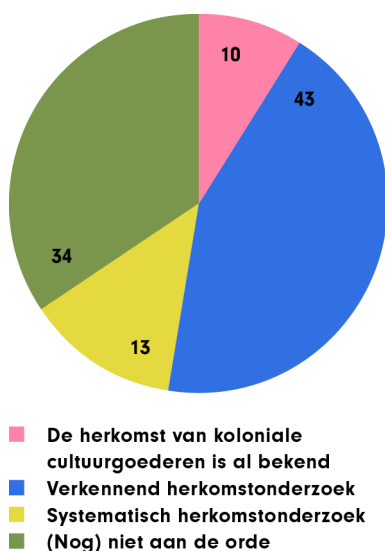
Het Rijksmuseum van Oudheden beheert meer dan 10.000 koloniale cultuurogoederen, alle rijksbezit. Het museum bezit uitsluitend cultuurogoederen afkomstig uit ex-koloniën van andere mogendheden. Zo bezit het museum vele cultuurogoederen die verworven zijn in Griekse, Egyptische, Assyrische of Fenicische koloniën. Deze cultuurogoederen zijn, voor zover bekend, verworven met instemming van de voormalige eigenaar. Wel blijken, zo rapporteert het museum, sommige certificaten van de door hen aangekochte cultuurogoederen vervalst te zijn. Deze objecten zijn dus mogelijk op illegale wijze op de vrije markt terechtgekomen. In die gevallen is de herkomst van een cultuurogoed vaak niet of moeilijk te achterhalen.

Bovenstaande informatie geeft naar oordeel van de Commissie een goede illustratie van de diversiteit van het Nederlandse bezit aan koloniale cultuurgoederen. Een precieze schatting van de aantallen waarover het gaat, is op basis van deze gegevens echter moeilijk te maken, maar in totaal gaat het om honderdduizenden objecten. Ook musea die de enquête niet hebben ingevuld, zullen naar vermoeden van de Commissie koloniale cultuurgoederen beheren. Daarbij komt dat nog niet alle musea (de omvang van) hun koloniale objecten goed in kaart hebben gebracht. In de enquête gaf 28 procent van de musea met koloniale cultuurgoederen aan geen overzicht te hebben van de koloniale cultuurgoederen in hun collecties, 39 procent van de musea gaf aan bezig te zijn met het creëren van een dergelijk overzicht en 33 procent gaf aan reeds een volledig overzicht te hebben.

3.3 Herkomstonderzoek door musea

Van de musea met koloniale cultuurgoederen die de enquête hebben ingevuld, blijkt slechts 10 procent een goed overzicht te hebben van de herkomst van deze goederen. 43 procent voert verkennend onderzoek uit naar de herkomst van hun collecties, 13 procent doet systematisch onderzoek en bij 34 procent is het doen van herkomstonderzoek nog in het geheel niet aan de orde.

Stand van herkomstonderzoek
(in percentages)

Twee Nederlandse musea, het NMVW en het Rijksmuseum zijn ervaren op het gebied van herkomstonderzoek. Het NMVW is al sinds de jaren negentig actief op dit terrein. Gezien de uiteenlopende aard van de collecties en de grote hoeveelheid aan koloniale cultuurgoederen, is dit *work in progress*. Het NMVW nam in juni 2019 een aantal medewerkers aan specifiek voor het doen van herkomstonderzoek en voor het identificeren van cultuurgoederen in de NMVW-collectie die belangrijk zijn om verder onderzocht te worden. Cultuurgoederen waarvan bekend is dat de herkomst omstreden is, krijgen daarbij prioriteit. In het herkomstonderzoek wordt nauw samengewerkt met (inter)nationale experts en andere musea. Zo is er sprake van een actieve dialoog met musea in Duitsland, Frankrijk, Zwitserland, België en

Groot-Brittannië, was het NMVW in 2018 gastheer van de zogenoemde *Benin Dialogue Group* en zit het NMVW in de stuurgroep Benin, samen met musea uit Berlijn, Londen en Nigeria. De kwaliteit van onderzoek wordt bewaakt door een door het NMVW ingestelde curatorcommissie.

Het Rijksmuseum richtte in 2018 een werkgroep op om onderzoek te doen naar de herkomst van hun collecties, mede bedoeld om onrechtmatig verkregen cultuurgoederen op te sporen. De werkgroep voerde een pilotproject uit waarbij tien qua wijze van werving en land van herkomst van elkaar verschillende cultuurgoederen geselecteerd werden voor nader onderzoek. De pilot toonde aan hoe complex de geschiedenis van koloniale cultuurgoederen vaak is en hoe ingewikkeld en tijdrovend het kan zijn om deze geschiedenis te achterhalen. In sommige gevallen is de herkomst van koloniale cultuurgoederen dan ook onduidelijk gebleven. Het onderzoek van het Rijksmuseum heeft nog niet geleid tot teruggaven, wel tot verzoeken daartoe.

Om krachten en expertise te bundelen, zijn het NMVW en het Rijksmuseum in 2018 in samenwerking met het Expertisecentrum Herkomstonderzoek van het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies) een pilotproject gestart. Dit project, dat in september 2019 formeel begon als de ‘Pilot Provenance Research on Objects of the Colonial Era’ (PPROCE), wordt gesubsidieerd door het ministerie van OCW en heeft tot doel een methodiek te ontwikkelen voor het doen van herkomstonderzoek. De focus ligt daarbij op voorwerpen afkomstig uit Indonesië.

3.4 Wijze van verwerving

Zo divers als de koloniale cultuurgoederen in de Nederlandse collecties zijn, zo verschillend zijn ook de manieren waarop deze goederen verkregen zijn. Sommige cultuurgoederen zijn geroofd, als oorlogsbuit naar Nederland gekomen of meegenomen van tempels en andere heiligdommen; andere cultuurgoederen zijn als geschenken aan Nederlanders gegeven, aangekocht of verworven tijdens verzamelexpedities. In het geval van geschenken, aankopen en ook bij ruilhandel, moet daarbij voor ogen gehouden worden dat er in de koloniale tijd sprake was van ongelijke machtsverhoudingen tussen kolonisator en gekoloniseerde. Dit kan in sommige gevallen betekenen dat handelstransacties of geschenken niet vrijwillig waren: cultuurgoederen kunnen zijn verkocht of geschonken uit angst, om de overheerser te behagen, om diplomatieke redenen of omdat er vanwege armoede geen andere manier was om in de eerste levensbehoeften te voorzien. In de koloniale context was er een dunne lijn tussen verplichting en vrijheid en daarmee tussen vrijwillig en onvrijwillig bezitsverlies. In het geval van Nederlands-Indië is bijvoorbeeld bekend dat geschenken werden gegeven door lokale heersers als teken van onderwerping. ^[125]

Koloniale cultuurgoederen zijn indertijd door vele verschillende personen en instanties verworven: door privépersonen, door wetenschappers – bijvoorbeeld tijdens wetenschappelijke expedities zoals die van Dubois – door overheidsvertegenwoordigers, door militairen tijdens acties en expedities van het koloniale leger of door missionarissen tijdens missie en zending.

Deze cultuurgoederen kwamen op verschillende manieren in Nederlandse collecties terecht. Particulieren schonken of verkochten objecten aan musea. Een aanzienlijk deel van de Indonesische cultuurgoederen is, zoals eerder in dit advies aangegeven, via het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in collecties van Nederlandse musea terechtgekomen. Andere cultuurgoederen kwamen via de Oudheidkundige Dienst van Nederlands-Indië (1913 – 1949) in Nederland terecht of via het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden (1816 – 1883).^[126] Het is daarbij zaak de herkomstgeschiedenis van cultuurgoederen niet te verwarren met de manier waarop deze door musea zijn verworven. Dat een museum een cultuurgoed op legitieme wijze op een veiling heeft aangekocht, betekent bijvoorbeeld niet dat dit cultuurgoed in de koloniale tijd niet geroofd zou kunnen zijn en het feit dat een cultuurgoed door het ministerie van Koloniën aan een museum geschonken is, betekent niet automatisch dat dat cultuurgoed dus oorlogsbuit is.

4. Teruggaven in het verleden

Het teruggeven van koloniale cultuurgoederen door ex-koloniale mogendheden is niet iets van de laatste tijd: de eerste voorbeelden van teruggaven dateren al uit de koloniale tijd. Nederland heeft tot op heden voornamelijk voorwerpen teruggegeven aan Indonesië. De redenen voor deze teruggaven waren divers. In sommige gevallen werden objecten teruggegeven als diplomatiek geschenk ter gelegenheid van bijvoorbeeld een staatsbezoek. Soms lag aan teruggaven een overeenkomst tussen landen ten grondslag, bijvoorbeeld de *joint recommendations* uit het midden van de jaren zeventig tussen Nederland en Indonesië. Van een teruggavebeleid dat samen met de herkomstlanden is ontwikkeld, is tot op de dag van vandaag echter geen sprake.

Al geruime tijd wordt door vroegere koloniale mogendheden nagedacht over een gepaste omgang met cultureel erfgoed uit de koloniale gebieden en over de vraag aan wie dit erfgoed toebehoort. Zelfs al voordat de dekolonisatie in zicht kwam, claimden politici, elites en religieuze leiders in de koloniën hun verloren cultureel erfgoed. Zo vroeg de bisschop van IJsland de Denen al in 1830 om teruggave van de eeuwenoude manuscripten van zijn bisdom en vroeg Tanzania in 1919 in het Verdrag van Versailles de Duitsers om de teruggave van de schedel van hun Sultan Mkawa.^[127] Voorbeelden later in de tijd zijn de troon en het voetenbankje van de laatste koning van Kandy met de kroon van koning Sri Vikrama Raja Simha, die Groot-Brittannië in 1934 aan Sri Lanka teruggaf en de ruim 300 schilderijen en tekeningen uit de koloniale periode die Frankrijk in 1969 teruggaf aan Algerije.^[128] Maar er zijn ook recentere voorbeelden. Frankrijk gaf in 2019 – weliswaar in bruikleen – aan Senegal het uit de negentiende eeuw daterend zwaard van Omar Saidou Tall terug en in 2020 besloot het Jesus College te Cambridge tot teruggave van een bronzen haan aan Nigeria, één van de befaamde zogenoemde Benin Bronzes.

Indonesië

In Nederland lag de focus rond het teruggeven van voorwerpen hoofdzakelijk op Indonesië. Opmerkelijk genoeg kwamen vroege teruggaven aan Indonesië uit Thailand: in 1927 werden de Ramayana reliëfs van de Prambanan door koning Chulalongkorn van Siam teruggegeven aan de Nederlands-Indische regering. Dit naar aanleiding van kritiek van Nederlandse archeologen, conservatoren in Siam en koning Chulalongkorns halfbroer Prins Damrong op het feit dat deze en andere belangwekkende cultuurgoederen door Nederlanders uit Javaanse tempels waren ontvreemd en aan de koning van Siam geschonken. Overigens werden niet alle stukken teruggegeven die de koning als geschenk had gekregen: hoofden en reliëfs van de Borobudur zijn bijvoorbeeld nog steeds in Thailand te zien.^[129]

De eerste Nederlandse teruggaven dateren van voor de Indonesische onafhankelijkheid. In 1907 en 1938 gaf Nederland regalia terug aan de Bone- en Gowa-sultanaten die in 1905 en 1906 slachtoffer waren geworden van de Nederlandse militaire acties in Zuid-Celebes (thans Sulawesi). Deze sultans hadden aangegeven niet te kunnen heersen zonder deze objecten en met de teruggave van de regalia erkende de koloniale regering in feite de autoriteit van de sultanaten.^[130] In 1937 werden om dezelfde reden twee van de vier geroofde krissen teruggegeven aan koninklijke families in Zuid-Bali.^[131]

Toen duidelijk werd dat de soevereiniteitsoverdracht zich op korte termijn zou aandienen, startten de onderhandelingen tussen Nederland, de Republiek Indonesië en de Bijeenkomst voor Federaal Overleg (BFO) over het Indonesisch cultureel erfgoed dat Nederland in bezit had. Zo werd gesproken over de Bali- en Lombokschatten, de uitrusting van prins Diponegoro, maar ook over natuurhistorische objecten als de Javamens.^[132] Nederland benadrukte daarbij dat bij militaire acties in de archipel altijd een *art protection officer* aanwezig was geweest die de plundering van cultureel erfgoed had voorkomen en ervoor had gezorgd dat al het cultureel erfgoed dat werd meegenomen in de collectie van het Bataviaasch Genootschap was terechtgekomen. Er zouden daardoor geen belangrijke schatten in Nederland of op de wereldmarkt terecht zijn gekomen. De werkelijkheid was overigens anders: Nederlandse bewindvoerders, militairen, zakenmannen, missionarissen en wetenschappers hadden wel degelijk objecten meegenomen. Deze kwamen via smokkel dikwijls later in Nederland terecht, en in sommige gevallen ook in andere landen.^{[133][134]}

Nederland zag echter wel voordelen in de teruggave van cultuurgoederen: teruggave kon gezien worden als een teken van goede wil en worden gebruikt om andere doeleinden te verwezenlijken.^[135]

De musea stelden samen met het Indisch Instituut in Amsterdam een lijst samen van 1.456 ‘kostbaarheden’ die onderzocht zouden moeten worden op hun herkomst.^[136] Voor Indonesië waren de onderhandelingen over teruggave van cultuurgoederen niet alleen van belang omdat met deze objecten het nationale verhaal verteld kon worden; teruggave werd ook beschouwd als teken van respect van de ene natie aan de andere.^[137]

De rondetafelconferentie van 23 augustus – 2 november 1949 over de overdracht van de soevereiniteit, waar ook cultuur op de agenda stond, leidde tot een *concept cultural agreement*, waarin artikel 19 betrekking had op restituties. Het artikel bepaalde dat culturele objecten die onrechtmatig verkregen waren, overgedragen moesten worden aan de Indonesische regering.^[138] Met uitzondering van dit artikel was de Republiek Indonesië echter niet tevreden met het *agreement*, omdat het daarmee in zijn opinie nog steeds te afhankelijk bleef van Nederland. Het verdrag werd uiteindelijk ook nooit geratificeerd.^[139] Wel werd met de soevereiniteitsoverdracht in december 1949 de collectie van het Bataviaasch Genootschap aan Indonesië overgedragen. Deze werd de basis van de collectie van het huidige *Museum Nasional* in Jakarta.

Na de onafhankelijkheid gingen de onderhandelingen over het teruggeven van koloniale cultuurgoederen door; met tussenpozen en vooral op initiatief van Indonesië. Ook besprak Indonesië de kwestie naar verluidt op de eerste Afrika-Azië conferentie in Bandung, die overigens voor zover bekend niet leidde tot restitutieverzoeken van één van de aanwezige ex-koloniën.^[140]

Op sommige momenten leken de initiatieven van Indonesië te lonen: zo werd in februari 1952 besloten dat er ad hoc commissies moesten komen voor de behandeling van restitutievraagstukken. Maar de Indonesische inspanningen hadden uiteindelijk geen resultaat en de ad hoc commissies zijn bijvoorbeeld nooit daadwerkelijk ingesteld.^[141] Spanningen over de toekomst van Nederlands Nieuw-Guinea, teleurstelling in Nederland over het door de Republiek Indonesië eenzijdige ontbinden van de Nederlands-Indonesische Unie en de kritiek van Nederland op de mensenrechtensituatie in Indonesië, stonden afspraken over het teruggeven van erfgoed in de weg.^[142] Zelfs toen Nederland in 1963 een coördinerend comité opzette om culturele betrekkingen met Indonesië op te bouwen, leidde dit niet tot teruggaven. Het comité onderhandelde voornamelijk over archiefdocumenten, en niet over cultuurgoederen.^[143] Mogelijk is door Indonesië voorafgaand aan deze onderhandelingen wel een gedetailleerde lijst van Indonesische cultuurgoederen in Nederland gepresenteerd, maar over deze lijst of de rol ervan in de onderhandelingen zijn geen verdere details bekend.^[144]

Pas in juli 1968, nadat president Soekarno was afgezet en president Suharto aan de macht kwam en de culturele betrekkingen tussen Nederland en Indonesië langzaamaan sterker werden, kwam het tot een overeenkomst die ook ging over cultuurgoederen.^[145] Er vonden vervolgens verschillende teruggaven plaats. Tijdens een staatsbezoek van Suharto aan Nederland in 1970, werden twee schilderijen van de Javaanse kunstenaar Raden Saleh Sjarif Bastaman (1811 – 1880) teruggegeven en in 1973 gaf koningin Juliana tijdens een staatsbezoek aan Museum Nasional het Nagarakretagama handschrift terug.^{[146][147]} Toch bleef Nederland in het algemeen terughoudend met het teruggeven van culturele objecten, tenzij Indonesië concrete verzoeken voor teruggave indiende.^[148] Alleen met betrekking tot archieven was Nederland toegeeflijker, vooral als daar teruggave van Nederlandse archieven in Indonesisch bezit tegenover stond.^[149]

Indonesië zat in de tussentijd niet stil. In 1970 en 1974 reisden Indonesische experts naar Nederland om te inventariseren welke objecten in Nederlandse musea zij zouden kunnen terugvragen. In 1975 verklaarde Nederland uiteindelijk dat het wilde samenwerken ten behoeve van de opbouw van musea en archieven in Indonesië. Nederland gaf daarbij als eerste gebaar 380 etnografische objecten terug die het in 1962, vlak voordat Nederland Nieuw-Guinea als Papua aan Indonesië overdroeg, uit het gebied had gesmokkeld. Alle partijen waren het erover eens dat de smokkel van deze objecten naar Nederland in strijd was met het internationale recht.

Indonesië stelde voor met een Nederlands en Indonesisch team van experts aan de slag te gaan. Unieke objecten die konden bijdragen aan een Indonesisch nationaal bewustzijn kregen daarbij van Indonesische kant prioriteit. Indonesië presenteerde naar verluidt een lijst van 10.000 objecten die het land terugwenste. ^[150]

De onderhandelingen, die uiteindelijk in november 1975 in Museum Nasional plaatsvonden, verliepen stroef. Uit een verslag van de onderhandelingen blijkt zelfs dat Nederland het zinloos achtte om te spreken over de overdracht van objecten zolang er nog geen goede museale infrastructuur in Indonesië bestond. ^[151] Daarnaast bleef Nederland de door de Indonesiërs gebruikte term ‘teruggave’ vermijden. In plaats daarvan sprak het van ‘overdracht’, een term met minder risico op juridische implicaties. ^[152]

De onderhandelingen mondden desalniettemin uit in de zogeheten *joint recommendations* inzake culturele samenwerking, waar ook de overdracht van objecten deel van uitmaakte. ^[153] In juni 1977 werd in een tweede overleg een eerste fase van restituties besproken, welk overleg een jaar later werd voortgezet. In die jaren vonden verschillende restituties plaats, waaronder die van een deel van de uitrusting die prins Diponegoro in 1829 tijdens een gevecht met de Nederlanders verloor, het Prajñaparamita beeld uit Singosari, ongeveer de helft van de Lombokschat – 243 objecten afkomstig uit de rooftocht op Lombok in 1894 – en het Raden Saleh schilderij van de gevangenneming Diponegoro. ^[154] Maar ook toen bleef Nederland bij het standpunt dat met uitzondering van de Lombok- en Bali-schatten, alle objecten in Nederlands bezit waren aangekocht of als cadeau waren ontvangen en dat voor het overige het Bataviaasch Genootschap alle belangrijke objecten in Indonesië had achtergelaten. ^[155]

Aan het einde van de twintigste eeuw raakte het onderwerp uit beeld.

De kwestie kwam in een overeenkomst voor culturele samenwerking in de periode 1982 – 1983 tussen beide landen bijvoorbeeld niet voor. ^[156]

De zaak leek met de teruggaven in de jaren zeventig voor de Nederlanders naar bevrediging ‘afgehandeld’. Met uitzondering van particulieren, kwamen er officieel van Indonesische zijde ook geen verzoeken tot teruggave.

In de wetenschap was er wel een toenemende aandacht voor het onderwerp, maar dit leidde evenmin tot teruggaven. ^[157] Ook werd rond 1990 een onderzoek ingesteld naar cultureel erfgoed dat door missionarissen in de negentiende eeuw uit de archipel was meegenomen. Dat onderzoek leidde uiteindelijk in 2008 tot de teruggave – eerst als bruikleen en later definitief – van 18 objecten door de Minderbroeders Kapucijnen van de Orde Fratrum Minorum Capucinatorum ten behoeve van een nieuw cultureel centrum in Sintang, West-Kalimantan, waaraan het Tropenmuseum dat jaar ook een viertal etnografische objecten teruggaf. In 2009 gaven de Minderbroeders Kapucijnen 33 objecten uit hun zogeheten ‘Sumatracollectie’ terug aan Museum Pusaka Nias in Gunungsitoli op Sumatra. In 2005 vond een teruggave plaats door de gemeente Rotterdam van 185 wajangpoppen aan het Museum Wayang in Jakarta in het kader van het versterken van de gemeentelijke banden tussen Jakarta en Rotterdam, en in 2014 werd door de nakomelingen van gouverneur-generaal Baud (1789 – 1859) de houten pelgrimsstaf van Diponegoro teruggegeven. ^{[158][159]} Een aan Diponegoro

gelinkte kris uit de collectie van het Nationaal Museum van Wereldculturen werd begin 2020 aan Indonesië teruggegeven.

Een bijzondere kwestie ontstond toen in januari 2013 het Museum Nusantara te Delft de deuren moest sluiten en voor de overwegend etnografische collecties, waaronder meer dan 18.000 Indonesische objecten, een nieuwe bestemming moest vinden. Nadat ruim 3.000 voorwerpen als beschermwaardig voor Nederland waren aangewezen en overgedragen aan de Volkenkundige Rijkscollectie, en nadat de Nederlandse musea overige voor hen interessante voorwerpen hadden geselecteerd en 2.000 objecten uit de collectie waren gehaald omdat zij niet aan de museale standaarden voldeden, werden de resterende objecten aangeboden aan Museum Nasional in Jakarta. Aanvankelijk leek Indonesië welwillend deze objecten over te nemen, maar later wees Indonesië het aanbod alsnog af. De collectie werd daarop over musea in Europa en andere landen in Azië verder verdeeld. Eind 2016 gaf het Museum Nasional wel blijk van interesse voor een selectie van de objecten en op grond daarvan werden er in 2020 1.564 objecten naar Indonesië gestuurd. ^[160] Eén object uit de Nusantara-collectie had het land toen al teruggekregen: een Buginese kris die premier Rutte tijdens zijn staatsbezoek aan Indonesië in 2016 aan President Joko Widodo schonk. ^[161]

Suriname, Aruba, Curaçao, Sint Maarten en Caribisch Nederland

Vergeleken met Indonesië zijn er relatief weinig objecten uit Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen in Nederland terechtgekomen. De teruggave van cultureel erfgoed aan deze landen heeft ook aanzienlijk minder aandacht gekregen. Er zijn de Commissie slechts twee gevallen bekend van teruggave aan de voormalige Atlantische koloniën. De eerste was een teruggave van archeologische voorwerpen naar Aruba toen dit een onafhankelijk land binnen het Nederlands Koninkrijk werd. Aruba kreeg 4.500 precolumbiaanse fragmenten terug uit de collectie van het Museum Volkenkunde in Leiden.

De tweede teruggave vond plaats in 2006; dat jaar gaf het Tropenmuseum 48 kunstwerken terug aan het Nationaal Museum in Suriname. ^[162] Alle waren afkomstig van de Nederlandse stichting STICUSA, die van 1948 tot 1991 de culturele samenwerking tussen Nederland, Indonesië, Suriname en de Nederlandse Antillen beoogde te bevorderen en de culturele productie in deze landen beoogde te stimuleren. Toen de stichting werd opgeheven, werd de meeste kunst die het had voortgebracht verkocht.

Het Tropenmuseum kocht daarvan een deel aan met subsidie die de Nederlandse overheid daarvoor beschikbaar stelde met de voorwaarde dat de kunstwerken terug zouden gaan naar Suriname wanneer het nationaal museum daar gereed was. Dit gebeurde in 2006. ^[163] Van de 48 teruggegeven kunstwerken, is niet altijd duidelijk wanneer ze precies gemaakt zijn. 27 van de schilderijen die zijn teruggegeven zijn mogelijk schilderijen die in de koloniale tijd gemaakt zijn. ^[164]

Ten slotte

Bovenstaand overzicht laat zien dat de redenen voor teruggaven in het verleden nogal divers waren. In sommige gevallen werden objecten teruggegeven als diplomatiek geschenk ter gelegenheid van speciale gebeurtenissen, zoals de opening van een cultureel centrum of een staatsbezoek. Soms was er ook sprake van interne of externe druk om terug te geven of lag er een overeenkomst tussen landen aan ten grondslag. En in enkele gevallen waarbij duidelijk was dat bepaalde cultuurgoederen onrechtmatig het herkomstland hadden verlaten, werden deze teruggegeven om dit onrecht te herstellen. Van een met de herkomstlanden gedeeld teruggavebeleid is tot op de dag van vandaag echter geen sprake.

5. Ontwikkelingen in andere Europese landen

De Europese landen die indertijd koloniën hadden, gaan verschillend om met hun koloniale cultuurgoederen en met verzoeken om teruggave daarvan. Er zijn landen met een terughoudende opstelling ten aanzien van teruggaveverzoeken en landen die meer openstaan voor dergelijke verzoeken. Er zijn landen waar de overheid zich afzijdig houdt in het debat en landen waar de overheid juist duidelijk positie heeft gekozen. Sommige landen beperken zich tot permanente bruikleen van objecten aan herkomstlanden en andere landen gaan over tot daadwerkelijke eigendomsoverdracht van cultuurgoederen. Deze verschillen reflecteren de verscheidenheid aan opvattingen tussen landen, maar hebben ook te maken met verschillen in wetgeving die teruggave al dan niet in de weg kan staan. Maar feit is dat in alle landen de urgentie toeneemt om het vraagstuk aan te pakken. Niet alleen omdat de herkomstlanden en vertegenwoordigers van diaspora's steeds meer van zich laten horen, maar ook en vooral omdat het in de landen die vroeger koloniën hadden, steeds belangrijker wordt gevonden dat er verantwoordelijkheid wordt genomen voor het koloniale verleden.

De invloed die de koloniale tijd heeft gehad op de hedendaagse aanwezigheid van cultureel erfgoed in de indertijd gekoloniseerde landen, verschilt per land. In sommige landen zijn door de kolonisator musea opgericht waarvan de collecties na de dekolonisatie voor het land behouden zijn gebleven. In andere landen was dat niet of in mindere mate het geval waardoor de huidige bewoners voornamelijk zijn aangewezen op bezoeken aan Europese musea om kennis te kunnen nemen van hun geschiedenis en cultuur. Maar voor vrijwel alle in het verleden gekoloniseerde landen is teruggave van in de koloniale tijd onvrijwillig verloren cultuurgoederen een actueel onderwerp en mede daardoor ook voor de landen die indertijd koloniën hadden. De Commissie heeft haar oriëntatie gefocust op de landen waar de omgang met koloniale cultuurgoederen op dit moment het meest nadrukkelijk aandacht krijgt: Frankrijk, Duitsland, België en Groot-Brittannië.

5.1 Frankrijk

Frankrijk bezat in het verleden een groot koloniaal rijk. Vanaf de zeventiende eeuw had het overzeese koloniën, protectoraten en mandaatgebieden in Noord-Amerika, het Caribisch gebied en in India. In de achttiende en negentiende eeuw gingen grote delen van dat rijk verloren in oorlogen met andere Europese grootmachten, maar het land wist zijn koloniale rijk te herbouwen in Afrika, Azië en de Stille Zuidzee. Vele cultuurgoederen uit deze koloniale gebieden, en vooral uit de Franse koloniën in Afrika, belandden in verschillende Franse musea, waaronder het Louvre en het Quai Branly in Parijs.

President Emmanuel Macron komt de eer toe de discussie over de omgang met koloniale collecties wereldwijd nieuw leven te hebben ingeblazen. In zijn befaamde speech van 28 november 2017 aan studenten van de Universiteit van Ouagadougou, Burkina Faso, stelde hij niet langer te accepteren dat een groot deel van het Afrikaanse cultureel erfgoed in Franse musea ligt. Binnen vijf jaar wilde hij geregeld hebben dat Afrikaans erfgoed tijdelijk of permanent teruggegeven kan worden.^[165] Enkele weken later gaf hij de Senegalese econoom Felwine Sarr en de Franse kunsthistorica Bénédicte Savoy opdracht om de mogelijkheden daartoe te onderzoeken. Op 23 november 2018 publiceerden Sarr en Savoy hun ‘Rapport sur la restitution du patrimoine culturel africain. Vers une nouvelle éthique relationelle’. Daarin adviseren zij cultuurgoederen die onrechtmatig of op immorele wijze verkregen zijn uit Afrikaanse koloniën, terug te geven als een herkomstland daar om vraagt. Vernieuwend in het rapport is het advies over de omgekeerde bewijslast: wanneer een herkomstland een object terugvraagt, zou dat land niet hoeven te bewijzen dat het object onrechtmatig is verkregen, maar moet het museum bewijzen dat het object rechtmatig is verkregen. Lukt dit niet, dan moet het object worden teruggegeven. Sarr en Savoy benoemen daarnaast een belangrijk obstakel voor teruggave. De meeste koloniale objecten in Frankrijk zijn eigendom van de Staat en volgens de Franse wet mogen nationale cultuurgoederen niet worden verkocht of overgedragen. Daarom adviseerden Sarr en Savoy om een nieuwe procedure voor restituties in te voeren, gebaseerd op bilaterale overeenkomsten. Deze overeenkomsten zouden moeten prevaleren boven het binnenlandse principe van onvervreemdbaarheid.^[166]

Het rapport wordt veelal, ook in Frankrijk zelf, als radicaal gezien, met name het hanteren van het principe van de omgekeerde bewijslast, en wordt door Frankrijk ook niet onverkort opgevolgd. Wel kondigde Macron na de presentatie van het rapport aan 26 objecten die in 1892 door Franse militairen geroofd waren uit het paleis van de koning van Dahomey (de huidige Republiek of Benin) en een zwaard dat tijdens militair optreden in Senegal werd geroofd, terug te willen geven.^[167] Voor specifiek deze teruggaven is een wet voorbereid. Er komt geen wetwijziging die in algemene zin teruggave mogelijk maakt. De reden daarvoor is dat Frankrijk elk verzoek om teruggave op eigen merites wil kunnen beoordelen en zich niet wil vastleggen op een algemene principiële beleidslijn.^[168]

In Frankrijk lopen de contacten over teruggaven via overheden. Sommige Afrikaanse landen geven aan nog geen cultuurgoederen terug te willen hebben omdat er nog geen adequate museale infrastructuur is. Het zijn vooral de diasporagemeenschappen in Frankrijk zelf die zich laten horen. Zo poogden enkele Frans-Congolese activisten op 15 juni 2020, mede naar aanleiding van de wereldwijde anti-racismeprotesten, Afrikaans erfgoed uit Musée du quai Branly mee te nemen om terug te geven aan Afrikaanse landen.^[169]

5.2 Duitsland

Duitsland heeft zich pas relatief laat als koloniale macht laten gelden. In de vroegmoderne tijd stichtten enkele Duitse staten verschillende overzeese koloniën, maar deze gingen door concurrentie van andere Europese machten al snel verloren. Pas vanaf 1884, toen Duitsland al dertien jaar een eenheidsstaat was, besloot rijkskanselier Otto von Bismarck Duitse handelspunten in overzeese gebiedsdelen van staatsbescherming te voorzien. Aan het einde van de negentiende eeuw ontwikkelde het Keizerrijk zich onder keizer Wilhelm II langzaam maar zeker tot een koloniaal rijk, met Duitse koloniën in delen van Afrika, Azië en Oceanië. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden op de Oost-Afrikaanse koloniën na, alle Duitse koloniën door andere Europese mogendheden veroverd en met het Verdrag van Versailles in 1919 raakte Duitsland ook de laatste delen van zijn koloniale rijk kwijt.

Ook Duitsland verwierf door roof en aankoop uitgebreide koloniale collecties. Vele daarvan belandden in Duitse musea, zoals de musea van de Staatliche Ethnographische Sammlungen Sachsen en het binnenkort te openen Humboldt Forum in Berlijn. En hoewel Duitsland nog weinig verzoeken tot teruggave ontvangen heeft, is het land wel zeer actief met dit vraagstuk aan de slag. In juli 2018 kwam de Deutscher Museumsbund met richtlijnen voor de omgang met teruggaveverzoeken: de ‘Guidelines on Dealing with Collections from Colonial Contexts’. In 2019 kwam de vereniging met een nieuwere versie op deze richtlijnen, ‘Guidelines for German Museums. Care of Collections from Colonial Contexts’ met meer aandacht voor niet-Europese perspectieven, en in 2021 zal de nieuwste versie van deze richtlijnen worden gepresenteerd. De richtlijnen zijn bedoeld als basis voor de Duitse musea voor het vormen van een eigen visie en als aanmoediging om dit thema actief op te pakken.

Op 13 maart 2019 hebben de Staatsministerin des Bundes für Kultur und Medien, de Staatsministerin im Auswärtiges Amt für Internationale Kulturpolitik en de Kulturministerinnen und Kulturminister der Länder und der kommunalen Spitzenverbände een algemeen kader afgesproken over de omgang met koloniale collecties: de ‘Erste Eckpunkte zum Umgang mit Sammlungsgut aus kolonialen Kontexten’. Dat kader beoogt voorwaarden te scheppen voor de teruggave van objecten die op juridisch of moreel onverdedigbare wijze uit de voormalige koloniën zijn meegenomen door onder andere het digitaliseren en beschikbaar stellen van gegevens, het doen van herkomstonderzoek en internationale samenwerking. De ministers nemen in dit document ook de principiële stelling in dat ‘het identificeren van cultuurgoederen met een koloniale context die verworven zijn op een wijze die niet langer juridisch en/of ethisch verdedigbaar is en het mogelijk maken van hun terugkeer, een morele en ethische verplichting is en een belangrijke politieke opdracht’.^[170]

Museumcollecties zijn in Duitsland overigens doorgaans geen eigendom van de Staat, maar veelal ondergebracht in stichtingen als de Stiftung Preußischer Kulturbesitz. Besluiten met een politieke of diplomatieke lading worden echter veelal genomen in samenwerking met de minister van Cultuur en soms

ook met die van Buitenlandse Zaken. De Eckpunkte kunnen dus worden opgevat als een boodschap van de politiek aan de musea die de ruimte bepaalt waarbinnen deze zich kunnen bewegen.^[171] Deze boodschap valt overigens bij musea in vruchtbare aarde. In de zogenoemde ‘Heidelberg Statement’ uit 2019 pleiten etnografische musea behalve voor het honoreren van verzoeken tot teruggave van geroofde cultuurgoederen, ook voor het mogelijk maken van teruggave van cultuurgoederen om reden van hun belang voor de gemeenschappen van herkomst.^[172]

5.3 België

Ook België bouwde een koloniaal imperium op in het verleden. Toen het land in 1830 onafhankelijk werd van Nederland, ontstond al snel de wens zelf een koloniaal rijk te stichten. Na enkele mislukte pogingen onder koning Leopold I in Afrika en de Amerika’s, wist koning Leopold II vanaf het einde van de negentiende eeuw Belgisch-Congo te veroveren, in eerste instantie als zijn eigen Congo-Vrijstaat (1885 – 1908). Onder zijn opvolgers volgde later de verovering van enkele andere gebieden, waaronder Rwanda-Burundi. Daarbij werden, net als het geval was bij de andere Europese koloniën, belangwekkende cultuurgoederen geroofd en naar België verscheept. Zo beval koning Leopold II tot de systematische verzameling van cultuurgoederen in de Congo-Vrijstaat, wat gepaard ging met veel geweld tegen de lokale bevolking. De objecten werden naar België gestuurd voor een nieuw AfricaMuseum in Tervuren, waar een groot deel van deze objecten nog steeds te zien is.^[173] In 1976 werden 114 uit Kinshasa geroofde objecten overgedragen aan het Institut des musées nationaux du Zaïre. Het is een voorbeeld van een teruggave waarvan een deel na korte tijd belandde op de kunstmarkt, in dit geval de kunstmarkt van Brussel.

In België kreeg het debat over koloniale cultuurgoederen een flinke impuls door de commotie rond de heropening van het AfricaMuseum in Tervuren. Het museum was een tijdlang gesloten vanwege verbouwingen, waarbij het museum en het gebouw ook gedekoloniseerd zouden worden. Desondanks gaf de geplande heropening aanleiding tot oproepen vanuit de Afrikaanse diaspora en van museumonderzoekers, activisten en wetenschappers, voor een ingrijpende dekolonisatie van het museum en voor onmiddellijke teruggave van gestolen culturele objecten.^[174] Zelfs een politieke werkgroep van de Verenigde Naties uitte kritiek op het museum en op de aanwezigheid van de racistische beelden die na de verbouwing waren overgebleven.^[175]

Als politieke respons in België op deze commotie riep de toenmalige Belgische minister van Buitenlandse Zaken Didier Reynders tijdens de conferentie ‘Sharing Past and Future: Strengthening African-European Connections’ in september 2018 op tot een dialoog met de diaspora en samenwerking in de omgang met restitutievraagstukken.^[176] En de toenmalige vicepremier en minister van Ontwikkelingssamenwerking, Digitale Agenda, Telecommunicatie en Post, Alexander Decroo, benadrukte bij de heropening van het museum het belang van openheid ten aanzien van restitutie.^[177] Er kwamen enkele initiatieven van de grond om deze intentieverklaringen te concretiseren, onder andere door de Belgische Senaat, maar deze leidden niet tot resultaat.^[178] Eind april 2019 leidde een nieuwe en bredere opleving van het debat rondom

het koloniale verleden in België tot een resolutie van het Brussels Parlement ‘betreffende de Afrikaanse cultuurgoederen en patrimoniale goederen en de teruggave van de menselijke resten die zich op het Brussels grondgebied bevinden’.^[179]

In januari 2020 presenteerde het AfricaMuseum zijn opvattingen over teruggave van cultuurgoederen. Het museum erkent dat het Afrikaans cultureel erfgoed bezit waarvan de landen van oorsprong de morele eigenaren zijn. Daarom investeert het museum in herkomstonderzoek en streeft het ernaar zo snel mogelijk een inventaris van zijn collecties online ter beschikking te stellen. Ook zal het museum de bevoegde minister adviseren met betrekking tot de mogelijkheid tot fysieke teruggave van stukken. Voorwaarden voor teruggave dienen volgens het museum een formeel restitutieverzoek van een erkende autoriteit te zijn en grondig herkomstonderzoek, uitgevoerd door ad hoc werkgroepen met wetenschappers, vertegenwoordigers uit Afrika en van de Afrikaanse diaspora in België. Stukken met een grote symbolische waarde voor de betrokken landen zullen bijzondere aandacht krijgen.^[180]

Op 17 juli 2020 werd een Bijzondere Commissie van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers geïnstalleerd met als opdracht de feiten vast te stellen over de Congo-Vrijstaat (1885 – 1908) en het Belgisch koloniaal verleden in Congo (1908 – 1960), Rwanda en Burundi (1919 – 1962). Deze Commissie is ook gevraagd om aanbevelingen te doen over hoe om te gaan met het koloniale verleden en om verzoeningsvoorstellen te formuleren.^[181] Teruggave is in België een ingewikkelde kwestie. België kent niet of nauwelijks een nationaal cultuurbeleid: zowel Vlaanderen als Wallonië voeren elk hun eigen cultuurbeleid en veel museaal beleid wordt lokaal vastgesteld door de grote steden. Ook kunnen volgens de Belgische wet publieke cultuurgoederen niet vervreemd worden.

5.4 Groot-Brittannië

De Britten waren vanaf het begin van de achttiende eeuw de meest prominente speler in het koloniale tijdperk. Het Britse Rijk, dat zich gedurende driehonderd jaar ontwikkelde, strekte zich uit over de gehele wereld. Sommige gebieden in het imperium waren in de gelegenheid om hun eigen economie op te bouwen, terwijl andere uitsluitend werden gebruikt om de Britten van grondstoffen te voorzien. De relaties die Groot-Brittannië met voormalige koloniën onderhoudt, zijn dan ook verschillend. Evenals andere voormalige koloniale mogendheden, heeft Groot-Brittannië vele koloniale collecties; een groot deel ervan wordt tentoongesteld in nationale musea als het British Museum en het Victoria and Albert Museum, en in academische instellingen zoals het Pitt Rivers Museum en het Cambridge Museum of Archeology and Anthropology.

Wat betreft de omgang met koloniale collecties biedt Groot-Brittannië een divers beeld. Zo zijn er de nationale musea, die gesubsidieerd worden door de landelijke overheden en wier collecties beheerd worden door zogeheten *trustees*, en die zich doorgaans terughoudend opstellen ten aanzien van vraagstukken rond teruggave. Deze musea mogen, met uitzondering van menselijke resten en naziroofkunst, vanwege de *museum acts* die op hen

van toepassing zijn, in principe ook geen cultuurgoederen vervreemden. Maar er zijn daarnaast ook regionale musea en universiteitsmusea die hun eigen collecties beheren, en die zich progressiever en pro-actiever opstellen. Standpunten van de musea variëren daarbij van de opvatting dat koloniaal erfgoed uit de verschillende gebieden van de wereld het beste naast elkaar in ‘universele musea’ kan worden getoond en dat de discussie over het teruggeven daarvan in de tijd zal uitdoven, tot de opvatting dat het dekoloniseren van collecties een morele opdracht is die voor de musea ook het positieve effect heeft van een verbetering van de relaties met de herkomstlanden.

De Britse overheid houdt zich vooralsnog tamelijk stil in deze kwestie en wijst erop dat dit een zaak is van de musea en hun *trustees*. Omdat die op hun beurt weer verwijzen naar de wet die teruggave onmogelijk maakt, komt er in Groot-Brittannië vooralsnog weinig beweging in de zaak. Dat neemt niet weg dat er nationale musea zijn die ondanks de wettelijke beperkingen stappen weten te zetten. Zo gebruiken het Victoria and Albert Museum en het British Museum langdurige bruiklenen als manier om aan restitutieverzoeken tegemoet te komen: bruiklenen die geen einddatum hebben of die steeds weer stilzwijgend worden verlengd.^[182]

Ook brengt de Arts Council, een niet-departementale overheidsinstantie die verantwoordelijk is voor de verdeling van subsidies, naar verwachting in het najaar van 2020 een *guidance* voor musea uit voor de omgang met restitutievraagstukken. In hoeverre de richtlijnen van het Arts Council zullen leiden tot veranderingen, zal moeten blijken en mede afhankelijk zijn van de vraag of deze instantie het actief omgaan met vraagstukken rond de teruggave van koloniale cultuurgoederen als subsidievoorwaarde gaat hanteren.

In juni 2020 kwam de African Foundation for Development (AFFORD) met een rapport over het restitutievraagstuk rondom Afrikaanse cultuurgoederen in Groot-Brittannië. Behalve dat het rapport met aanbevelingen komt voor de Britse overheid, geeft het rapport ook aanbevelingen aan musea, culturele instellingen, financiers, de Britse bevolking en gemeenschappen binnen die bevolking (waaronder de Afrikaanse diaspora). Deze aanbevelingen zijn vooral gericht op het creëren van een klimaat waarin over teruggave gesproken en onderhandeld kan worden. AFFORD pleit voor internationale samenwerking om de bewustwording onder de Britse bevolking, in Afrikaanse landen en de diaspora te versterken, het inventariseren van objecten die kunnen worden teruggevraagd en voor *capacity building* in de herkomstlanden.^[183]

5.5 Overige landen

Nederland, Frankrijk, Duitsland, België en Groot-Brittannië zijn niet de enige voormalige koloniale machten met koloniale collecties in hun musea. Ook bijvoorbeeld Spanje en Portugal waren grootmachten in de koloniale tijd. In de zestiende eeuw waren ze zelfs voorlopers in het koloniseren van gebieden in Azië, Zuid- en Midden-Amerika en Afrika. Maar het debat lijkt in deze landen aanzienlijk minder te leven, terwijl ook deze landen op grote schaal cultuurgoederen hebben geroofd uit hun koloniën die zichtbaar zijn in hun musea.

6. Opvattingen in de herkomstlanden

De gesprekspartners van de Commissie van voormalig gekoloniseerde landen geven aan dat zij het belangrijk vinden in hun musea de koloniale geschiedenis te kunnen vertellen, ook aan de hand van objecten die nu in Nederland zijn. De gesprekspartners in Suriname en het Caribisch gebied zijn van mening dat eerst de museale infrastructuur op orde moet worden gebracht, alvorens deze landen objecten terug kunnen ontvangen.

De gesprekspartners willen graag een structurele museale samenwerking met Nederland op het gebied van capaciteitsontwikkeling.

De Indonesische gesprekspartners beklemtonen het belang van gezamenlijk wetenschappelijk herkomstonderzoek. De gesprekspartners geven aan dat teruggave van cultuurgoederen een zaak is van staat tot staat, maar dat gemeenschappen tot wier cultuur deze goederen behoren, daar zelf ook baat bij moeten hebben.

De Commissie is van oordeel dat het beleid over de omgang met koloniale cultuurgoederen alleen tot de gewenste resultaten kan leiden, als dat beleid zowel gedragen wordt door Nederland als door de landen waar Nederland indertijd koloniaal gezag heeft uitgeoefend. Ook als het gaat om teruggave van cultuurgoederen aan de herkomstlanden, moet worden gewaakt voor een dominantie van ‘eigen’ opvattingen, gevoelens, normen en waarden, i.c. die van de ex-kolonisator. Om die reden had de Commissie de intentie om werkbezoeken af te leggen aan Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden om zich uitgebreid te oriënteren op de aldaar levende wensen en opvattingen. Door de coronacrisis hebben deze bezoeken echter geen doorgang kunnen vinden. Wel heeft de Commissie via internet een aantal verkennende gesprekken gevoerd met deskundigen en overheidsvertegenwoordigers in deze landen. Ondanks de beperkingen die deze manier van oriëntatie met zich meebracht, meent de Commissie dat deze gesprekken wel een aantal interessante noties heeft opgeleverd die van belang zijn voor de beleidsontwikkeling. Deze worden hieronder kort aangegeven.

In de eerste plaats geven alle gesprekspartners aan dat zij het belangrijk vinden dat zij het verhaal van hun geschiedenis kunnen vertellen en hun met Nederland gedeelde geschiedenis ervaren zij als een belangrijk onderdeel daarvan. Genoemd werd dat het goed kunnen vertellen van dit verhaal nodig is voor de ontwikkeling en bewustwording van de eigen identiteit, vooral bij de jeugd. Ook voor het creëren van begrip en waardering voor de multi-etniciteit van samenlevingen, met name die in de landen in het Caribisch gebied, is dit verhaal van de koloniale tijd waarin deze multi-etnische samenlevingen ontstonden, belangrijk.

Om dit verhaal te kunnen vertellen, vinden alle landen het belangrijk dat zij daarvoor kunnen beschikken over uit hun land afkomstige cultuurgoederen die op dit moment in Nederland zijn. Sommige gesprekspartners gaven daarbij aan zelf niet meer over cultuurgoederen te beschikken om dat verhaal

goed te kunnen vertellen. Het gaat niet alleen om fysieke teruggave, maar bijvoorbeeld ook om digitale beschikbaarheid en bruiklenen. Daarbij geven de landen aan dat zij bij het vertellen van dit verhaal graag willen samenwerken met Nederlandse musea, zodat hun met Nederland gedeelde geschiedenis vanuit verschillende perspectieven kan worden verteld en daarmee ook beter kan worden begrepen.

Overigens onderstrepen de landen dat behalve materieel erfgoed, ook immaterieel erfgoed voor hun gemeenschappen van groot belang is om de eigen identiteit te beleven en te waarderen. Met name geldt dat voor landen die over weinig materieel erfgoed beschikken of weinig mogelijkheden hebben om dit erfgoed voor hun bevolking goed toegankelijk te maken. Ook werd genoemd dat immaterieel erfgoed nogal eens door de bevolking positiever beleefd wordt dan het materiële erfgoed, dat vaak veel explicieter verwijst naar het (slavernij)verleden.

De gesprekspartners geven aan maar een beperkt zicht te hebben op wat in Nederland aanwezig is aan cultuurgoederen van hun gemeenschappen. Dat geldt ook voor de wijze waarop die cultuurgoederen in Nederlands bezit zijn gekomen. Soms komt men daar bij toeval via internet achter. Daardoor weten deze landen onvoldoende welke cultuurgoederen voor hen interessant zouden kunnen zijn. Zij geven aan geholpen te zijn met een goede database en met samenwerking met Nederlandse musea, waarbij deze musea ook op eigen initiatief aangeven wat voor de herkomstlanden mogelijk interessante objecten zijn.

Een belangrijke notie is dat de gesprekspartners van de Caribische eilanden en Suriname, aangeven dat de eigen museale infrastructuur nog niet, of niet meer adequaat is voor een verantwoorde omgang met cultuurgoederen. Er ontbeert vaak een museumbeleid, de beheeromstandigheden zijn niet altijd optimaal en de inventarisatie van de collecties is vaak niet op orde, waardoor niet altijd duidelijk is wat waar aanwezig is en wie de eigenaar is. Daarnaast ontbreekt het de musea aan voldoende expertise en vooral ook aan financiële middelen. Deze landen geven aan dat terugkeer van erfgoed onwenselijk is zolang hun museale infrastructuur niet op orde is; het risico is anders te groot dat erfgoed verloren gaat. Ook geven zij aan dat zij deze infrastructuur moeilijk op eigen kracht op orde kunnen brengen en is hun hoop gevestigd op samenwerking met Nederland op dit gebied. De terugkeer van erfgoed zien deze landen eerder als een sluitstuk dan als een begin van de door hen gewenste structurele samenwerking met Nederland op het gebied van capaciteitsontwikkeling.

De Indonesische gesprekspartners geven aan intensiever met Nederland en met de Nederlandse musea te willen samenwerken op het gebied van herkomstonderzoek. Expliciet wordt daarbij genoemd het opleiden en de deskundigheidsbevordering van jonge museummedewerkers. De terugkeer van objecten naar Indonesië achten gesprekspartners vooral van belang in het kader van het kunnen vertellen van de gemeenschappelijke geschiedenis en het helen en versterken van de onderlinge relaties en zij zien deze terugkeer minder als een belang dat op zichzelf staat.

De gesprekspartners van de landen waarmee de Commissie heeft gesproken, zijn van mening dat afspraken over teruggave van cultuurgoederen een zaak is van staat tot staat. Het belang daarvan werd door de ambtelijke vertegenwoordigers van Indonesië en Suriname expliciet benadrukt.

Gesprekspartners gaven aan het ook belangrijk te vinden dat de staat bepaalt wat er van Nederland wordt teruggevraagd en wat niet. Vertegenwoordigers van inheemse gemeenschappen in Suriname gaven aan het belangrijk te vinden dat ook met hen wordt samengewerkt en dat ook zij zelf baat gaan hebben bij de teruggave van cultuurgoederen.

7. Relevante elementen voor de omgang met koloniale collecties

Bij de omgang met koloniale cultuurgoederen en met name bij verzoeken tot teruggave, speelt een aantal aspecten een rol. In de eerste plaats is dat de wijze waarop een koloniaal cultuurgoed in Nederlands bezit is gekomen. Een verzoek om teruggave van een cultuurgoed dat indertijd is geroofd, vraagt bijvoorbeeld om een andere afweging dan een verzoek om teruggave van een cultuurgoed dat legitiem door schenking of aankoop is verkregen of waarvan de herkomstgeschiedenis niet achterhaald kan worden. Ook het belang van een cultuurgoed, zowel voor het herkomstland als voor Nederland, is een aspect dat in ogenschouw genomen kan worden, evenals de bewaaromstandigheden en toegankelijkheid van het cultuurgoed na eventuele teruggave, en het beschikbaar zijn van alternatieven voor teruggave. Ten slotte is natuurlijk de vraag belangrijk wie de huidige eigenaar is: de Rijksoverheid, een andere overheid of een particulier. In dit hoofdstuk worden deze aspecten uitgewerkt en toegelicht. Zij vormen de ingrediënten van het door de Commissie in hoofdstuk 9 geformuleerde beleidskader.

7.1 Wijze van verkrijging van koloniale cultuurgoederen

De wijze waarop een cultuurgoed in Nederlands bezit is gekomen, speelt een belangrijke rol bij de omgang met koloniale cultuurgoederen. In de eerste plaats geldt dat voor de presentatie van deze objecten in de musea. Het object zelf en zijn maatschappelijke, culturele of religieuze betekenis die het indertijd had en wellicht ook nu nog heeft, vertelt maar een deel van het verhaal. Juist ook informatie over de manier waarop en bij welke gelegenheid een cultuurgoed in Nederlands bezit is gekomen en of daarbij ook sprake was van dwang, plaatst het verhaal in een voor de bezoeker leerzame historische context. Een context die, indien vanuit verschillende perspectieven belicht, niet alleen van betekenis kan zijn voor de Nederlandse bezoeker, maar ook voor bezoekers uit de herkomstlanden. Daarmee kunnen musea bijdragen aan een meer gedeeld beeld op de geschiedenis en aan meer begrip voor het feit dat er meerdere perspectieven zijn van waaruit naar het verleden kan worden gekeken. Nederlanders met wortels in de herkomstlanden kunnen voor musea daarbij een relevante informatiebron zijn.

Ook in een beleidskader over het teruggeven van koloniale cultuurgoederen, is de wijze van verwerven vanzelfsprekend een belangrijk aspect. Op cultuurgoederen waarvan sprake was van onvrijwillig bezitsverlies, zijn bij een verzoek tot teruggave andere juridische en ethische normen van toepassing dan op cultuurgoederen die op legitieme wijze via schenking of aankoop zijn verkregen of op die waarvan de herkomstgeschiedenis niet vastgesteld kon worden. Paragraaf 3.4 van dit advies geeft een beschrijving van de verschillende manieren waarop indertijd door Nederland koloniale cultuur-

goederen zijn verkregen. Voor het beleidskader voor de omgang met verzoeken tot teruggave, onderscheidt de Commissie drie categorieën van koloniale cultuurgoederen:

1. cultuurgoederen waarbij sprake was van *onvrijwillig bezitsverlies* en die dus zonder de instemming van de oorspronkelijke eigenaar in Nederlands bezit zijn gekomen, bijvoorbeeld door diefstal, roof, afpersing of het meenemen van cultuurgoederen als oorlogsbuit. Een voorbeeld van een dergelijk cultuurgoed is de in dit advies eerder genoemde Diamant van Banjarmasin;
2. cultuurgoederen die *met instemming van de eigenaar* in Nederlands bezit zijn gekomen en die bijvoorbeeld zijn geschonken of door verzamelaars of instellingen tegen een reële prijs zijn aangekocht voor verzamelingen, tentoonstellingen e.d. Een voorbeeld van een dergelijk cultuurgoed is de in hoofdstuk 4 genoemde gouden pijp die door de koning van Ashanti is geschonken aan Willem I;
3. cultuurgoederen waarvan *niet duidelijk* is of zij al dan niet vrijwillig van eigenaar zijn verwisseld, ofwel omdat de verwervingsgeschiedenis zich niet eenduidig meer laat vaststellen, ofwel omdat het cultuurgoed indertijd geen eigenaar (meer) had.

Omdat de herkomstgeschiedenis van een cultuurgoed een belangrijk element is bij de afweging om een verzoek om teruggave al dan niet te honoreren, is het van belang dat via herkomstonderzoek wordt getracht de wijze van verwerving van koloniale cultuurgoederen zo eenduidig mogelijk vast te stellen. In hoofdstuk 9 doet de Commissie daarover aanbevelingen. Voor sommige cultuurgoederen zal met de huidige kennis van zaken of via onderzoek de (on)vrijwilligheid van het bezitsverlies met een redelijke mate van zekerheid kunnen worden achterhaald, maar in veel gevallen zal er sprake zijn van een grijs gebied omdat ook bijvoorbeeld schenkingen en verkopen indertijd hebben plaatsgevonden in een situatie van machtsongelijkheid. In die gevallen zal dus zo goed en zo kwaad als dat met de beschikbare gegevens kan, een inschatting moeten worden gemaakt van de mate van vrijwilligheid van de bezitsafstand. Ten slotte is er de categorie van cultuurgoederen waar ook nader onderzoek geen licht werpt op de herkomstgeschiedenis en mate van vrijwilligheid van de bezitsoverdracht.

7.2 Het culturele belang van een koloniaal cultuurgoed

Het belang van cultuurgoederen is gelegen in de waarden die zij hebben en de maatschappelijke functies die zij vervullen. De esthetische waarde van een cultuurgoed, bijvoorbeeld van een schilderij, een beeld of een sieraad, kan de aanschouwer een beleving geven van schoonheid of zelfs van geluk. Cultuurgoederen kunnen ontroeren, troosten, intrigeren en verbazen. Zij kunnen ook spirituele waarden en functies hebben zoals bij religieuze relieken, of over vermeende magische krachten beschikken. Daarnaast kunnen cultuurgoederen ook een symbolische functie hebben, bijvoorbeeld een kroon als symbool van macht of de beeltenis van een olifant als symbool van kracht, geduld en wijsheid. Cultuurgoederen hebben ook een wetenschappelijke functie als dragers van informatie, bijvoorbeeld over een

historische gebeurtenis, zoals het Plakkaat van Verlatinghe waarin koning Filips II niet langer wordt erkend als heer der Nederlanden. Bovenal hebben cultuurgoederen een sociale waarde en functie: zij verbinden mensen, verwijzen naar het gemeenschappelijke in een gemeenschap – vaak is dat een gemeenschappelijk verleden – en zijn daarmee dragers van nationale en regionale tradities en de identiteit van een land, volk of gemeenschap. En ten slotte vertegenwoordigen cultuurgoederen ook een economische en representatieve waarde: als gewilde en vaak kostbare waar voor handelaren, verzamelaars en beleggers en, tentoongesteld in (buitenlandse) musea, als uithangbord voor een land en zijn cultuur en als trekker van toeristen.

Het belang van een koloniaal cultuurgoed dat zich in een Nederlands museum bevindt, zal vaak voor Nederland anders zijn dan voor het land van herkomst. Kan een bepaald cultuurgoed voor Nederland bijvoorbeeld vooral informatieve en wetenschappelijke waarde hebben omdat het een unieke representant is van een bepaalde tijd en plek in de geschiedenis, voor het land van herkomst kan het juist de sociale functie van het levend houden van een traditie zijn die het cultuurgoed belangwekkend maakt. Ook Nederlanders met wortels in de herkomstlanden hebben in het kader van hun meervoudige identiteit belang bij de aanwezigheid van hun erfgoed in de Nederlandse musea. Een beleidskader voor de omgang met verzoeken tot teruggave, zal aan deze belangen een plaats moeten geven zodat ze bij de afwegingen omtrent een teruggaveverzoek kunnen worden betrokken. Soms zullen de belangen van cultuurgoederen voor Nederland en de herkomstlanden elkaar overigens overlappen: cultuurgoederen kunnen ook waarden bezitten die niet gebonden zijn aan een bepaalde fysieke plek of eigenaar. En niet altijd zijn cultuurgoederen gemaakt voor een bepaalde fysieke omgeving met het oogmerk om daar te blijven en is er door verplaatsingen een eigen dynamiek in de voorwerpen en in de beleving ervan gebracht.^[184] Sommige voorwerpen kunnen door de eeuwen heen ook gepolitiseerd zijn geraakt en daarmee voor één of meerdere gemeenschappen beladen zijn geworden.^[185]

Het belang van een cultuurgoed voor het land van herkomst, zal dat land zelf kunnen aangeven bij de motivering van het verzoek om teruggave. De maatstaf voor het belang van een cultuurgoed voor Nederland kan gevonden worden in artikel 3.7 van de Erfgoedwet dat gaat over de beschermwaardigheid van cultuurgoederen. Dit artikel noemt als beschermwaardig voor Nederland: ‘een cultuurgoed dat van bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis of uitzonderlijke schoonheid is en dat als onvervangbaar en onmisbaar behoort te worden behouden voor het Nederlands cultuurbezit’. Onvervangbaar is een voorwerp indien er (nagenoeg) geen andere gelijke of gelijksoortige voorwerpen in goede staat in Nederland aanwezig zijn. Van onmisbaarheid is volgens de toelichting op de Erfgoedwet sprake als een cultuurgoed duidelijk herinnert aan personen of gebeurtenissen die voor de Nederlandse geschiedenis van overtuigend belang zijn, en/of van overtuigend belang is voor de (cultuurgeschiedkundige) wetenschapsbeoefening in Nederland, en/of wezenlijk bijdraagt aan het onderzoek naar en de kennis van andere belangrijke cultuurgoederen.^[186]

7.3 Omstandigheden na teruggave

Ook verwachtingen over wat er na teruggave met een object gebeurt, kunnen relevant zijn bij de beoordeling van verzoeken tot teruggave. Primair van belang is natuurlijk dat het object in ‘veilige handen’ komt en bijvoorbeeld niet het risico loopt om vanwege intern-politieke redenen vernietigd te worden. Maar ook kan een oordeel over een teruggaveverzoek anders zijn indien het verzoek gaat over een cultuurgoed dat zich hier in Nederland in een depot bevindt en dat na teruggave in het land van herkomst op zaal komt te hangen, dan wanneer het omgekeerde het geval is en het object in Nederland van zaal zou moeten worden gehaald om in een depot in het land van herkomst te verdwijnen. Dit overigens met erkenning van het feit dat er ceremoniële cultuurgoederen zijn die volgens te respecteren opvattingen in het land van herkomst juist uit zicht van publiek moeten worden gehouden.

Behalve de toegankelijkheid voor publiek en met name voor leden van de gemeenschap tot wier cultuur het object behoort, kan ook de blijvende beschikbaarheid van het cultuurgoed voor wetenschappelijk onderzoek belangrijk zijn en de mogelijkheid om daarover samenwerkingsafspraken te maken met het land van herkomst. Ook de beheeromstandigheden op de plaats waar het cultuurgoed bij teruggave terecht zou komen, kunnen bij de beoordeling van een teruggaveverzoek een rol spelen.

7.4 Andere modaliteiten naast teruggave

Uit de contacten die musea hebben met landen van wie zij cultuurgoederen bezitten en ook uit de gesprekken die de Commissie met vertegenwoordigers uit de herkomstlanden heeft gevoerd, blijkt dat het de herkomstlanden niet altijd in eerste instantie te doen is om teruggave van deze cultuurgoederen. Het gaat vaak ook om de *erkenning* van het feit dat het cultuurgoed tegen de wil van de oorspronkelijke eigenaar is verworven, om wetenschappelijke samenwerking, om ondersteuning bij het opzetten van opleidingen tot museummedewerker, om de uitwisseling van kennis over de geschiedenis van bepaalde cultuurgoederen, om de mogelijkheid van bruiklenen, replica’s en digitale toegang tot de collecties en om het verzorgen van gemeenschappelijke presentaties. Een dergelijke samenwerking, die ook voor Nederlandse musea heel nuttig kan zijn, kan het eigenaarschap minder belangrijk maken en kan voor herkomstlanden om meerderlei redenen uiteindelijk interessanter zijn dan een fysieke teruggave. Bijvoorbeeld in gevallen dat Nederland over meer onderzoeksfaciliteiten beschikt, het herkomstland al beschikt over meerdere soortgelijke cultuurgoederen of dat de bewaarcondities in Nederland te verkiezen zijn boven die welke het herkomstland kan bieden. Ook kan de fysieke terugkeer van een cultuurgoed in het herkomstland zodanige spanningen opleveren, bijvoorbeeld tussen rivaliserende partijen die elkaar het eigendom betwisten, dat het herkomstland een andere oplossing prefereert boven een teruggave. In de contacten met de herkomstlanden over de omgang met koloniale cultuurgoederen kunnen deze vormen van samenwerking dus voor deze landen niet alleen een belangwekkende aanvulling zijn op, maar indien gewenst ook een alternatief vormen voor teruggave.

7.5 Cultuurgoederen niet in het bezit van het Rijk

De minister van OCW heeft om dit advies gevraagd en de strekking van het advies beperkt zich derhalve tot de omgang door de Staat met koloniale cultuurgoederen die het zelf in eigendom heeft. Maar niet alleen het Rijk is eigenaar van koloniale cultuurgoederen. Ook onder lokale overheden, provincies, universiteiten, stichtingen en particulieren, bevinden zich eigenaren van dit soort cultuurgoederen en deze hebben alle een eigen verantwoordelijkheid voor hoe zij daarmee omgaan, inclusief met eventuele verzoeken tot teruggave. De Commissie kan zich echter voorstellen dat de in hoofdstuk 9 voorgestelde beleidslijn en de daarvoor aangevoerde argumenten, ook voor deze andere eigenaren richtinggevend kunnen zijn en dat deze ook gebruikmaken van de voorgestelde faciliteiten om tot een gefundeerd oordeel over een verzoek tot teruggave te komen. Op deze plaats wil de Commissie opmerken dat zij zich kan voorstellen dat de minister een financiële regeling treft om particuliere eigenaren te compenseren voor de koloniale cultuurgoederen die zij te goeder trouw hebben verkregen en teruggeven overeenkomstig de in dit advies voorgestelde beleidslijn.

8. Het juridisch kader

De omgang met verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen is niet zozeer een juridische als wel een ethische kwestie. Dit vanwege het verjaringsprincipe in het Nederlandse recht en het feit dat de voor koloniale cultuurgoederen relevante internationale verdragen geen terugwerkende kracht kennen. Voor een ethische omgang met verzoeken om teruggave kunnen de normen en principes van het internationale humanitaire recht en de ethische codes van internationale maatschappelijke organisaties, een bruikbaar kompas zijn. Daarin wordt een coulante omgang met verzoeken tot teruggave bepleit met als uitgangspunt dat wat gestolen is, in principe teruggegeven moet worden. Anders dan in een aantal andere Europese landen het geval is, verzet de Nederlandse wet zich niet tegen teruggave door de Staat van koloniale cultuurgoederen aan herkomstlanden.

Beschreef het vorige hoofdstuk de inhoudelijke elementen van een beleidskader voor de omgang met verzoeken tot teruggave van koloniale objecten, dit hoofdstuk gaat in op de vraag of er nationale rechtsregels, internationale verdragen en ethische codes van maatschappelijke organisaties zijn die handvatten bieden voor de omgang met verzoeken tot teruggave van onvrijwillig verloren koloniale cultuurgoederen.

8.1 Het recht in de koloniale gebieden

Het eerste pad dat de Commissie hier verkent, is dat van het recht dat indertijd van toepassing was in de koloniale gebieden. Het gaat daarbij om de vraag of aan de hand van dat recht vastgesteld kan worden in welke gevallen er in de koloniale tijd bij het verwerven van objecten sprake was van een onrechtmatige inbreuk op eigendomsrechten en vervolgens of deze eventuele onrechtmatigheden vandaag de dag het uitgangspunt kunnen vormen van een op juridische argumenten gebaseerd teruggavebeleid.

Voor het antwoord op deze vragen is allereerst van belang dat voldoende kenbaar is hoe het recht in de koloniale gebieden indertijd luidde. Vervolgens is van belang dat de huidige eigenaar op deze schending nog juridisch aangesproken kan worden en ten slotte – en dat is een meer praktisch punt – moeten er rechtsopvolgers zijn van de oorspronkelijke eigenaren die bij de huidige eigenaren een claim tot teruggave kunnen indienen.

De Commissie komt tot de conclusie dat vele barrières dit pad onbegaanbaar maken. In de eerste plaats is het zo dat het recht in de koloniale gebieden in de honderden jaren tijd dat Nederland koloniaal gezag uitoefende, voortdurend veranderde: koloniale reglementen werden aangepast al naar gelang de situatie er volgens de kolonisator om vroeg. En ondanks het zogenaamde concordantiebeginsel, verschilde het recht ook nog eens per kolonie en per gebied binnen een kolonie en golden voor verschillende bevolkingsgroepen

verschillende regels en verschillende niveaus van rechtsbescherming. Daarbij was ook niet altijd duidelijk wie tot welke bevolkingsgroep behoorde of welke nationaliteit had. De oorspronkelijke bevolking werd in sommige gebieden en in sommige perioden als Nederlands onderdaan beschouwd – en had daarbij soms wel maar soms ook weer niet dezelfde rechten als Nederlanders – en in andere perioden weer niet. Deze grote diversiteit aan regels, maakt het moeilijk om voor concrete gevallen vast te stellen welke rechtsregels van toepassing waren en of verwervingen indertijd al dan niet legaal waren. En naast deze meer praktische barrière, speelt de meer principiële vraag of de rechtsregels van de kolonisator, die gebaseerd waren op een dualistisch principe dat de oorspronkelijke bevolkingsgroepen ongelijke rechtsposities gaf, wel de maat moeten zijn waarmee vandaag de dag over verzoeken tot teruggave wordt geoordeeld. Ten slotte is er de barrière dat de mogelijkheid voor een rechtsopvolger van de oorspronkelijke eigenaar om de teruggave van een object te claimen, in beginsel naar Nederlands recht al lange tijd is verjaard. Anders dan bijvoorbeeld in *common law* landen als Groot-Brittannië, Ierland, Australië en in de Verenigde Staten – landen met een sterke rechtspositie voor de oorspronkelijke eigenaar – wordt in het Nederlands recht niet zozeer de oorspronkelijke eigenaar, maar de huidige bezitter beschermd door rechtsuitgangspunten als verwerving te goeder trouw en verjaring.^[187] Zelfs bezitters te kwader trouw worden door het Nederlandse recht beschermd in de zin dat ook zij uiteindelijk door verjaring het eigenaarschap verwerven en dat de mogelijkheid van de oorspronkelijke eigenaar om de huidige eigenaar aan te spreken op onrechtmatige daad, eveneens verjaart. Overigens en voor de volledigheid, is de barrière van verjaring geen absolute. In de eerste plaats kan de eigenaar afzien van het doen van een beroep daarop, zoals de Staat dat doet ten aanzien van tijdens de Tweede Wereldoorlog onvrijwillig verloren cultuurgoederen en daarnaast zijn er voorbeelden waarbij de rechter in gevallen van excessief koloniaal geweld, de verjaring buiten toepassing heeft verklaard.^{[188][189]}

8.2 Het internationale recht

Het tweede pad dat de Commissie verkent, is dat van het internationale recht: biedt dat recht mogelijk aanknopingspunten voor een op juridische gronden gebaseerd teruggavebeleid?

Vanaf medio vorige eeuw is in internationaal verband een aantal verdragen tot stand gebracht dat betrekking heeft op de bescherming van cultureel erfgoed tegen vernietiging bij gewapende conflicten en op het tegengaan van illegale handel in cultuurgoederen. De twee belangrijkste daarvan zijn de Unesco-verdragen van 1954 en 1970 die hierna kort worden besproken. Maar ook al voor die tijd vormden cultuur en cultureel erfgoed een onderwerp van internationale afspraken. Zo werd tijdens het Congres van Wenen in 1815, nadat Napoleon definitief van het Europese strijdtoneel was verdwenen, de teruggave geregeld van de onder zijn regime geroofde objecten. Het ging daarbij overigens niet om teruggave van objecten van de koloniale mogendheden aan de gekoloniseerde gebieden, maar uitsluitend om teruggave aan Europese landen onderling. Ook de Brussels Declaration 1874 waarin een vijftiental Europese landen op initiatief van Tsaar Alexander II afspraken maakten over de wetten en gebruiken bij oorlog, bevatte bepalingen over de

bescherming van historische gebouwen en kunstwerken tegen inbeslagname en vernietiging.^[190] Hoewel niet alle deelnemende landen deze afspraken als een bindend verdrag wilden accepteren, vormde de Brussels Declaration een belangrijke grondslag voor de Haagse Conventies van 1899 en 1907 over de bij oorlogsvoering in acht te nemen regels. Ook deze verdragen bevatten bepalingen die de bescherming van cultuur en cultureel erfgoed tijdens oorlogsvoering tot doel hadden.^[191]

Het eerste internationale verdrag dat specifiek de bescherming van cultureel erfgoed bij gewapende conflicten tussen landen tot onderwerp heeft, is het Unesco-verdrag van 1954, inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict en het daarbij behorende Eerste Protocol, ook wel de Haagse Conventie van 1954 genoemd.^[192] Dit in 2007 door Nederland geïmplementeerde verdrag, was een reactie van de internationale gemeenschap op de vernietiging en roof van erfgoed in de Tweede Wereldoorlog. Het Verdrag voorziet in preventieve maatregelen, roept op tot het ontzien van erfgoed bij gewapende conflicten, bevat bepalingen over het teruggeven van illegaal uit bezet gebied uitgevoerd erfgoed en over de compensatie van eigenaren die te goeder trouw in het bezit van dat erfgoed zijn gekomen.

Het tweede belangrijke internationale verdrag dat is gewijd aan de bescherming van erfgoed, is het Unesco-verdrag van 1970 inzake de middelen om onrechtmatige invoer, uitvoer of eigendomsoverdracht van cultuurgoederen te verbieden en te verhinderen.^[193] Dit in 2009 door Nederland geratificeerde verdrag is tot stand gekomen om een halt toe te roepen aan de in de jaren na de dekolonisatie sterk toenemende handel in geroofde culturele voorwerpen. Daarbij ging het met name om de illegale handel in objecten die uit musea en archeologische sites in de voormalige koloniën waren geroofd en die over de hele wereld gretig aftrek vonden bij musea en particuliere verzamelaars. Niet alleen in de koloniale tijd, maar ook daarna, tot aan vandaag de dag aan toe, lopen deze landen een vergroot risico op verlies van hun erfgoed. Het verdrag beoogt deze illegale handel in cultureel erfgoed een halt toe te roepen door preventiemaatregelen, internationale samenwerking en de teruggave van illegaal ingevoerde goederen aan het herkomstland.

In aanvulling op het Unesco-verdrag van 1970, is in 1995 het Unidroit-verdrag tot stand gebracht dat beoogt diefstal en illegale handel in kunstvoorwerpen tegen te gaan en dat zich met name richt op de restitutie van erfgoed.^[194]

Deze verdragen gaan uit van het principe dat culturele objecten een speciale bescherming verdienen, dat vernietiging of roof moet worden voorkomen, dat illegale handel in cultuurgoederen moet worden bestreden, dat illegaal ingevoerd erfgoed moet worden gerestitueerd en dat bij restitutie eigenaren te goeder trouw moeten worden gecompenseerd. Maar zij bieden geen toepasbaar juridisch kader voor de omgang met c.q. de teruggave van objecten waarvan sprake was van onvrijwillig bezitsverlies. Het oorlogsrecht zoals geregeld in bovengenoemde Haagse Conventies, biedt weinig houvast omdat de koloniale oorlogen vooral werden beschouwd als binnenlandse

aangelegenheden en niet als oorlogen tussen afzonderlijke staten. En zou dat wel het geval zijn geweest, dan biedt dat recht geen pasklare oplossingen.^[195] Wat betreft de beide Unesco-verdragen uit 1954 en 1970 moet in de eerste plaats worden opgemerkt dat noch Indonesië, noch Suriname tot deze verdragen zijn toegetreden, zodat zij niet van toepassing zijn op uit deze landen afkomstig erfgoed. Verder hebben deze verdragen als gemeenschappelijke noemer dat zij geen terugwerkende kracht kennen.^[196] Zij zijn dus niet van toepassing op objecten die voor de implementatie van deze verdragen – voor Nederland is dat voor het begin van de huidige eeuw – uit de koloniën zijn geroofd. Dat wil voor alle duidelijkheid natuurlijk niet zeggen dat deze verdragen daarmee handelingen en transacties legaliseren die voor de totstandkoming van deze verdragen illegaal waren. Wat dat wel zegt, is dat deze verdragen niet aangeroepen kunnen worden als juridische basis voor verzoeken om teruggave.^[197]

8.3 Soft Law

Met bovenstaande constatering is zeker niet alles gezegd over deze verdragen. Het gaat namelijk niet alleen om de vraag of deze verdragen al dan niet toepasbaar zijn op indertijd in de koloniale gebieden verworven objecten, het gaat ook om de principes die aan deze verdragen ten grondslag liggen; principes die weerspiegelen hoe de internationale gemeenschap vandaag de dag denkt over het belang van het respecteren van cultuur en cultureel erfgoed en over het belang van het beschermen van het eigendom daarvan. En daarmee bieden deze verdragen weliswaar geen juridisch, maar wel een ethisch kader voor de omgang met objecten waarvan indertijd sprake was van onvrijwillig bezitsverlies.^[198]

Dergelijke principes zijn ook terug te vinden in het internationale humanitaire recht en de internationale verklaringen die gaan over het recht op cultuur en het recht van gemeenschappen op toegang tot hun erfgoed. Ook deze verklaringen, hoewel ook zij niet juridisch bindend zijn, bieden een kader voor hoe landen met cultuur moeten omgaan en hoe zij de culturele rechten van gemeenschappen moeten respecteren. Belangrijk in dit verband is de Verklaring van de Verenigde Naties over de Rechten van Inheemse Volkeren van 2007. Deze verklaring beoogt de bescherming van de individuele en collectieve rechten van inheemse volkeren op een veelheid van terreinen, waaronder dat van cultuur. Zo stelt artikel 11 dat inheemse volkeren het recht hebben op de bescherming van de voortbrengselen van hun cultuur en roept het staten op tot het bieden van genoegdoening voor de culturele eigendommen die hen tegen hun wil zijn afgenomen, onder andere door middel van restitutie. Ook vraagt de verklaring in artikel 12 van staten om de toegang tot of teruggave van ceremoniële objecten en menselijke resten mogelijk te maken.^[199] Deze verklaring weerspiegelt dat de internationale gemeenschap het belang onderschrijft van het recht van volkeren op toegang tot hun eigen cultuur, inclusief de voortbrengselen daarvan in het verleden.

Behalve bovengenoemde verdragen en verklaringen zijn er ook de codes van maatschappelijke organisaties die op dit punt normerende uitspraken doen. De Ethische Code voor Musea van de International Council of Museums (ICOM) spreekt bijvoorbeeld heldere taal waar het zegt dat musea bereid zijn een dialoog op gang te brengen over de teruggave van cultuurgoederen en dat zij meewerken aan restitutie bij verzoeken door een land of gemeenschap van herkomst om teruggave van cultureel erfgoed dat in strijd met internationale of nationale bepalingen is verkregen.^[200]

In lijn met de ethische code van ICOM, zijn tot slot nog te noemen de ‘Principles for Cooperation in the Mutual Protection and Transfer of Cultural Material’ van de International Law Association (ILA).^[201] Deze principes promoten de gedachte achter de Unesco 1970 en Unidroit 1995-verdragen en zetten partijen aan om in restitutiekwesties in goed vertrouwen via onderhandelingen tot elkaar te komen. Daarvoor geven zij richtlijnen, ook voor wanneer partijen er onderling niet uitkomen. Ook deze niet-bindende principes hebben een belangrijke normerende werking met betrekking tot de omgang met verzoeken om teruggave, aangezien ze gedragen worden door een belangrijke en relevante gemeenschap van juristen in het internationale recht.^[202]

Concluderend, leveren dus zowel het eigendomsrecht als de internationaal-rechtelijke verdragen geen grondslagen voor een kader aan de hand waarvan op strikt *juridische gronden* een teruggave kan worden geclaimd en/of worden gehonoreerd.^[203] Wel bieden de principes die aan deze verdragen ten grondslag liggen, alsmede de verklaringen inzake mensenrechten en de ethische codes van maatschappelijke organisaties, relevante uitgangspunten voor een *morele* beoordeling van verzoeken om teruggave. Het gaat daarbij om algemeen in de internationale gemeenschap als normerend ervaren uitspraken door gezaghebbende organisaties die in de juridische literatuur wel als ‘soft law’ worden aangeduid. Deze vormen, anders dan de zogenoemde ‘hard law’ geen afdwingbaar recht, maar bieden landen een kompas voor hoe om te gaan met verzoeken tot teruggave. Juist ook vanwege de hierboven geconstateerde ontoereikendheid van de ‘hard law’ in dezen, wordt het vraagstuk rond de teruggave van objecten steeds meer vanuit de invalshoek van de ‘soft law’ benaderd.^[204] Een benadering waarin dus niet het juridische argument van de (on)rechtmatigheid van verwervingen centraal staat, maar de gedachte dat over de aanvaardbaarheid van toenmalige verwervingen moet worden geoordeeld aan de hand van huidige opvattingen, normen, waarden en rechtsregels. En dat het onthouden van een gemeenschap van de toegang tot voor haar cultuur wezenlijke objecten een schending is van een mensenrecht en daarmee een argument vormt voor teruggave. In deze ‘soft law’ benadering, waarin een coulante omgang met verzoeken tot teruggave wordt bepleit en die uitgaat van het principe dat wat gestolen is, teruggegeven moet worden, wordt over deze verzoeken dan ook niet besloten via juridische procedures, maar via alternatieve buitengerechtelijke procedures waarin overwegingen van redelijkheid en billijkheid een belangrijke plaats hebben.^{[205][206]} Ook in Unesco-verband bestaat er al geruime tijd een dergelijke procedure om lidstaten te ondersteunen bij het omgaan met verzoeken tot teruggave.^[207]

Vergelijking met nazi-roofkunst

Hier kan een vergelijking worden gemaakt met de omgang met door de nazi's in de Tweede Wereldoorlog geroofde kunst. De internationale leidraad voor deze omgang is vastgelegd in de befaamde 'Washington Principles' die in 1998 tijdens de Washington Conference on Holocaust Era Assets zijn vastgesteld.^[208] Ook deze *principles* bevatten geen afdwingbare rechten en verplichtingen, maar wel gezaghebbende gedragsregels die internationaal geaccepteerd zijn en waaraan landen zich gebonden weten. Ook de omgang met nazi-roofkunst is dus gebaseerd op 'soft law' en ook hier worden – in *principle 11* – landen aangemoedigd om 'alternative dispute resolution mechanisms for ownership issues' op te zetten.

Overigens merkt de Commissie op dat er belangrijke verschillen bestaan tussen de nazi-roofkunst en de in de koloniale gebieden onrechtmatig verkregen cultuurgoederen. De roof door de nazi's van kunst van joodse eigenaren vond plaats in een relatief korte tijdsperiode – tussen 1933 en 1945 – en maakte deel uit van een genocide. De oorspronkelijke eigenaren en hun nakomelingen van de nazi-roofkunst zijn meestal bekend en ook de wijze waarop het bezit indertijd is verloren, is vaak nog goed te reconstrueren. Anders is de situatie bij de uit koloniale gebieden geroofde kunstvoorwerpen. Dat onvrijwillige bezitsverlies vond wijdverspreid over de wereld plaats gedurende een periode van ruim 400 jaar. De oorspronkelijke eigenaren en hun nakomelingen zijn vaak niet meer te traceren en ook de verwervingsgeschiedenis is vanwege het lange tijdsverloop en de vaak ontoereikende bronnen, veel lastiger te achterhalen.^[209]

8.4 Wettelijke belemmeringen voor teruggave

Waar de vraag of een object in aanmerking komt voor teruggave dus vooral een ethische kwestie is, is de vraag of vervolgens ook tot daadwerkelijke teruggave kan worden overgegaan, wel een juridische: nationale regelgeving kan een dergelijke teruggave in de weg staan. Dat zien we bijvoorbeeld in landen als Frankrijk, België en Groot-Brittannië waar wettelijk is vastgelegd dat objecten uit openbare collecties niet vervreemd mogen worden en in principe dus ook niet mogen worden teruggegeven.

Ook in Nederland zijn wettelijke bepalingen van toepassing op de vervreemding van objecten die in publiek bezit zijn. Deze zijn te vinden in paragraaf 4.2. van de Erfgoedwet.^[210] Deze paragraaf regelt kort samengevat dat indien de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, gedeputeerde staten of het college van burgemeester en wethouders, van plan is een cultuurgoed te vervreemden, dit publiekelijk bekendgemaakt moet worden. Daarbij moeten ook de motieven voor de voorgenomen vervreemding worden aangegeven. Indien de beoogde nieuwe eigenaar een niet-publiekelijk rechtspersoon is en bovendien redelijkerwijs kan worden vermoed dat het cultuurgoed een bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis heeft en onvervangbaar en onmisbaar is voor het Nederlands cultuurbezit, dan moet voordat de vervreemding plaatsvindt, een onafhankelijke en deskundige commissie een oordeel geven over de juistheid van dit vermoeden. Dit oordeel kan vervolgens betrokken worden bij de afweging om het plan tot vervreemding al dan niet door te zetten. Indien door de publiekrechtelijke

rechtspersoon geen advies wordt gevraagd, dan kan iedereen bij de betrokken rechtspersoon zienswijzen indienen die deze bij haar afwegingen over het al dan niet doorzetten van de vervreemding dient mee te nemen, dan wel redenen kunnen zijn om alsnog de commissie in te schakelen voor een oordeel over het belang van het cultuurgoed. Maar het staat de publiekrechtelijke rechtspersoon die eigenaar is van het object vervolgens vrij om de eventuele zienswijzen en het advies van de commissie wel of niet op te volgen. Anders dan in vele andere landen het geval is, kent Nederland dus geen wettelijke bepalingen die aan teruggave van objecten door de Nederlandse Staat aan herkomstlanden in de weg staan.

9. Advies aan de minister over de omgang met koloniale collecties

1. De eerste stap in de ontwikkeling van een beleid over de omgang met koloniale collecties is naar oordeel van de Commissie de erkenning dat door het tegen hun wil in bezit nemen van cultuurgoederen, de oorspronkelijke bevolking van de koloniale gebieden onrecht is aangedaan.
2. De tweede stap is het uitspreken van de bereidheid om dit *historisch onrecht*, dat tot op de dag van vandaag nog als onrecht wordt ervaren, waar mogelijk te herstellen en deze bereidheid tot uitgangspunt te maken van het beleid over de omgang met koloniale collecties.
3. De Commissie adviseert dat beleid vast te stellen na dit afgestemd te hebben met de landen waar Nederland langere tijd koloniaal gezag uitoefende, waaronder in ieder geval Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden. Respecteer en bied ruimte voor de opvattingen van deze landen en maak per land waar nodig maatwerk mogelijk. Alleen een gezamenlijk gedragen beleid over de omgang met koloniale cultuurgoederen kan voor alle partijen tot bevredigende uitkomsten leiden. Waak, met andere woorden, voor een neokoloniale herhaling van het verleden waarin vooral eigen opvattingen, gevoelens, normen en waarden leidraad zijn voor het handelen.
4. Als inzet voor deze gezamenlijke beleidsontwikkeling adviseert de Commissie richting de landen waar Nederland koloniaal gezag uitoefende, de bereidheid uit te spreken tot een *onvoorwaardelijke teruggave* van alle cultuurgoederen waarvan met een redelijke mate van zekerheid kan worden aangetoond dat de herkomstlanden deze indertijd onvrijwillig zijn kwijtgeraakt en die vervolgens in bezit van de Nederlandse Staat zijn gekomen. Dit vanzelfsprekend voor zover het land van herkomst deze teruggave ook wenst.
5. De bereidheid tot onvoorwaardelijke teruggave betekent dat het belang van het herstel van historisch onrecht bij een verzoek om teruggave niet wordt afgewogen tegen andere belangen, hoe relevant deze op zichzelf genomen ook kunnen zijn. Herstel van onrecht wordt naar oordeel van de Commissie niet pas gerealiseerd in het concrete geval van een teruggave, maar ook en vooral door in het beleid dit onrecht te erkennen en het herstel daarvan als principieel uitgangspunt te hanteren.

6. De Commissie adviseert richting de herkomstlanden waar Nederland koloniaal gezag uitoefende, aan te geven dat Nederland ook bereid is om verzoeken tot teruggave in overweging te nemen van cultuurgoederen in rijksbezit, waarvan de herkomstgeschiedenis niet kan worden vastgesteld of niet wijst op onvrijwillig bezitsverlies. Dit voor zover deze cultuurgoederen voor het land van herkomst een *bijzonder cultureel, historisch of religieus belang* vertegenwoordigen. Anders dan het geval is bij cultuurgoederen die onvrijwillig verloren zijn gegaan, dient volgens de Commissie bij een oordeel over dergelijke verzoeken het belang van teruggave voor het herkomstland naar redelijkheid en billijkheid afgewogen te worden tegen andere relevante belangen. Voor deze verzoeken geldt immers niet het principiële argument van herstel van onrecht, maar het argument van honorering van een bijzonder belang van het herkomstland. Voorbeelden van daarbij af te wegen belangen zijn het belang van een cultuurgoed voor Nederland, de bewaaromstandigheden en toegankelijkheid na eventuele teruggave en het beschikbaar zijn van alternatieven voor teruggave.
7. De Commissie adviseert om ook verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen in rijksbezit in overweging te nemen van landen die door *andere mogendheden* gekoloniseerd waren. Omdat bij dergelijke verzoeken een bredere afweging aan de orde kan zijn, adviseert de Commissie daarover steeds naar redelijkheid en billijkheid en op grond van een afweging van belangen te besluiten. Dit neemt niet weg dat als het verzoek een onvrijwillig verloren cultuurgoed betreft, ook hier naar oordeel van de Commissie de mogelijkheid van herstel van onrecht het uitgangspunt moet zijn. Dit omdat ongeacht of Nederland zelf mede-veroorzaker was van het onrecht in deze landen, het als huidige bezitter van het cultuurgoed als enige in staat is om dat onrecht te herstellen.
8. Een besluit over een verzoek tot teruggave van een cultuurgoed door het land van herkomst dient, voor zover het cultuurgoed eigendom is van de Staat, genomen te worden door de minister van OCW. De Commissie adviseert dat de minister over deze verzoeken besluit op geleide van een *openbaar advies van een daartoe in te stellen onafhankelijke Adviescommissie*. Daarmee wordt bereikt dat de besluiten van de minister gebaseerd worden op een deskundigenoordeel dat los van het eigenaarsbelang tot stand is gekomen.
9. De Commissie adviseert om een *Expertisecentrum Herkomst Koloniale Cultuurgoederen* op te richten met als taken de verificatie van de herkomst van cultuurgoederen bij teruggaveverzoeken, het voor zover nodig doen, of laten doen, van aanvullend herkomstonderzoek, het opzetten, beheren en algemeen toegankelijk maken van een database over de herkomst van koloniale cultuurgoederen in Nederlandse musea en de deskundigheidsbevordering van musea.

10. Een noodzakelijke voorwaarde voor het uitvoeren van de door de Commissie geadviseerde beleidslijn, is kennis over wat er in de Nederlandse musea aan koloniale cultuurgoederen aanwezig is en over de wijze waarop deze cultuurgoederen indertijd zijn verworven. Voor de herkomstlanden is deze kennis onontbeerlijk om cultuurgoederen terug te kunnen vragen. De Commissie adviseert de minister de musea te wijzen op hun verantwoordelijkheid voor het doen van onderzoek naar de herkomstgeschiedenis van hun koloniale cultuurgoederen en hun kennis daarover toegankelijk te maken voor de herkomstlanden.
11. Uit gesprekken van de Commissie met vertegenwoordigers van de herkomstlanden, kwam steeds weer naar voren dat het hen niet alleen gaat om de eventuele teruggave van cultuurgoederen. Ondersteuning bij het opzetten van een museale infrastructuur met goede bewaaromstandigheden, de opleiding van deskundige medewerkers, de mogelijkheid voor studenten om in Nederlandse musea stage te lopen, het doen van gemeenschappelijk onderzoek en de uitwisseling van kennis, zijn onderwerpen die door de herkomstlanden steeds weer als belangrijk genoemd werden. Deze gesprekken brachten de Commissie tot het inzicht dat een adequate omgang met verzoeken tot teruggave niet een eindresultaat is, maar onderdeel moet zijn van een samenwerking tussen Nederland en de herkomstlanden waarin gezamenlijk wordt opgetrokken teneinde vanuit verschillende perspectieven het verhaal van de koloniale tijd te kunnen vertellen. De Commissie adviseert de ministers van OCW, Buitenlandse Zaken en Buitenlandse Handel en Ontwikkelings-samenwerking dan ook om de museale samenwerking tussen Nederland en de herkomstlanden tot onderwerp van het internationale cultuurbeleid te maken. Ook adviseert de Commissie de minister van OCW in het beleid met betrekking tot de BES-eilanden aandacht aan deze museale samenwerking te geven.
12. Ten slotte: ook andere Europese ex-koloniale mogendheden zijn op dit moment zoekende hoe zij moeten omgaan met hun koloniale cultuurgoederen. De Commissie adviseert daarom om, al dan niet in Unesco-verband, te investeren in de uitwisseling van kennis, ideeën en opvattingen tussen deze landen en om met gelijkgestemden naar mogelijkheden te zoeken voor meer internationale samenwerking en afstemming.

9.1 Het beleidskader

De minister van OCW heeft de Raad voor Cultuur gevraagd een toekomstperspectief te schetsen voor de omgang met koloniaal erfgoed en de internationale samenwerking op dit gebied, en om haar te adviseren over een procedure voor de omgang met verzoeken tot teruggave. Als eerste merkt de Commissie daarbij op dat zij het belangrijk vindt dat over het beleid met betrekking tot koloniale cultuurgoederen afspraken worden gemaakt met de herkomstlanden. Dit beleid kan alleen tot bevredigende resultaten leiden als het recht doet aan zowel de perspectieven van Nederland als aan die van de voormalig door Nederland gekoloniseerde landen. Het onderstaande is

derhalve te lezen als advies aan de minister voor het Nederlandse perspectief dat in de gesprekken met de herkomstlanden kan worden ingebracht.

De Commissie adviseert in het beleid over koloniale cultuurgoederen een onderscheid te maken tussen cultuurgoederen met een *herkomst gevoeligheid* en cultuurgoederen met een *culturele, historische of religieuze gevoeligheid*.^[211] Onder cultuurgoederen met een herkomst gevoeligheid verstaat de Commissie cultuurgoederen die behoren tot de eerste van in paragraaf 7.1 genoemde categorieën van verkrijging: cultuurgoederen waarvan sprake was van onvrijwillig bezitsverlies en die dus zonder de instemming van de oorspronkelijke eigenaar in Nederlands bezit zijn gekomen, bijvoorbeeld door diefstal, roof, afpersing of het meenemen van cultuurgoederen als oorlogsbuit. Onder objecten met een culturele, historische of religieuze gevoeligheid verstaat de Commissie objecten die zich in Nederlandse collecties bevinden en die, ongeacht de wijze waarop zij in Nederlands bezit zijn gekomen, voor het land van herkomst een bijzondere waarde vertegenwoordigen. Voor de duidelijkheid: beide categorieën sluiten elkaar niet uit: cultuurgoederen kunnen tot beide categorieën behoren.

Voor de beoordeling of een cultuurgoed beschouwd moet worden als herkomstgevoelig, acht de Commissie, om de in paragraaf 8.1 aangegeven praktische en principiële redenen, het toenmalig geldende recht en de daaraan ten grondslag liggende opvattingen, geen bruikbare maatstaf. Dat recht is niet goed kenbaar en – belangrijker – het bood de oorspronkelijke bevolking in vergelijking met de Nederlanders geen gelijke rechtsbescherming. Het recht in een tijd van onrecht kan naar oordeel van de Commissie niet richtinggevend zijn voor de wijze waarop verantwoordelijkheid voor het verleden wordt genomen. Voor het nemen van die verantwoordelijkheid is nodig dat het handelen van toen bezien wordt in het licht van de huidige normen, waarden, rechtsregels en internationaal gedeelde opvattingen en dat op basis daarvan gehandeld wordt. Dat geldt volgens de Commissie ook onverkort voor de omgang met in de koloniale tijd verworven cultuurgoederen. Uitgangspunt moet volgens de Commissie de vraag zijn of de wijze van het bezitsverlies vandaag de dag als onrechtmatig of onethisch moet worden gekwalificeerd.

Teruggave van herkomstgevoelige objecten

De Commissie adviseert de minister haar beleid over de omgang met koloniale collecties in de eerste plaats te richten op herkomstgevoelige cultuurgoederen. Deze cultuurgoederen kunnen naar het oordeel van de Commissie geen onderdeel blijven uitmaken van de Nederlandse museale collecties indien zij terug worden gewenst door de landen die deze objecten onvrijwillig hebben verloren en die onderdeel vormden of vormen van hun cultuur. Ten aanzien van deze cultuurgoederen dient ‘*herstel van historisch onrecht*’ plaats te vinden; ‘historisch onrecht’ dat tot op de dag van vandaag nog als ‘levend onrecht’ wordt ervaren. De Commissie is derhalve van mening dat koloniale cultuurgoederen waarvan herkomstonderzoek met een redelijke mate van zekerheid heeft aangetoond dat zij tegen de wil van de eigenaar in Nederlands bezit zijn geraakt, aan het land van herkomst moeten worden teruggegeven, indien dat land dit wenst.

De Commissie is van mening dat het hier dient te gaan om een principiële beleidslijn, in de zin dat een verzoek tot teruggave van een herkomstgevoelig cultuurgoed onvoorwaardelijk wordt gehonoreerd. Dat betekent dat bijvoorbeeld noch het eventuele culturele of wetenschappelijke belang van het cultuurgoed voor Nederland, noch de plannen die het land van herkomst met het object heeft, bij de afwegingen omtrent teruggave worden betrokken. Niet het object, het culturele belang daarvan en wat de verzoekende partij met het object wil gaan doen, staan hier immers centraal, maar het principe van herstel van een historisch onrecht; een herstel van een onvrijwillig verbroken band tussen het land van herkomst en zijn erfgoed. Hierbij past volgens de Commissie geen voorwaardelijkheid in de zin dat dat herstel afhankelijk wordt gemaakt van een afweging van belangen van een andere orde, hoe relevant deze belangen op zichzelf genomen ook kunnen zijn. Het herstel van historisch onrecht wordt niet alleen uiteindelijk gerealiseerd bij een teruggave, maar ook en vooral door het vaststellen van beleid waarin dit onrecht wordt erkend en waarin het herstel daarvan als onvoorwaardelijk uitgangspunt wordt gehanteerd.

Bij een verzoek om teruggave van een herkomstgevoelig cultuurgoed mag er overigens vanuit worden gegaan dat het cultuurgoed van belang is voor het verzoekende land en dat deze dan ook op een gepaste wijze met het cultuurgoed omgaat. En indien Nederland er aan hecht het cultuurgoed voor de rijkscollectie te behouden, bijvoorbeeld omdat het van uitzonderlijk belang is voor Nederland of vanwege wetenschappelijk onderzoek, dan kan aan het herkomstland een verzoek worden gedaan om het object aan Nederland in bruikleen te geven of daar tegen een financiële of andersoortige compensatie, afstand van te doen. Het is evenwel aan het land van herkomst een dergelijk voorstel al dan niet te accepteren.

De Commissie is van mening dat aan een teruggave een wens van het land van herkomst ten grondslag moet liggen. Een dergelijke wens zal naar verwachting van de Commissie overigens niet voor alle onvrijwillig verloren objecten bestaan. Sommige categorieën van objecten kunnen bijvoorbeeld in het land van herkomst nu al veelvuldig aanwezig zijn, en misschien ook van een betere kwaliteit. Ook kan het land of de gemeenschap van oorsprong meer belang hechten aan uitwisseling van kennis en wetenschappelijke samenwerking met betrekking tot een object, dan aan teruggave, bijvoorbeeld om de reden dat er (nog) onvoldoende museale voorzieningen aanwezig zijn om het object zelf op een goede manier te beheren. Bij verzoeken om teruggave gaat het tot dusver ook steeds om enkele specifieke objecten en het aantal van deze verzoeken is zeer beperkt. De publicatie van de eerdergenoemde *principles* van het Nationaal Museum van Wereldculturen heeft tot dusver ook nog niet geleid tot een officieel verzoek tot teruggave.

Een reden voor het beperkt aantal verzoeken om cultuurgoederen terug te krijgen, kan zijn dat landen het als een drempel ervaren om zelf de eerste stappen te moeten zetten, met ook nog eens het risico van nul op rekest. Daarbij komt, zo blijkt ook uit de gesprekken die de Commissie met vertegenwoordigers uit deze landen heeft gevoerd, dat het voor herkomstlanden lang

niet altijd duidelijk is welke musea welke cultuurgoederen uit hun land bezitten en wat de herkomstgeschiedenis van deze cultuurgoederen is.

De Commissie heeft oog voor deze bezwaren. Daaraan kan tegemoetgekomen worden met een onafhankelijke en transparante teruggaveprocedure (zie daarvoor paragraaf 9.3) en met duidelijkheid vooraf over in welke gevallen een verzoek leidt tot onvoorwaardelijke teruggave en in welke gevallen een belangenafweging zal plaatsvinden. Een verzoek tot teruggave blijft evenwel nodig, omdat het land van herkomst wel moet aangeven dat een bepaald object tegen zijn wil in Nederlands bezit is. Is dat niet het geval, dan is er immers geen reden voor teruggave.

Ook onderkent de Commissie dat toegankelijke gegevens over wat in de collecties van de Nederlandse musea aan koloniale objecten aanwezig is en over hun herkomstgeschiedenis, noodzakelijke voorwaarden zijn voor de herkomstlanden om tot goed gefundeerde verzoeken tot teruggave te komen. De Commissie verwijst voor haar aanbevelingen op dit punt naar paragraaf 9.4 van dit hoofdstuk. Maar ook bij een onafhankelijke en transparante teruggaveprocedure en toegankelijke gegevens over de herkomst van koloniale cultuurgoederen, verwacht de Commissie op grond van de teruggaveverzoeken tot nu toe en de gesprekken die de Commissie heeft gevoerd met vertegenwoordigers in de herkomstlanden, geenszins dat met een teruggavebeleid volgens de door haar geadviseerde lijnen, het voortbestaan van Nederlandse musea met koloniale collecties in het geding komt.

De Commissie plaatst bij haar advies om herkomstgevoelige objecten onvoorwaardelijk terug te geven, een tweetal kanttekeningen. Sarr en Savoy kiezen in hun rapport als uitgangspunt dat het bezitsverlies van koloniale cultuurgoederen beschouwd moet worden als onvrijwillig, tenzij het tegendeel kan worden aangetoond.^[212] De Commissie acht een dergelijke ‘omkering van de bewijslast’, waarbij dus ook cultuurgoederen waarvan de herkomst onduidelijk is (de derde in paragraaf 7.1 genoemde categorie van verkrijging) onvoorwaardelijk worden teruggegeven, niet werkbaar. Het onderzoek naar de herkomst van koloniale cultuurgoederen kent daarvoor te veel beperkingen: de geschiedenis van het bezitsverlies gaat vaak zo ver terug in de tijd dat zij in vele gevallen niet meer volledig herleidbaar is, ook omdat veelal alleen van Nederlandse zijde nog bronnen aanwezig zijn. Een omkering van de bewijslast zou daarmee geen recht doen aan het gegeven dat ook vele koloniale cultuurgoederen indertijd op rechtmatige wijze zijn verkregen.^[213] Ook als dat op dit moment niet meer kan worden aangetoond.

Het niet hanteren van het uitgangspunt van de omgekeerde bewijslast, betekent volgens de Commissie overigens niet dat uitsluitend cultuurgoederen waarvan de onvrijwilligheid van het bezitsverlies *met zekerheid* is vastgesteld, zoals bij oorlogsbuit, voor onvoorwaardelijke teruggave in aanmerking dienen te komen. Omdat een dergelijke vaststelling op basis van herkomstonderzoek in vele gevallen niet mogelijk is, zou het herstel van historisch onrecht daarmee een te rigide invulling krijgen. De Commissie stelt voor dat een onvoorwaardelijke teruggave aan de orde is, indien de onvrijwilligheid van het bezitsverlies met een *redelijke mate van zekerheid* is aangetoond. Dat betekent

dat indien deze onvrijwilligheid niet onomstotelijk vastgesteld kan worden, daarvoor in ieder geval wel voldoende concrete en overtuigende aanwijzingen moeten zijn.^[214] Daarbij moet worden bedacht dat ook het schenken en verkopen van objecten indertijd heeft plaatsgevonden in een situatie van principiële ongelijkheid en dat bijvoorbeeld geschenken ook een uiting kunnen zijn van onderwerping en niet per se hoeven te wijzen op een vrijwillige bezitsoverdracht.

Een tweede kanttekening is dat zich in de Nederlandse musea, zoals het museumonderzoek ook heeft aangetoond, niet alleen cultuurgoederen bevinden die door Nederland uit de Nederlandse koloniën zijn verkregen. Ook vele cultuurgoederen uit koloniale gebieden van *andere koloniale mogendheden* zijn in de Nederlandse musea terechtgekomen en daaronder zijn ook cultuurgoederen waarvan de eigenaar indertijd onvrijwillig afstand heeft moeten doen. De Commissie ervaart hier een dilemma. Want ongeacht de vraag of Nederland wel of niet medeverantwoordelijk was voor het onvrijwillige bezitsverlies van een bepaald cultuurgoed, is het wel het enige land dat door het bezit daarvan dit onrecht kan herstellen. Dat neemt niet weg dat er bij deze categorie van verzoeken vanwege de multilaterale context aanleiding kan zijn voor een bredere afweging. De Commissie kan zich derhalve voorstellen dat de minister het beleid van onvoorwaardelijke teruggave in eerste instantie beperkt tot de herkomstgevoelige objecten die afkomstig zijn uit de voormalige Nederlandse koloniën. In haar brief van 10 april 2019 aan de Tweede Kamer geeft de minister ook aan dat zij in de omgang met teruggaveverzoeken aan deze categorie objecten en aan deze landen prioriteit wil geven.^[215] Op verzoeken tot teruggave van onvrijwillig verloren cultuurgoederen uit andere gebieden, wordt dan steeds besloten op grond van een redelijke en billijke afweging van belangen. Dat laat onverlet dat de Commissie van oordeel is dat ook bij deze belangenafweging de mogelijkheid van herstel van historisch onrecht in principe het uitgangspunt moet zijn.

Teruggave van objecten van bijzonder cultureel, historisch of religieus belang

Ook onder de cultuurgoederen waarvan niet of niet aantoonbaar sprake was van onvrijwillig bezitsverlies, bijvoorbeeld omdat ze indertijd zijn aangekocht of geschonken, kunnen zich objecten bevinden die voor het land van herkomst van een uitzonderlijk groot historisch, cultureel of religieus belang zijn. De Commissie adviseert om ook eventuele verzoeken tot teruggave van dergelijke objecten in overweging te nemen, ongeacht of het land van herkomst indertijd een Nederlandse kolonie was of een kolonie van een andere Europese mogendheid. Het gaat in deze gevallen niet om het principe van herstel van historisch onrecht, maar om erkenning van het bijzondere belang dat een voorwerp in het land van herkomst kan hebben, bijvoorbeeld omdat het verwijst naar een belangrijke historische gebeurtenis, omdat het een unieke representatie is van de cultuur in het land van herkomst of omdat het gebruikt wordt in culturele of religieuze rituelen.

Anders dan voor herkomstgevoelige objecten, ligt het volgens de Commissie niet voor de hand om hier ook te kiezen voor een categorie van onvoorwaardelijke teruggaven. Immers, niet het ongedaan maken van onrecht staat

hier voorop, maar het dienen van een bijzonder belang van het land van herkomst. Het is daarbij volgens de Commissie redelijk dat dat belang in alle gevallen wordt afgewogen tegen andere in het geding zijnde belangen, zoals deze in hoofdstuk 7 zijn beschreven, waaronder het belang van het behoud van het voorwerp voor de Collectie Nederland. Ook zullen bij deze afweging de bewaaromstandigheden in het land van herkomst betrokken kunnen worden, de mogelijkheden aldaar voor het doen van wetenschappelijk onderzoek en de wijze waarop het voorwerp publiekelijk toegankelijk wordt gemaakt.

Over het bijzondere culturele belang dat gediend zou zijn met het behoud van een object voor Nederland, wil de Commissie het volgende opmerken. Vanzelfsprekend is het belangrijk dat in de Nederlandse musea de koloniale geschiedenis verteld kan blijven worden aan de hand van aansprekende voorwerpen, zowel vanuit het perspectief van de voormalig kolonisator – de koloniale geschiedenis is immers ook onderdeel van de Nederlandse geschiedenis – als vanuit het perspectief van de voormalig gekoloniseerden. Het is dan ook zeker noodzakelijk om het belang van het behoud van een object voor Nederland bij de beoordeling van verzoeken tot teruggave te betrekken. Terzijde merkt de Commissie daarbij op niet de opvatting te delen dat belangwekkende cultuurgoederen uit de voormalige koloniën het best tot hun recht zouden komen als zij worden tentoongesteld in een setting met belangwekkende cultuurgoederen uit andere werelddelen. Deze opvatting wordt nogal eens gehoord bij Europese aanhangers van de zogenoemde ‘universele musea’, vaak mede ter onderbouwing van een terughoudend teruggavebeleid. De Commissie zet daar tegenover dat deze ‘universele musea’ niet zomaar toegankelijk zijn voor de bevolking van landen wier culturele topstukken daar geëxposeerd worden. Bovendien kan niet als algemene stelling aangenomen worden dat een object beter tot zijn recht komt tussen objecten van andere culturen en uit andere tijdsperiodes, dan in het land van herkomst tussen objecten van die cultuur zelf, waarmee het onderdeel kan zijn van een integrale en historisch betekenisvolle presentatie van die cultuur.^[216]

De afweging van belangen dient volgens de Commissie gemaakt te worden door een van de huidige eigenaar (Rijksoverheid) en beheerder (museum) onafhankelijke adviescommissie. Van deze adviescommissie wordt een kritische beoordeling van alle in het geding zijnde belangen verwacht en een open onbevooroordeelde attitude bij de beantwoording van de vraag in welk land een voorwerp uiteindelijk het best tot zijn recht komt. Het is vervolgens aan de eigenaar, en in het geval van een voorwerp uit de rijkscollectie is dat de minister van OCW, om op grond van een advies van deze adviescommissie een besluit te nemen over al dan niet teruggave van het voorwerp en de eventueel aan deze teruggave te verbinden voorwaarden.

9.2 Aan wie wordt teruggegeven

Veelal is er veel tijd verstreken tussen het moment dat een object het land van herkomst verliet en het heden; tijd waarin landsgrenzen verschoven, nieuwe staten zich ontwikkelden, gemeenschappen zich verplaatsten, in elkaar opgingen of verdwenen en waarin rechten van heersers overgingen op

anderen. In de herkomstlanden kunnen daardoor verschillende opvattingen bestaan tussen enerzijds de Staat en anderzijds gemeenschappen of particulieren, over wie in algemene zin, dan wel in een specifieke casus, gerechtigd is tot het doen van een verzoek tot teruggave of tot het in ontvangst nemen van een cultuuro goed. Ook kan het zijn dat het terugvragen van een cultuuro goed dat de culturele eigenheid van een bepaalde gemeenschap onderstreept, rivaliseert met het eenheidsstreven van de staat waar die gemeenschap deel van uitmaakt.

Dit neemt niet weg dat de teruggave van koloniale cultuuro goederen en het doen van verzoeken daartoe, veelal een zaak is van en tussen overheden. Zij zijn zo niet eigenaar (geworden), dan wel soeverein als het gaat om van hun huidige grondgebied afkomstig belangwekkend erfgoed.^[217] Het zijn ook de staten die partij zijn bij de internationale verdragen die over deze materie tot stand zijn gekomen en die daarin de centrale actoren zijn.^[218] Ook het eerder geciteerde Franse rapport van Sarr en Savoy, stelt expliciet dat het de staten dienen te zijn die gaan over de procedures rond het teruggeven van objecten, waarbij het eigendom overgaat van staat naar staat.^[219] De *Guidelines* van de Duitse Museumvereniging stellen eveneens de vraag aan de orde wie de gesprekspartners moeten zijn in het land van herkomst en adviseren daarbij om bij onduidelijkheid daarover altijd vertegenwoordigers van de overheid bij de gesprekken te betrekken om zo niet verwickeld te raken in binnenlandse onenigheden in het land van herkomst.^[220]

In lijn hiermee is ook de Commissie van oordeel dat het teruggavebeleid, waar het cultuuro goederen betreft die eigendom zijn van de Staat, in principe een aangelegenheid is tussen staten, waarbij in geval van teruggave het eigendom van de Nederlandse Staat overgaat op de staat die heden ten dage het gezag heeft over het gebied waar het cultuuro goed van afkomstig is. Indien het argument voor een teruggave het herstel van historisch onrecht is, vindt dat herstel dus plaats richting de staat van herkomst. De staat van herkomst is er vervolgens verantwoordelijk voor dat het cultuuro goed ook op de goede plek terechtkomt.

Maar ook hier ervaart de Commissie een dilemma. Koloniale cultuuro goederen hebben vaak toebehoord aan een bepaalde gemeenschap binnen de huidige staat van herkomst. In het geval dat een staat van herkomst een cultuuro goed van een gemeenschap om bepaalde redenen niet terugvraagt, dan wel na teruggave die gemeenschap de toegang tot dat cultuuro goed onthoudt, dan vindt het beoogde herstel van onrecht of de honorering van een bijzonder belang, in ieder geval richting die betrokken gemeenschap niet of niet volledig plaats. Zonder aan dit mogelijke bezwaar voorbij te willen gaan, is de Commissie echter alles afwegende van mening dat het respecteren van de soevereiniteit van de huidige staten in dezen een *conditio sine qua non* is voor de noodzakelijke vertrouwensbasis tussen landen waarop een teruggavebeleid gebaseerd moet zijn. Dat neemt niet weg dat de Commissie de minister adviseert dit punt expliciet bij de met de herkomstlanden te maken afspraken mee te nemen. De gesprekken die de Commissie heeft gevoerd met vertegenwoordigers van gemeenschappen in deze landen, onderstrepen ook het belang daarvan. En in de gevallen waarin naar aanleiding van een verzoek tot teruggave een belangenafweging wordt gemaakt, zal, zoals in paragraaf 7.3

reeds is aangegeven, het belang van de toegankelijkheid van het cultuurgoed voor de gemeenschap aan wie het cultuurgoed heeft toebehoort, daar steeds één van zijn.

Het uitgangspunt dat het teruggavebeleid een zaak is van staat tot staat, laat vanzelfsprekend onverlet dat het van wezenlijk belang is dat de Nederlandse musea met andere partijen in de herkomstlanden en de diaspora's het gesprek aangaan dan wel in gesprek blijven over de manier waarop objecten in Nederlands bezit zijn gekomen en over de mogelijkheid van teruggave. Zij zijn immers de partijen die kennis hebben over waar zich welke koloniale cultuurgoederen bevinden en wat de herkomstgeschiedenis van deze cultuurgoederen is.

9.3 De beoordeling van verzoeken om teruggave

Een besluit om een verzoek om teruggave van een object door het land van herkomst al dan niet te honoreren, wordt voor zover het object eigendom is van de Staat, genomen door de minister van OCW. Zij is op grond van de Erfgoedwet exclusief bevoegd voor het verrichten van privaatrechtelijke handelingen ten aanzien van de museale cultuurgoederen in eigendom van de Staat.^[221] De Commissie adviseert de minister dergelijke besluiten te nemen op geleide van een onafhankelijk en openbaar advies, zoals dat ook gebeurt bij verzoeken tot teruggave van nazi-roofkunst. Het belang van een dergelijke procedure is dat daarmee wordt bewerkstelligd dat de besluiten van de minister gebaseerd worden op een deskundigenoordeel dat los van het eigenaarsbelang tot stand is gekomen en dat alle betrokkenen van dat oordeel kennis kunnen nemen.

Hoewel er belangrijke verschillen bestaan tussen nazi-roofkunst en in de koloniale gebieden verkregen cultuurgoederen – deze zijn uiteengezet in paragraaf 8.3 van dit advies – meent de Commissie dat de procedure die is ontworpen voor de restitutie van nazi-roofkunst op hoofdlijnen ook gevolgd kan worden voor de omgang met verzoeken tot teruggave van koloniale cultuurgoederen. De centrale spelers in die procedure zijn:

- een onafhankelijke commissie die op basis van het door de minister vast te stellen beleid adviseert over een teruggaveverzoek;
- een expertisecentrum dat waar nodig of gewenst een feitenonderzoek instelt;
- een deskundigencommissie beschermwaardigheid die op grond van de Erfgoedwet een oordeel geeft over het belang van een cultuurgoed voor Nederland.

De Adviescommissie Verzoeken Teruggave Koloniale Cultuurgoederen

De Commissie adviseert de minister van OCW om een onafhankelijke Adviescommissie Verzoeken Teruggave Koloniale Cultuurgoederen in te stellen. De eerste taak van deze Adviescommissie is de minister te adviseren over het al dan niet honoreren van verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen die eigendom zijn van de Staat en de bij een teruggave eventueel te stellen voorwaarden. Uitgangspunt voor deze advisering dient te zijn het door de minister op grond van onderhavig advies vast te stellen beleid voor de

omgang met verzoeken tot teruggave. Dit beleid dient volgens de Commissie dus – kort samengevat – in te houden dat verzoeken tot teruggave van uit de Nederlandse koloniale gebieden herkomstgevoelige cultuurgoederen onvoorwaardelijk worden gehonoreerd en dat ten aanzien van alle andere verzoeken naar redelijkheid en billijkheid een belangenafweging wordt gemaakt, waarbij in het laatste geval bij een teruggave ook voorwaarden kunnen worden gesteld.

Ook voor verzoeken waarbij een belangenafweging wordt gemaakt, dient in de eerste plaats gekeken te worden naar wat bekend is over de verwervingsgeschiedenis van het cultuurgoed. Voor uit de Nederlandse koloniën afkomstige cultuurgoederen waarvoor niet met een redelijke mate van zekerheid is vastgesteld dat er sprake was van onvrijwillig bezitsverlies, kan de herkomstgeschiedenis niettemin een element zijn in de oordeelsvorming over een verzoek tot teruggave. Vermoedens van onvrijwilligheid van het bezitsverlies, bijvoorbeeld bij geschenken in een ongelijksoortige machtsrelatie, dan wel onzekerheid over de mate van vrijwilligheid omdat de herkomstgeschiedenis niet meer gereconstrueerd kan worden, dient de Adviescommissie in haar advies over een teruggaveverzoek mee te laten wegen.

Ook voor cultuurgoederen afkomstig uit niet-Nederlandse koloniën dient naar oordeel van de Commissie de mogelijkheid tot herstel van historisch onrecht het vertrekpunt te zijn en dient tot dat herstel ook geadviseerd te worden, tenzij andere belangen zwaarder wegen.

Andere belangen die de Adviescommissie in haar afweging dient te betrekken en die meer uitvoerig zijn geschetst in hoofdstuk 7 van dit advies, zijn het culturele belang van een cultuurgoed voor Nederland, het belang van het cultuurgoed voor het land van herkomst, de toekomstige bewaaromstandigheden, de publieke toegankelijkheid na teruggave, de mogelijkheden in het herkomstland voor wetenschappelijk onderzoek en de bereidheid tot museale samenwerking met Nederland.

Over het culturele belang van een cultuurgoed voor Nederland zal het oordeel desgevraagd worden geveld door een deskundigencommissie beschermwaardigheid die later in deze paragraaf aan de orde komt. Over het culturele, historische of religieuze belang van het cultuurgoed, de bewaaromstandigheden, de publieke toegankelijkheid na teruggave, de mogelijkheden voor wetenschappelijk onderzoek en de bereidheid tot museale samenwerking, kan het land van herkomst de informatie verstrekken die de Adviescommissie bij haar advisering nodig heeft. Voor het draagvlak van haar adviezen, is het belangrijk dat de Adviescommissie met vertegenwoordigers uit het herkomstland over deze zaken zoveel als mogelijk tot een gemeenschappelijk inzicht komt.

De Commissie is zich ervan bewust dat de Adviescommissie bij de afweging van belangen voor moeilijke keuzen kan komen te staan, mede omdat de af te wegen belangen ongelijksoortig van aard kunnen zijn. De Commissie stelt voor dat met het oog op de duidelijkheid, transparantie en consistentie van de

adviezen, de Adviescommissie ten behoeve van deze belangenafweging een toetsingskader opstelt dat door de minister wordt vastgesteld en gepubliceerd.

Op grond van een redelijke en billijke afweging van belangen, zal de Adviescommissie tot een advies aan de minister komen. Behoudens de gevallen waarin sprake is van een onvoorwaardelijke teruggave, kan het advies voorwaarden bevatten voor de teruggave, bijvoorbeeld omtrent bewaarcondities en toegankelijkheid, of de voorwaarde dat het cultuurogoed in het land van herkomst teruggaat naar de oorspronkelijke eigenaar of gemeenschap, dan wel een afwijzing van het verzoek behelzen. In het geval een herkomstgevoelig cultuurogoed uit een Nederlandse kolonie naar oordeel van de deskundigencommissie beschermwaardigheid voor Nederland een bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis heeft, kan de Adviescommissie de minister adviseren met het land van herkomst te proberen tot overeenstemming te komen over een mogelijke bruikleen door Nederland van het cultuurogoed of over een aankoop door Nederland. Het is echter aan het land van herkomst om daarmee al dan niet in te stemmen.

Zoals eerder in dit advies opgemerkt, zijn lokale en provinciale overheden, stichtingen en particulieren vrij om hun eigen gedragslijn te volgen voor het omgaan met teruggaveverzoeken en zij kunnen daarvoor desgewenst ook zelf hun adviseurs kiezen. De Commissie is echter van oordeel dat de ethische argumenten die van toepassing zijn op de omgang met koloniale cultuurgoederen die in staatsbezit zijn, ook opgaan voor andere eigenaren en aansluitend daarop, dat de door de minister in dezen vast te stellen beleidslijn ook voor hen richtinggevend kan zijn.

De Commissie adviseert dat ook andere eigenaren dan het Rijk, samen met de verzoekende partij, een beroep kunnen doen op de Adviescommissie Verzoeken Teruggave Koloniale Cultuurgoederen. Indien partijen ervoor kiezen een dergelijk beroep te doen, dan is dat niet vrijblijvend. Het betekent dat de verzoeker en de huidige eigenaar instemmen met het door de minister vastgestelde beleid op basis waarvan de Adviescommissie adviseert en dat zij accepteren dat het advies voor beide partijen bindend is. Daarbij maakt de Commissie wel de kanttekening dat voor andere overheden en particulieren de staat van herkomst niet noodzakelijkerwijs de partij behoeft te zijn die een verzoek tot teruggave doet of die na teruggave eigenaar wordt van het cultuurogoed. Dat kunnen ook andere partijen zijn zoals musea, gemeenschappen en particuliere personen. Het advies van de Adviescommissie dient niet alleen voor de betrokken partijen, maar ook voor de minister bindend te zijn, in de zin dat zij niet met de haar ter beschikking staande mogelijkheden de uitvoering van het advies in de weg gaat staan. Dat betekent dat zij een daartoe strekkend besluit van betrokken overheid of publiekrechtelijk orgaan niet vernietigt en het cultuurogoed ook niet op grond van artikel 3.7 of 3.8 van de Erfgoedwet aanwijst als beschermd erfgoed. Voor zover het cultuurogoed reeds beschermd was, zou de minister bij een advies dat strekt tot teruggave, deze bescherming overeenkomstig artikel 3.12, eerste lid van de Erfgoedwet dienen in te trekken.

Samenstelling Adviescommissie Verzoeken Teruggave Koloniale Cultuurgoederen

De Commissie stelt voor dat de Adviescommissie Verzoeken Teruggave Koloniale Cultuurgoederen zal bestaan uit in ieder geval een jurist, een kunsthistoricus, een koloniaal historicus, een museumdeskundige en een volkenkundige. Daarnaast kunnen aan deze Adviescommissie specifieke deskundigen worden toegevoegd, afhankelijk van de casus waarover deze zich buigt. Dat kunnen ook deskundigen zijn uit het land vanwaar het cultuurgoed afkomstig is, hetgeen het draagvlak van de adviezen van de Adviescommissie in de herkomstlanden kan bevorderen. Aan de Adviescommissie wordt door de minister een secretaris toegevoegd die voor zijn werkzaamheden uitsluitend verantwoording schuldig is aan de Adviescommissie.

Het Expertisecentrum Herkomst Koloniale Cultuurgoederen

Een centraal element op grond waarvan de Adviescommissie tot haar advies komt over een verzoek tot teruggave van een cultuurgoed, is de herkomst-geschiedenis van dat object. Wanneer en door wie is het vervaardigd? Wat was de betekenis van het cultuurgoed ten tijde van vervaardiging en ten tijde van het bezitsverlies? Hoe is het cultuurgoed in Nederlands bezit gekomen, en – heel belangrijk – hoe vrijwillig of onvrijwillig was de bezitsafstand?

Volgens de Ethische Code voor Musea, die alle leden van de Museumvereniging en alle bij de Stichting Museumregister geregistreerde musea hebben onderschreven, dienen musea de context en herkomst van hun cultuurgoederen te documenteren.^[222] Het zijn dus in de eerste plaats de musea die verantwoordelijk zijn voor het doen van onderzoek naar de herkomst van de cultuurgoederen uit de koloniale gebieden die zij in beheer hebben. Zoals de museumenquête aantoonde, wordt deze verantwoordelijkheid door vele musea ook serieus opgepakt, hoewel er op dit punt nog wel een behoorlijke weg valt te gaan. Behalve bij de musea, zal ook in de herkomstlanden en bij de diaspora's in Nederland kennis en documentatie aanwezig kunnen zijn over cultuurgoederen die thans in Nederlands bezit zijn en waarmee een verzoek om teruggave onderbouwd kan worden en die de Adviescommissie bij haar adviezen kan betrekken.

Het onderzoek naar de herkomst van koloniale cultuurgoederen kent echter een specifieke complexiteit en vereist daarom een deskundigheid die niet bij alle musea voorhanden is. Om die reden adviseert de Commissie om een Expertisecentrum Herkomst Koloniale Cultuurgoederen op te richten. Dit Expertisecentrum dient een tweetal taken te krijgen. In de eerste plaats is dat het ontwikkelen en beschikbaar stellen van algemene kennis over methodes van herkomstonderzoek en de deskundigheidsbevordering van museumonderzoekers. Een tweede taak van het centrum is het doen van onderzoek naar de herkomstgeschiedenis van een specifiek cultuurgoed. Een dergelijk onderzoek is aangewezen indien noch de huidige eigenaar of beheerder van het cultuurgoed, noch het land van herkomst, over voldoende informatie beschikken om duidelijkheid te kunnen geven over de herkomstgeschiedenis, dan wel indien er aanleiding is de beschikbare informatie door onafhankelijke deskundigen te laten toetsen en waar nodig te complementeren. Een verzoek tot een dergelijk onderzoek, dat overigens een betrokken museum niet van de verplichting ontslaat om ook zelf onderzoek

te doen, kan worden gedaan door de Adviescommissie, dan wel door het land van herkomst en de huidige bezitter/beheerder van het cultuurgoed.

De deskundigencommissie beschermwaardigheid

Zoals uiteengezet in hoofdstuk 7 van dit advies, dienen het Rijk en de andere overheden bij vervreemding van cultuurgoederen die hun eigendom zijn – en daaronder valt ook het teruggeven daarvan aan herkomstlanden – te voldoen aan de bepalingen van paragraaf 4.17 van de Erfgoedwet. Deze paragraaf stelt dat indien redelijkerwijs kan worden vermoed dat een cultuurgoed dat wordt teruggevraagd een bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis heeft en onvervangbaar en onmisbaar is voor het Nederlands cultuurbezit, een onafhankelijke en deskundige commissie een oordeel moet geven over de juistheid van dit vermoeden. De betrokken overheid moet dat oordeel meewegen bij zijn beslissing over het verzoek tot teruggave.

Zoals eerder uiteengezet, zal in het geval van een herkomstgevoelig cultuurgoed uit de Nederlandse koloniale gebieden dat thans in het bezit is van de Staat, dit oordeel niet aan de teruggave van het cultuurgoed in de weg staan. Voor zover andere overheden zich aansluiten bij de hier geadviseerde beleidslijn, zal dat evenmin het geval zijn voor cultuurgoederen waarvan zij de eigenaren zijn. Wel kan het oordeel van de commissie aanleiding zijn voor de minister of bestuurders van andere overheden om in overleg met het verzoekende herkomstland te bezien of en onder welke voorwaarden het cultuurgoed als bruikleen in Nederland kan blijven, dan wel kan worden aangekocht.

In alle andere gevallen dan onvrijwillig verloren cultuurgoederen uit Nederlandse koloniale gebieden, zal het oordeel van de commissie meewegen in de belangenafweging van de Adviescommissie c.q. bij de uiteindelijke beslissing door de betrokken overheid. Het oordeel van de deskundigencommissie beschermwaardigheid vormt dus een element in de belangenafweging en concurreert niet als zelfstandig oordeel met de uitkomst van deze belangenafweging.

9.4 De beoordelingsprocedure

De door de Commissie voorgestelde procedure bij verzoeken tot teruggave van cultuurgoederen die in het bezit zijn van de Staat kent overeenkomsten en verschillen met de procedure die gevolgd wordt bij cultuurgoederen die eigendom zijn van andere overheden of particulieren. Beide procedures worden hier puntsgewijs geschetst.

Procedure bij verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarvan de Staat eigenaar is

- De staat van herkomst wendt zich tot de minister van OCW met het verzoek tot teruggave van een cultuurgoed. Het geeft daarbij de redenen van het verzoek (onvrijwillig bezitsverlies in de koloniale tijd en/of culturele, historische of religieuze belangen) en verschaft daarbij alle informatie over het cultuurgoed waarover het beschikt.

- Het verzoek wordt doorgeleid naar de Adviescommissie.
- Bij vermoeden van beschermwaardigheid van het cultuuroed in de zin van de Erfgoedwet, wordt een deskundigencommissie ter zake om een oordeel gevraagd dat eveneens wordt doorgeleid naar de Adviescommissie.
- De Adviescommissie vraagt bij het museum dat het cultuuroed in beheer heeft naar alle informatie waarover het beschikt over de herkomst en wijze van verwerven van het cultuuroed.
- Indien de door het land van herkomst en het museum aangeleverde informatie onvoldoende duidelijkheid geeft over de herkomstgeschiedenis en wijze van verwerven, kan de Adviescommissie het Expertisecentrum de opdracht geven daarnaar onderzoek te verrichten.
- De Adviescommissie adviseert de minister van OCW over het verzoek. In het geval van een cultuuroed uit Nederlands koloniaal gebied waarvan met een redelijke mate van zekerheid is vastgesteld dat het bezitsverlies onvrijwillig was, luidt het advies dat het cultuuroed onvoorwaardelijk wordt teruggegeven. In andere gevallen adviseert de Adviescommissie naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid.
- De minister van OCW neemt vervolgens een besluit over het verzoek en maakt een besluit tot teruggave publiekelijk bekend conform artikel 4.17 van de Erfgoedwet.^[223]

De Commissie adviseert de minister om daarnaast de mogelijkheid te creëren dat een herkomstland ook los van een verzoek om teruggave het Expertisecentrum Herkomst Koloniale Cultuuroederen om een onderzoek naar de herkomstgeschiedenis van een cultuuroed kan vragen. Op basis van de uitkomsten van dat onderzoek kan het herkomstland vervolgens besluiten al dan niet een procedure tot teruggave te starten.

Procedure bij verzoeken om teruggave van cultuuroederen van andere eigenaren

- De verzoekende partij wendt zich tot de eigenaar van het cultuuroed met het verzoek om teruggave.
- Voor zover beide partijen geen overeenstemming bereiken over dit verzoek en daarover een onafhankelijk en bindend advies wensen, kunnen zij zich tot de minister wenden met het verzoek de Adviescommissie advies uit te laten brengen.
- Beide partijen geven de Adviescommissie alle beschikbare informatie over het cultuuroed en de herkomstgeschiedenis. De Adviescommissie kan het Expertisecentrum de opdracht geven nader onderzoek te verrichten.

- Indien de eigenaar een provinciale- of gemeentelijke overheid of een ander publiek rechtspersoon is, en deze vermoedt dat er sprake is van beschermwaardigheid van het cultuurgoed in de zin van de Erfgoedwet, vraagt de betrokken eigenaar een oordeel hierover aan een deskundigencommissie en geleidt dit oordeel door naar de Adviescommissie.
- De Adviescommissie adviseert over het verzoek. In het geval van een cultuurgoed uit Nederlands koloniaal gebied waarvan met een redelijke mate van zekerheid is vastgesteld dat het bezitsverlies onvrijwillig was, luidt het advies dat het cultuurgoed onvoorwaardelijk wordt teruggegeven. In andere gevallen adviseert de Adviescommissie naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid.
- Het advies van de Adviescommissie is voor alle partijen bindend.
- Is de eigenaar een provinciale- of gemeentelijke overheid, dan maakt deze een besluit tot teruggave publiekelijk bekend conform artikel 4.17 van de Erfgoedwet.^[224]

9.5 Het herkomstonderzoek

Een noodzakelijke voorwaarde voor het implementeren van de door de Commissie geadviseerde beleidslijn, is kennis over wat in de Nederlandse musea aan koloniale cultuurgoederen aanwezig is en over de wijze waarop deze cultuurgoederen indertijd zijn verworven. Met name de vraag of een cultuurgoed wel of niet met instemming van de oorspronkelijke eigenaar is verworven, is daarbij van belang. Voor de herkomstlanden is deze kennis belangrijk om tot een oordeel te kunnen komen over welke objecten zij graag terug zouden willen hebben en op welke gronden zij een verzoek tot teruggave kunnen baseren. In de gesprekken van de Commissie met vertegenwoordigers uit de herkomstlanden is meermalen de wens geuit om meer duidelijkheid te krijgen over wat zich uit hun landen in de Nederlandse collecties bevindt en hoe dat daar is terechtgekomen. Voor de musea is deze kennis ook relevant, alleen al om het koloniale verhaal in al zijn aspecten aan de bezoekers te kunnen presenteren. Dat verhaal gaat niet alleen over de culturen van de gemeenschappen in de vroegere koloniale gebieden, maar ook over de rol die Nederland indertijd in die gebieden heeft gespeeld. Die op machtsongelijkheid gebaseerde rol heeft er immers toe geleid dat er in de Nederlandse musea nu zo'n rijkdom aan koloniale cultuurgoederen te bezichtigen valt.

De museumenquête laat zien dat een aantal musea reeds (pro)actief herkomstonderzoek verricht, maar ook dat een groot aantal musea nog een behoorlijke slag moet maken. Een kleine 10 procent van de musea met koloniale collecties geeft aan al over een goed overzicht van de herkomst van zijn koloniale cultuurgoederen te beschikken en 13 procent geeft aan op dit moment zijn koloniale collectie systematisch te onderzoeken op wijze van verwerving. Iets meer dan de helft van de musea doet verkennend onderzoek naar de herkomst van hun koloniale cultuurgoederen, terwijl bij een derde dit type van onderzoek nog niet aan de orde is.

Herkomstonderzoek is vaak een complexe aangelegenheid die een specifieke deskundigheid vereist die niet in alle musea voorhanden is. Voor vele musea, met name de musea met uitgebreide koloniale collecties afkomstig uit vele gebieden en tijdsperiodes, is het ook een omvangrijke opgave, waarbij prioriteiten moeten worden gesteld en realistische verwachtingen moeten worden gekoesterd over de tijdsperiode die met dergelijk onderzoek is gemoeid. In de museumenquête gaf 20 procent van de musea aan graag ondersteund te worden bij het herkomstonderzoek.

Eerder stelde de Commissie reeds dat herkomstonderzoek en het ontsluiten van informatie voor de herkomstlanden, primair de verantwoordelijkheid is van de musea zelf. De Commissie is van oordeel dat het belangrijk is de musea bij het herkomstonderzoek te ondersteunen via het ontwikkelen en bevorderen van de deskundigheid op dit gebied en, voor zover mogelijk, door het beschikbaar stellen van middelen.

De door de minister van OCW gesubsidieerde pilot van het Nationaal Museum van Wereldculturen, het Rijksmuseum en het NIOD, is een eerste en belangrijke stap, die naar oordeel van de Commissie een vervolg zou kunnen krijgen met de oprichting en financiering van eerder in dit hoofdstuk genoemd Expertisecentrum.

Dat Expertisecentrum zou ook een taak toebedeeld kunnen krijgen in het verzamelen en toegankelijk maken van informatie over de herkomst van koloniale cultuurgoederen. Een belangrijke voorwaarde voor een open en transparante omgang met koloniale collecties is dat de via herkomstonderzoek verkregen gegevens ook zonder beperkingen beschikbaar komen voor de herkomstlanden en de musea en gemeenschappen aldaar. De Commissie adviseert daartoe een database op te richten die op eenvoudige wijze toegang geeft tot deze gegevens. Op basis van deze informatie kunnen herkomstlanden zich een beeld vormen over wat er vanuit hun land op welke wijze in de Nederlandse collecties is terechtgekomen. Ook kan de in de database aanwezige informatie aangevuld worden met kennis die in de herkomstlanden over betrokken voorwerpen bestaat over de wijze waarop deze voorwerpen het land hebben verlaten. Deze database kan daarmee een belangrijk aanknopingspunt vormen voor verdere samenwerking tussen musea in Nederland met die in de herkomstlanden. De Commissie adviseert deze samenwerking en het ondersteunen van de herkomstlanden bij de *capacity building* op het gebied van herkomstonderzoek, onderdeel te maken van het internationaal cultuurbeleid van de minister.

9.6 Internationale samenwerking

De Commissie is door de minister van OCW in haar adviesaanvraag verzocht om expliciet aandacht te geven aan de internationale samenwerking. Een relevant verzoek, aangezien de omgang met koloniale cultuurgoederen een vraagstuk is dat, zo blijkt ook uit eerdere hoofdstukken van dit advies, in vrijwel alle landen speelt die vroeger een koloniale mogendheid waren. En ook de landen die destijds gekoloniseerd waren, laten zich in toenemende mate horen met opvattingen en wensen. Het is een vraagstuk waar wereldwijd

regeringen, musea, wetenschappers, opiniemakers, internationale organisaties en vertegenwoordigers van bevolkingsgroepen, een weg in proberen te vinden.

De Commissie ziet op internationaal niveau twee speelvelden waarop deze samenwerking plaats kan hebben. In de eerste plaats is dat de samenwerking tussen Nederland en de landen wier cultuurgoederen in de koloniale tijd in Nederlandse handen zijn gekomen. Het beleid omtrent de omgang met koloniale cultuurgoederen, met name waar dit de teruggave van cultuurgoederen betreft, kan niet een eenzijdig door de voormalige kolonisator ontwikkeld en vastgesteld ‘aanbodgericht’ beleid zijn. Dat zou in feite een soort neokoloniale herhaling betekenen van wat zich in de koloniale tijd heeft afgespeeld, weliswaar in omgekeerde richting maar eveneens gebaseerd op een dominantie van westerse opvattingen, gevoelens, normen en waarden. De uitgangspunten van het teruggavebeleid en de manier waarop landen met dit onderwerp omgaan, zal een gemeenschappelijk beleid moeten zijn dat zowel door Nederland als door de herkomstlanden wordt gedragen. Duidelijk moet zijn wat landen van elkaar kunnen verwachten en wat zij elkaar te bieden hebben. De Commissie adviseert de minister dan ook om de in dit advies voorgestelde beleidslijnen onderwerp te maken van gesprekken met de meest relevante herkomstlanden, in ieder geval met Indonesië, Suriname en de Caribische eilanden. Deze zouden eventueel kunnen resulteren in *memoranda van overeenstemming*. In deze memoranda zouden, afhankelijk ook van de wensen en opvattingen van de herkomstlanden, afspraken kunnen worden opgenomen over:

- de door beide landen te volgen werkwijzen bij verzoeken tot teruggave;
- herkomstonderzoek en mogelijke samenwerking op dit terrein;
- de beschikbaarstelling aan het herkomstland van de resultaten van herkomstonderzoek;
- wetenschappelijke en museale samenwerking tussen Nederland en herkomstland, waaronder samenwerking op het gebied van het opleiden van museummedewerkers.

Deze afspraken kunnen per herkomstland verschillende accenten bevatten. Zoals eerder opgemerkt had de Commissie zich in deze landen zelf meer uitvoerig willen oriënteren op de aldaar levende ideeën en opvattingen, hetgeen door de coronacrisis niet mogelijk was. Wel heeft de Commissie in de via internet gevoerde verkennende gesprekken met vertegenwoordigers in de herkomstlanden de indruk gekregen dat de betrokken landen graag met Nederland over dit onderwerp tot afspraken komen.

Het tweede speelveld voor internationale samenwerking is dat van de landen die vroeger koloniën hadden en waar op dit moment ten aanzien van de koloniale cultuurgoederen die zij in bezit hebben, gelijksoortige vraagstukken spelen. Zoals eerder in hoofdstuk 6 van dit advies is uiteengezet, verschillen deze landen onderling in de wijze waarop zij met dit vraagstuk omgaan. Deze verschillen zijn deels terug te voeren tot verschillen in wetgeving die teruggave al dan niet mogelijk maken, maar zeer zeker ook tot culturele en historische verschillen tussen de landen. Er zijn landen waar stemmen om ‘in het reine te komen met het verleden’ de overhand hebben en landen waar de verantwoordelijkheid voor het koloniale erfgoed beschouwd wordt in

termen van het beheren en zichtbaar maken daarvan in vooral de eigen musea. Er zijn landen waarin de overheid zich nadrukkelijk roert in het debat, al dan niet vanuit ethische of vanuit geopolitieke motieven, en landen waar de overheid stil blijft en waar met name de musea zich laten horen. Er zijn landen wier vroegere koloniën en hun migranten zich nadrukkelijk roeren en landen waarvoor dat veel minder geldt. Er zijn landen die een goede relatie met hun vroegere koloniën hebben en er zijn landen wier relatie met hun voormalige koloniën moeizaam is.

Het is naar oordeel van de Commissie interessant en leerzaam om deze verschillen en overeenkomsten tussen de landen bespreekbaar te maken en zij is ervan op de hoogte dat het ministerie van OCW op dit punt ook al stappen heeft gezet. Kennisnemen van elkaars opvattingen en werkwijzen en daarvan leren, ook ter spiegeling van eigen ideeën en standpunten, zijn naar oordeel van de Commissie de doelen die daarbij voor de kortere termijn nagestreefd kunnen worden. Unesco zou naar het oordeel van de Commissie vanzelfsprekend een internationaal platform voor deze uitwisseling kunnen zijn omdat daarmee ook de ex-gekoloniseerde landen worden betrokken en voorts omdat deze organisatie bekend is met het onderwerp.

Een door alle ex-koloniale mogendheden gedeelde perceptie op het koloniale verleden en een daarop gebaseerde gemeenschappelijke ethische opvatting over de omgang met koloniale cultuurgoederen, acht de commissie vooralsnog geen reële ambitie voor deze internationale samenwerking. Dat neemt niet weg dat Nederland met de meest gelijkgestemde landen, en dan noemt de Commissie Duitsland als een voorbeeld daarvan, het voortouw kan nemen in het verkennen van de weg naar meer internationale samenwerking en afstemming over dit onderwerp.

10. Slotbeschouwing

De Commissie heeft met veel enthousiasme gewerkt aan de adviesvraag van de minister van OCW over deze, juist in dit tijdsgewricht zo relevante kwestie. De gesprekken binnen de Commissie zelf en die welke zij heeft mogen voeren met de vele wetenschappers, gezagsdragers, ambtenaren en conservatoren in Nederland, andere Europese landen en de herkomstlanden, waren zonder uitzondering alle zeer plezierig. Deze gesprekken hebben de Commissie ook het vertrouwen gegeven dat haar advies zowel binnen als buiten Nederland op draagvlak kan rekenen.

Historisch onrecht dat in het koloniale verleden heeft plaatsgevonden, kan niet ongedaan worden gemaakt. Maar wel kan aan het herstel van onrecht een bijdrage worden geleverd door bij de omgang met koloniale objecten verantwoordelijkheid voor dat verleden te nemen. De Commissie vertrouwt erop dat de minister op basis van dit advies goede afspraken met de herkomstlanden kan maken die zullen leiden tot een met deze landen 'gedeeld' teruggavebeleid en tot de daadwerkelijke teruggave van cultuurgoederen aan deze landen.

Eindnoten

- 1
Rijksmuseum, 'De diamant van Banjarmasin, anoniem, ca. 1875', inventarisnummer NG-C-2000-3, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken/objecten?q=diamant&p=1&ps=12&st=Objects&ii=2#/NG-C-2000-3,2> op 27 augustus 2020.

- 2
Ongepubliceerd intern vooronderzoek 'Koloniale herkomst', Rijksmuseum (2018).

- 3
Rijksmuseum, 'Curaçaose waterschepper, anoniem, 1700 – 1799', inventarisnummer NG-1944-29, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken/objecten?p=1&ps=12&f.objectTypes.sort=waterschepper&st=Objects&ii=0#/NG-1944-29,0> op 22 maart 2020.

- 4
Ongepubliceerd intern vooronderzoek 'Koloniale herkomst', Rijksmuseum (2018).

- 5
Nationaal Museum van Wereldculturen, 'Banjo', objectnummer RV-360-5696, Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen (NMVW) (z.d.), verkregen via <https://collectie.wereldculturen.nl/#/query/75e5bd3c-e2b1-4889-9ff4-00c79bbacdb7> op 27 augustus 2020. John Gabriel Stedman, 'Narrative of a Five Years' Expedition against the Revolted Negroes of Surinam' (London 1796), volumes I & II.

- 6
Rijksmuseum, Lanserekeningen van gouverneur-generaal J.C. Baud, anoniem, 1834', objectnummer NG-BR-554, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.337418> op 23 maart 2020.

- 7
Nationaal Museum van Wereldculturen, 'Ganesha', objectnummer RV-1403-1681, Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen (hierna: NMVW) (z.d.), verkregen via <http://collectie.wereldculturen.nl/#/query/95384072-cb44-4f4e-bf3f-6e04aaec36a3> op 20 maart 2020.

- 8
Nationaal Museum van Wereldculturen, 'Return of Cultural Objects: Principles and Process' (7 maart 2019), verkregen via <https://www.tropenmuseum.nl/en/about-tropenmuseum/press/dutch-national-museum-world-cultures-nmvw-announces-principles-claims> op 25 maart 2020.

- 9
Deutscher Museumsbund, 'Guidelines on Dealing with Collections from Colonial Contexts (juli 2018), verkregen via <https://www.museumsbund.de/publikationen/guidelines-on-dealing-with-collections-from-colonial-contexts-2> op 23 maart 2020; Felwine Sarr; Bénédicte Savoy, 'Rapport sur la restitution du patrimoine culturel Africain. Vers une nouvelle éthique relationnelle' (november 2018), verkregen via <http://restitutionreport2018.com> op 23 maart 2020; Élysée, 'Emmanuel Macron's speech at the University of Ouagadougou' (28 november 2017), verkregen via <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/11/28/emmanuel-macrons-speech-at-the-university-of-ouagadougou.en> op 15 juni 2020.

10

Rijksoverheid, Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (10 april 2019), Kamerstuk 32820, nr. 282 (versie 15 april 2019), verkregen via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32820-282.html> op 12 april 2020.

11

Zie bijlage ‘Adviesaanvraag’. In haar adviesaanvraag bezigt de Minister de term “teruggave”. In de literatuur wordt naast het begrip ‘teruggave’ ook de begrippen ‘restitutie’ en ‘repatriëring’ gebezigd, afhankelijk van de herkomstgeschiedenis van het object (geroofd, illegaal geëxporteerd, legaal verkregen) en de ontvanger van het object (de Staat, een gemeenschap, een individu). Bij restitutie is er in de definities meestal sprake van een onrechtmatig bezitsverlies in combinatie met een specifieke verzoeker, bij teruggave staat meer de notie van het grondgebied centraal en het begrip repatriëring wordt vaak gebezigd bij claims van inheemse gemeenschappen. Zie daarvoor bijvoorbeeld: M. Cornu; M. Renold, ‘New Developments in the Restitution of Cultural Property: Alternative Means of Dispute Resolution’, *International Journal of Cultural Property* (2010) 17:1, 1-31, aldaar 31.

12

In de Erfgoedwet wordt in artikel 1.1. onder cultuurgoed verstaan een: roerende zaak die deel uitmaakt van cultureel erfgoed, waarbij onder dat laatste wordt verstaan: uit het verleden geërfde materiële en immateriële bronnen, in de loop van de tijd tot stand gebracht door de mens of ontstaan uit de wisselwerking tussen mens en omgeving, die mensen, onafhankelijk van het bezit ervan, identificeren als een weerspiegeling en uitdrukking van zich voortdurend ontwikkelende waarden, overtuigingen, kennis en tradities, en die aan hen en toekomstige generaties een referentiekader bieden. Zie daarvoor de Erfgoedwet, verkregen via Overheid.nl (z.d.), <https://wetten.overheid.nl/BWBR0037521/2020-04-01> op 13 augustus 2020.

13

Ook nadien zijn overigens nog cultuurgoederen uit de betreffende gebieden naar Nederland gebracht.

14

Valika Smeulders, *Slavernij in Perspectief* (proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam 2012).

15

Piet Emmer; Jos Gommans, *Algemene Geschiedenis van Nederland. Rijk aan de rand van de wereld. De geschiedenis van Nederland overzee 1600 – 1800* (Amsterdam 2012), 143.

16

H.L. Wesseling, *Indië verloren, ramspoed geboren: en andere opstellen over de geschiedenis van de Europese expansie* (Amsterdam 1988), 11-12; 21-23; 68.

17

Ronald Robinson, ‘Non-European Foundations of European Imperialism: Sketch for a Theory of Collaboration’, in: Wm. Roger Louis (ed.), *Imperialism – The Robinson and Gallagher Controversy* (New York 1976), 128-51, aldaar 130.

18

Multatuli, *Max Havelaar of de Koffij-veilingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij* (Amsterdam 1860).

19

Zie bijlage 'Overzicht van Nederlandse ex-koloniën en handelsposten' & Emmer; Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 402-407; 425-433; Nationaal Archief; Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; Rijksmuseum Amsterdam; Koninklijke Bibliotheek, Online databank *Atlas of Mutual Heritage*, verkregen via <https://www.atlasofmutualheritage.nl> op 3 juli 2020.

20

Fieke Krikhaar, Jacob Eilbracht 1738-1804. *Een leven in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie* (Leiden 1996), 83; Emmer; Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 28; 32-35; 281-282.

21

Kees Zandvliet, *De Nederlandse ontmoeting met Azië 1600 – 1950* (Zwolle 2002), 31-33; 134; Emmer; Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 32-33; 290-291; Gerrit Knaap; Henk den Heijer; Michiel de Jong, *Oorlogen overzee. Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa 1595 – 1814* (Amsterdam 2015), 75-76; 114-121.

22

Els M. Jacobs, Koopman in Azië. *De Handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18e eeuw* (Zutphen 2000), 24; 67-71; Emmer, Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 51-53; 67-71; 304; 311-312; Knaap; Den Heijer; De Jong, *Oorlogen overzee*, 140-142.

23

Historiek, 'Het Kanon van de koning van Kandy', *Historiek* (versie 30 november 2019), verkregen via <http://historiek.net/het-kanon-van-de-koning-van-kandy-10/18808> op 14 april 2020.

24

Ron Guleij; Gerrit Knaap (red.), *Het Grote VOC boek* (Zwolle 2017), 50-54; Emmer; Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 48-50.

25

Martine Gosselink; Maria Holtrop; Robert Ross (red.), *Goede Hoop. Zuid-Afrika en Nederland vanaf 1600* (Amsterdam 2017), 121; Emmer; Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 244; Robert Ross, 'The 'White' Population of South Africa in the Eighteenth Century', *Population Studies* 29:2 (1975), 217-230, aldaar 221.

26

Hans Groot, *Van Batavia naar Weltevreden. Het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, 1778 – 1867* (Leiden 2009).

27

Ewald Vanvugt, *Roofstaat. Wat iedere Nederlander moet weten* (Amsterdam 2015), 396-398.

28

Henk den Heijer, *De geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2011), 107; Wim van den Doel, *De geschiedenis van Nederland overzee. Zo ver de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland overzee vanaf 1800* (Amsterdam 2011), 20; Emmer; Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 42; 45-47.

29

Wim Klooster, 'The Northern European Atlantic World' in: Nicholas Canny; Philip Morgan (eds.), *The Oxford Handbook of the Atlantic World, 1450 – 1850* (Oxford 2011), 164-180, aldaar 168.

30

Gert Oostindie, *Het paradijs overzee. De Nederlandse Caraïben en Nederland* (Leiden 2000), 13-14.

31

J.E. Tunbridge; G.J. Ashworth, *Dissonant Heritage: the Management of the Past as a Resource in Conflict* (Chichester 1996); B.J. Graham; G.J. Ashworth; J.E. Tunbridge, *A geography of Heritage: Power, Culture & Economy* (London 2000); G.J. Ashworth; B.J. Graham; J.E. Tunbridge, *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies* (London 2007).

32

Emmer; Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 26-27.

33

Oostindie, *Het paradijs overzee*, 13-14; 19; 33.

34

Ibidem; Victor Enthoven, 'That Abominable Nest of Pirates' St. Eustatius and the North Americans, 1680 – 1790' in: *Early American Studies*, vol 10., no. 1 (2012), 239-301, aldaar 295; Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 15-17; Andrew J. O'Shaughnessy, *An Empire Divided: The American Revolution and the British Caribbean* (Philadelphia 2000), 213.

35

Emmer; Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld*, 38-50.

36

Ibidem; Idem, 167.

37

Matthias van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015), 26.

38

Vanvugt, *Roofstaat*, 391.

39

M. Kuitenbrouwer, 'De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief', *BMGN. Low Countries Historical Review*, 39 (1), 69-100, aldaar 72; Gosselink; Holtrop; Ross (red.), *Goede Hoop*, 128-129; Nationaal Archief, 'Zoekhulp Slavernij en slavenhandel in Nederlands-Indië (1820 – 1900)' (versie 23 mei 2019), verkregen via <http://www.nationaalarchief.nl/beleven/nieuws/zoekhulp-slavernij-en-slavenhandel-in-nederlands-indie-1820-1900-online> op 24 januari 2020; Hans Buddingh', *De geschiedenis van Suriname* (Amsterdam 2012), 183-204.

40

Sidney W. Mintz; Richard Price, *De geboorte van Afrikaans-Amerikaanse cultuur* (Leiden 2003).

41

Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 30-33.

42

Idem, 46-52.

43

Idem, 30-34.

- 44
Marieke Bloembergen; Martijn Eickhoff, *The politics of heritage in Indonesia. A Cultural History* (Cambridge 2020), 22; Vanvugt, *Roofstaat*, 396-398.
- 45
C. Fasseur, 'Nederland en Nederlands-Indië' in: E.B Locher-Scholten (red.), *Overzee. Nederlandse koloniale geschiedenis 1590 – 1975* (Haarlem 1982), 166-193, aldaar 167.
- 46
Bloembergen; Eickhoff, *The politics of heritage in Indonesia*, 94.
- 47
Idem, 3.
- 48
Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 37-38; 44-45; Fasseur, 'Nederland en Nederlands-Indië', 172; 175.
- 49
Bloembergen; Eickhoff, *The politics of heritage in Indonesia*, 38.
- 50
Idem, 26.
- 51
Vanvugt, *Roofstaat*, 396-398.
- 52
Bloembergen; Eickhoff, *The politics of heritage in Indonesia*, 22; 168.
- 53
Idem, 186.
- 54
Jos van Beurden, *Treasures in Trusted Hands, Negotiating the Future of Colonial Cultural Objects* (Leiden 2017), 45-46.
- 55
Bloembergen; Eickhoff, *The politics of heritage in Indonesia*, 42.
- 56
Idem, 25.
- 57
Idem, 14-15.
- 58
Idem, 46.
- 59
Idem, 25.
- 60
Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië* (Amsterdam 2018), 333.
- 61
Mark Loderichs, 'The Prince on Horseback: The Origins and History of Diponegoro's saddle and reins', lezing gegeven bij het seminar *Objects, Museums, Histories. The Case of Prince Diponegoro in Museum Nasional te Jakarta* (18 mei 2016).

- 62
Ellen Henzen, 'De dekolonisatie van Nederlands-Indië', *Geschiedenis.nl* (versie 1 januari 2005), verkregen via <http://www.geschiedenis.nl/nieuws/artikel/184/de-dekolonisatie-van-nederlands-indie> op 16 maart 2020.
- 63
Fasseur, 'Nederland en Nederlands-Indië', 168-169.
- 64
Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 96-98.
- 65
Jos van Beurden, *The return of Cultural and Historical Treasures. The case of the Netherlands* (Amsterdam 2012), 34.
- 66
Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, Fasseur, 'Nederland en Nederlands-Indië', 174.
- 67
Fasseur, 'Nederland en Nederlands-Indië', 175-176.
- 68
Van Beurden, *The return of Cultural and Historical Treasures*, 34.
- 69
C. Fasseur, 'Suriname en de Nederlandse Antillen' in: Locher-Scholten (red.), *Overzee*, 194-200, aldaar 198; Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 106-108.
- 70
Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 106-108.
- 71
Idem, 129-152.
- 72
Idem, 88-92.
- 73
Caroline Drieënhuizen; Fenneke Sysling, 'Jongensverhalen in Naturalis? Die tijd is voorbij', *De Volkskrant* (12 augustus 2019), verkregen via https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/jongensboekverhalen-in-naturalis-die-tijd-is-voorbij-b4cc655e/?utm_campaign=shared_earned&utm_medium=social&utm_source=email op 17 maart 2020.
- 74
Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 88-92.
- 75
Idem, 64-68.
- 76
Idem, 105-106.
- 77
Idem, 162-163; Fasseur, 'Suriname en de Nederlandse Antillen', 199-200.
- 78
Leo Dalhuisen; Maurits Hassankhan, *De geschiedenis van Suriname* (Zutphen 2018), 102-132.

79

Fasseur, 'Suriname en de Nederlandse Antillen', 198-199;
 Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 105-106; 164; Oostindie,
Het paradijs overzee, 13; 118-120; Buddingh', *De geschiedenis
 van Suriname*, 262-278.

80

Buddingh, *De geschiedenis van Suriname*, 64-68; 103-109;
 Dalhuisen; Hassankhan, *De geschiedenis van Suriname*, 126-33.

81

Leo Dalhuisen; Ronald Donk; Rosemarijn Hoefte, *De geschiedenis
 van de Antillen. Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius,
 Sint Maarten* (Zutphen 2019), 72-73.

82

Idem, 77-80.

83

Smeulders, *Slavernij in Perspectief*; Van Striptiaan; Smeulders,
Traveling Caribbean Heritage, academisch project door het
 Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV),
 de Erasmus Universiteit Rotterdam, de Universiteit van Aruba,
 de Da Costa Gomez Universiteit op Curaçao en FUHIKIBO
 op Bonaire (z.d.).

84

S.L. van der Wal, 'Nederland en Nederlands-Indië'
 in: Locher-Scholten (red.), *Overzee*, 201-222, aldaar 211-212.

85

Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 150-161.

86

Fasseur, 'Nederland en Nederlands-Indië', 170; Van den Doel,
Zo ver de wereld strekt, 159.

87

Vanvugt, *Roofstaat*, 472; Elsbeth Locher-Scholten, *Ethiek in
 fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders
 in de Indonesische archipel 1877 – 1942* (Tuurdijk 1981).

88

Van der Wal, 'Nederland en Nederlands-Indië', 208-210; 216-2019;
 Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 242-246; 266.

89

Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 271-291.

90

Van der Wal, 'Nederland en Nederlands-Indië', 203-206.

91

Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 270.

92

Petra Groen, 'The War in the Pacific' in: Peter Post (ed.),
The Encyclopedia of Indonesia in the Second World War (Leiden,
 Boston 2010), 6-10; Emma Keizer, 'De Tweede Wereldoorlog
 in de Oost. Wat er ondertussen in Nederlands-Indië gebeurde'
 (juni 2019), verkregen via [https://75jaarvrij.nl/cms/view/57980064/
 indie-06-2019-inleiding](https://75jaarvrij.nl/cms/view/57980064/indie-06-2019-inleiding) op 6 februari 2020.

93

Emma Keizer, 'Dwargarbeiders in ruil voor vrijheid', Romusha in de Indonesische Archipel' (september 2019), verkregen via <https://75jaarvrij.nl/cms/view/57981827/indie-09-2019-romusha> op 6 februari 2020; Emma Keizer, 'Van Heiho tot PETA. Militarisering van de Indonesische bevolking' (februari 2020), verkregen via <https://75jaarvrij.nl/cms/view/57987521/indie-02-2020-van-heiho-tot-peta%20op%206%20februari%202020>; Emma Keizer, 'Burgergeïnterneerden en Buitenkampers. Over leven in de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië' (januari 2020), verkregen via <https://www.75jaarvrij.nl/cms/view/57986401/indie-01-2020-burgergeïnterneerden-en-buitenkampers> op 6 februari 2020.

94

Keizer, 'Dwargarbeiders in ruil voor vrijheid'; Keizer, 'Van Heiho tot PETA'.

95

Ellen Klinkers, *De troepenmacht in Suriname. De Nederlandse defensie in een veranderende koloniale wereld 1940 – 1975* (Den Haag 2015), 49.

96

P.J. Drooglever, 'Dekolonisatie van Oost- en West-Indië' in: Locher-Scholten (red.), *Overzee*, 229-58, aldaar 253-254; Oostindie, *Het paradijs overzee*, 157; Buddingh', *De geschiedenis van Suriname*, 279-284.

97

Dalhuisen; Donk; Hoefte, *De geschiedenis van de Antillen*, 97.

98

Rémy Limpach, *De brandende kampongs van Generaal Spoor* (Amsterdam 2016).

99

Zie bijvoorbeeld: Kayleigh Goudsmit, 'Verslag publieksbijeenkomst: dekolonisatie of rekolonisatie?' (4 oktober 2018), georganiseerd door het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, oorlog en geweld in Indonesië 1945 – 1950*, verkregen via <http://www.ind45-50.org/verslag-publieksbijeenkomst-dekolonisatie-rekolonisatie> op 5 februari 2020; Anke Hoets, 'Dekolonisatie, rekolonisatie? Het is bezetting en herbezetting.' Bewogen bijeenkomst Indië-onderzoek' (26 september 2018), verkregen via <http://www.militairespectator.nl/thema/geschiedenis/artikel/%E2%80%98dekolonisatie-rekolonisatie-het-bezetting-en-herbezetting%E2%80%99> op 5 februari 2020.

100

Gert Oostindie; Henk Schulte Nordholt, 'Nederland en zijn koloniale verleden. Moeizame overgang van dekolonisatie naar buitenlands beleid', *Internationale Spectator*, jaargang 60, no. 11 (november 2006), 573-577, aldaar 573.

101

Oostindie, *Het paradijs overzee*, 145-146.

102

Idem, 155; Drooglever, 'Dekolonisatie van Oost- en West-Indië', 254.

103

Drooglever, 'Dekolonisatie van Oost- en West-Indië', 256; Oostindie; Schulte Nordholt, 'Nederland en zijn koloniale verleden', *Internationale Spectator*, jaargang 60, no. 11 (november 2006), 573-577, aldaar 575.

104

Drooglever, 'Dekolonisatie van Oost- en West-Indië', 256;
Oostindie, *Het paradijs overzee*, 160-164; Oostindie, *Het paradijs
overzee*, 157-158.

105

Oostindie; Schulte Nordholt, 'Nederland en zijn koloniale verleden.
Moeizame overgang van dekolonisatie naar buitenlands beleid',
575-576; Drooglever, 'Dekolonisatie van Oost- en West-Indië', 256;
Buddingh', *De geschiedenis van Suriname*, 297-305.

106

Drooglever, 'Dekolonisatie van Oost- en West-Indië', 256;
Oostindie, *Het paradijs overzee*, 160-164.

107

Dalhuisen; Donk; Hoefte, *De geschiedenis van de Antillen*, 120-121;
132-133; 175.

108

Oostindie; Schulte Nordholt, 'Nederland en zijn koloniale verleden.
Moeizame overgang van dekolonisatie naar buitenlands beleid',
576.

109

Oostindie, *Het paradijs overzee*, 170-171.

110

Dalhuisen; Donk; Hoefte, *De geschiedenis van de Antillen*, 120-121;
132-133; 175.

111

Wesseling, *Indië verloren, ramspoed geboren*, 252.

112

Zie bijlage 'Enquêteresultaten' voor de resultaten van de enquête.

113

Zie bijlage 'Enquêteresultaten' voor de musea die de enquête
hebben ingevuld.

114

Voor dit advies zijn de koloniale cultuurgoederen in het bezit van de
Staat het meest relevant omdat de beleidsaanbevelingen zich met
name daarop richten. Ook publiekrechtelijke rechtspersonen zoals
de rijksuniversiteiten en waterschappen en van private personen
bezitten koloniale cultuurgoederen. Deze zijn voor zover zij niet
door musea worden beheerd, niet in dit onderzoek meegenomen.

115

Museum Bronbeek, 'Topstukken' uit de Collectie Museum
Bronbeek, *Ministerie van Defensie*, verkregen via [https://
www.defensie.nl/onderwerpen/bronbeek/over-bronbeek/collectie-
bronbeek/topstukken](https://www.defensie.nl/onderwerpen/bronbeek/over-bronbeek/collectie-bronbeek/topstukken) op 21 april 2020.

116

Museum Bronbeek, 'Slavendans', inventarisnummer 1999/00-113,
Collectie Museum Bronbeek (z.d.), verkregen via
[http://museumbronbeek.nl/#4ec06fc2-e073-4fb5-
bc24-27a98e13c7a3](http://museumbronbeek.nl/#4ec06fc2-e073-4fb5-bc24-27a98e13c7a3) op 20 april 2020.

117

Rijksmuseum, 'Diorama van een slavendans, Gerrit Schouten,
1830', objectnummer NG-2005-24, Collectie Rijksmuseum (z.d.),
verkregen via <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/NG-2005-24>
op 6 mei 2020.

118

Van Beurden, *Treasures in Trusted Hands*, 147; 170.

119

Gesprek tussen het secretariaat van de Adviescommissie Koloniale Collecties en Pauljac Verhoeven (hoofd Museum Bronbeek) via ZOOM op 26 maart 2020.

120

Museum Volkenkunde, 'Vaste tentoonstelling Afrika', verkregen via <https://www.volkenkunde.nl/nl/zien-en-doen-0/tentoonstellingen/afrika> op 21 april 2020.

121

Nationaal Museum van Wereldculturen, 'Paleisdeuren', inventarisnummer RV-1586-31 (z.d.), Collectie NMVW, verkregen via <https://collectie.wereldculturen.nl/#/query/fbd0c73f-b54f-4720-8cf5-302bdb8a600f> op 4 mei 2020.

122

'Ongepubliceerd intern vooronderzoek 'Koloniale herkomst', Rijksmuseum (2018); Rijksmuseum, 'Cannon, anonymous, before 1745', objectnummer NG-NM-1015, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?q=kandy+kanon&s=chronologic&p=1&ps=12&st=Objects&ii=1#/NG-NM-1015,1> op 4 mei 2020.

123

A. A. Slaczka: 'Temples, inscriptions and misconceptions: Charles-Louis Fábri and the Khajuraho apsaras', *The Rijksmuseum Bulletin*, 60 (2012), 213-233; Rijksmuseum, 'Hemelse Schoonheid', objectnummer AK-MAK-185, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?q=AK-MAK-185&s=chronologic&p=1&ps=12&st=Objects&ii=0#/AK-MAK-185,0> op 20 april 2020.

124

Naturalis Biodiversity Center, 'Schedelkapje van Dubois. Homo Erectus', registratienummer RGM.1332450 (z.d.), Collectie Naturalis Biodiversity Center, verkregen via <https://topstukken.naturalis.nl/object/schedelkapje-van-dubois> op 20 april 2020.

125

Susan Legêne, *De bagage van Blomhoff en Van Breugel – Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme* (Amsterdam 1998), 273; Van Beurden, *Treasures in Trusted Hands*, 41.

126

R. Effert, 'The Royal Cabinet of Curiosities and the National Museum of Ethnography in the nineteenth century: from the belief in the superiority of western civilization to comparative ethnography' in: E Bergvelt; D.J. Meijers; L. Tibbe; E. van Wezel (eds.), *Museale Specialisierung und Nationalisierung ab 1830. Das Neue Museum in Berlin im internationalen Kontext, Berliner Schriften zur Museumforschung*, band 29, G-H (Berlijn 2011), 153-164.

127

Jeanette Greenfield, *The Return of Cultural Treasures* (Cambridge 1996), 19-21; Van Beurden, *Treasures in trusted hands*, 87; 106; 191.

128

Van Beurden, *Treasures in trusted hands*, 88.

129

Marieke Bloembergen; Martijn Eickhoff, 'Exchange and the Protection of Java's Antiquities: A Transnational Approach to the Problem of Heritage in Colonial Java', *The Journal of Asian Studies*, Vol. 72, No. 4 (November 2013), 893-916, aldaar 899-903.

130

Ibidem.

131

H. Budiarti, 'The Sulawesi Collections – Missionaries, Chiefs and Military Expeditions' in: E. Sri Hardiati; P. ter Keurs, *Indonesia: the Discovery of the Past* (Amsterdam 2005), 168.

132

Drieënhuizen; Sysling, 'Jongensverhalen in Naturalis?' (12 augustus 2019).

133

Van Beurden, *The return of Cultural and Historical Treasures*, 31.

134

Bloembergen; Eickhoff, 'Exchange and the Protection of Java's Antiquities', 899-903.

135

Cynthia Scott, 'Renewing the 'Special Relationship' and Rethinking the Return of Cultural Property: The Netherlands and Indonesia, 1949 – 79', *Journal of Contemporary History* 52 (3), 646-668, aldaar 650; Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code Archief 45-54, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 13008, Eventuele teruggave van Indonesische kunstschaten, welke zich in Nederland bevinden, 1949 – 1950, zie aldaar bijvoorbeeld het document getiteld 'Denkbeeld Teruggave Indonesische Kroonschaten' (G.S.4816, z.d.) en brief van D. Schurink aan minister J.H. van Maarseveen (z.d.).

136

Idem, zie NL-HaNA, Buitenlandse Zaken/Code-Archief 45-54, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 13008 voor deze lijsten.

137

H.A.J. Klooster, *Indonesiërs schrijven hun geschiedenis: De ontwikkeling van de Indonesische geschiedbeoefening in theorie en praktijk, 1900 – 1980* (Dordrecht 1985), 55-62.

138

Van Beurden, *Treasures in trusted hands*, 126-127; Susan Legêne; Els Postel-Coster, 'Isn't it all culture? Culture and Dutch development policy in the post-colonial period', in: J.A. Nekkers; P.A.M. Malcontent (eds.), *Fifty Years of Dutch Development Cooperation, 1949 – 1999* (Den Haag 2000), 271-288, aldaar 272; 358.

139

Legêne; Postel-Coster, 'Isn't it all culture?', 272; Van Beurden, *Treasures in trusted hands*, 127.

140

Cynthia Scott, *Cultural Diplomacy and the Heritage of Empire* (Londen 2019), 75, 78; V. Prashad, *The Darker Nations: A People's History of the Third World* (New York 2007), 45.

- 141
Legêne; Postel-Coster, 'Isn't it all culture?', 274; Van Beurden, *Treasures in trusted hands*, 123; 158-159.
- 142
Van Beurden, *Treasures in trusted hands*, 127-130.
- 143
Van Beurden, *The return of Cultural and Historical Treasures*, 32.
- 144
Door consul-generaal J.G. Kist wordt verwezen naar een dergelijke lijst op basis van een melding van Antara uit Jakarta op 4 september 1963. Het is onduidelijk of Kist deze lijst zelf onder ogen heeft gehad. Zie daarvoor o.a.: Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, nummer toegang 2.27.19, inventarisnummer 4193, Kunstschaten en archivalia, 1963 – 1975, aldaar posttelegram van D.G. Kist aan de Minister van Buitenlandse Zaken (Singapore, 7 september 1963).
- 145
Van Beurden, *Treasures in trusted hands*, 129-132; Nationaal Archief, Den Haag, Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister President (KMP), nummer toegang 2.03.01, inventarisnummer 4512, Stukken betreffende de overeenkomst met Indonesië betreffende het aangaan van culturele samenwerking, 1967 – 1968, aldaar Nota betreft stilzwijgende parlementaire goedkeuring van de op 7 juli 1968 te Djakarta ondertekende overeenkomst inzake culturele samenwerking tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Indonesië (19 mei 1969).
- 146
Beurden, *Treasures in trusted hands*, 138; 170.
- 147
Idem, 131-132; 138.
- 148
Idem, 134-135.
- 149
Idem, 147-148.
- 150
Scott, *Cultural Diplomacy and the Heritage of Empire*, 1-3.
- 151
Bloembergen; Eickhoff, *The politics of heritage in Indonesia*, 261. Zie ook de stukken in: Nationaal Archief, Den Haag, Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister President (KMP), nummer toegang 2.03.01, inventarisnummer 9221, Stukken betreffende de samenwerking met Indonesië op het terrein van musea en archieven, 1978.
- 152
Van Beurden, *The return of Cultural and Historical Treasures*, 168-169; 142-143.
- 153
Van Beurden, *Treasures in trusted hands*, 137-144.
- 154
Idem, 144-149; 170.

155
Idem, 99; 13-144; Van Beurden, *The return of Cultural and Historical Treasures*, 32.

156
Legêne; Postel-Coster, 'Isn't it all culture?', 284.

157
Scott, *Cultural Diplomacy and the Heritage of Empire*, 170-171.

158
Van Beurden, *The Return of Cultural and Historical Treasures*, 38; 47.

159
Van Beurden, *Treasures in trusted hands*, 160; Harm Stevens, *Gepeterd verleden, Indonesië en Nederland sinds 1600* (Nijmegen 2015), 161.

160
Nationaal Museum van Wereldculturen; Museum Prinsenhof Delft, 'Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft. Lering en vragen. 2013 – 2018' (2018) verkregen via https://issuu.com/tropenmuseum/docs/voormalig_museum_nusantara_delft_-/?ff&e=1823887/63072013 op 21 juli 2020.

161
Linawati Sidarto, 'Historic Dutch-Indonesian Collection Seeks New Home', *Tempo* (9 October 2016), aldaar 46-47; Voordracht Janelle Moerman tijdens de kennismiddag over koloniaal erfgoed op 2 maart 2020 in Museum Volkenkunde in Leiden, georganiseerd door de Museumvereniging en de Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties.

162
Ibidem.

163
Van Beurden, *The Return of Cultural and Historical Treasures*, 35.

164
Van de 48 kunstwerken die zijn teruggegeven, dateren zeker 21 kunstwerken uit de periode dat Suriname een onafhankelijk land binnen het Koninkrijk was, dus tussen 1954 en 1975. Daarnaast is van 26 schilderijen alleen bekend dat ze vóór een bepaalde datum gemaakt zijn (variërend tussen de jaren 1968 tot en met 1990 als uiterste datum), en dus niet of deze in de koloniale tijd verworven zijn. Van één schilderij is geheel onbekend wanneer het geproduceerd is. Slecht 27 van de 48 mogelijke schilderijen kunnen dus in de koloniale tijd gemaakt zijn. – Overzicht Sticusa-collectie van het NMVW, verkregen in e-mail van Maria op de Laak (Medewerker Informatie Conservatoren Nationaal Museum van Wereldculturen) aan Emma Keizer (Secretaris Adviescommissie Koloniale Collecties) op 28 februari 2020.

165
Élysée, 'Emmanuel Macron's speech at the University of Ouagadougou' (28 november 2017) verkregen via <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/11/28/emmanuel-macrons-speech-at-the-university-of-ouagadougou.en> op 15 juni 2020.

166
Felwine Sarr; Bénédicte Savoy, 'Rapport sur la restitution du patrimoine culturel Africain. Vers une nouvelle éthique relationnelle' (November 2018).

167

Élysée, 'Submission of the Savoy/Sarr report on the restitution of African heritage' (23 november 2018), verkregen via <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/11/23/submission-of-the-savoy-sarr-report-on-the-restitution-of-african-heritage.en> op 15 juni 2020.

168

Gesprek met Claire Chasatanier, Caroline Gaultier-Kurhan (Ministere de Culture), Hélène Doub (Institut Français), Anne-Emmanuelle Grossi (cultureel attaché Franse Ambassade Den Haag) en Gala-Alexa Amagat (Franse Ambassade Den Haag) op 7 juni 2020 via Webex.

169

Theresa Machemer, 'Activists Try to Remove African Artifact From Paris Museum', *Smithsonian Magazine* (12 juni 2020), verkregen via <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/protesters-remove-african-artifact-exhibit-paris-museum-180975110> op 13 juni 2020.

170

'Erste Eckpunkte zum Umgang mit Sammlungsgut aus kolonialen Kontexten der Staatsministerin des Bundes für Kultur und Medien, der Staatsministerin im Auswärtiges Amt für internationale Kulturpolitik, der Kulturministerinnen und Kulturminister der Länder und der kommunalen Spitzenverbände' (2019), verkregen via <https://www.kmk.org/aktuelles/artikelansicht/eckpunkte-zum-umgang-mit-sammlungsgut-aus-kolonialen-kontexten.html> op 12 augustus 2020.

171

Gesprek met Moritz Schmid-Drechsler (Duitse ambassade Den Haag), Robert Peters (Auswärtiges Amt) en Thomas Schroeder (BMK-Divisie Koloniale Collecties) op 4 mei 2020 (telefonisch).

172

Universität Göttingen, 'Dekolonisierung erfordert Dialog, Expertise und Unterstützung – Heidelberger Stellungnahme' (6 mei 2019), verkregen via <https://www.uni-goettingen.de/en/statements+-+transparency/617641.html> op 7 juli 2020.

173

Maarten Couttenier, 'Between Regionalization and Centralization: the Creation of the Musée Léopold II in Elisabethville (Musée national de Lubumbashi), Belgian Congo (1931 – 1961)', *History and Anthropology*, 25/1:80 (Londen 2014).

174

Lies Busselen, 'De tijd haalt ons in – Hoe het restitutedebat een lens biedt op een verschuiving in de 'ontkenning van gelijktijdigheid'', *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven*, jaargang 20, no. 3 (september 2019), 261-388, aldaar 369.

175

Office of the High Commissioner, United Nations Human Rights, 'Statements to the media by the United Nations Working Group of experts in People of African Descent, on the conclusion of its official visit to Belgium, 4-11 February 2010,' verkregen via <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=24153&LangID=E> op 16 juni 2020.

176

Royal Museum for Central Africa; Egmont – Royal Institute for International Relations, ‘Concluding Press Release of the conference ‘Sharing Past and future: strengthening African-European Connections’ (17 september 2018), verkregen via <http://www.egmontinstitute.be/events/sharing-past-and-future-strengthening-african-european-connections> op 17 juni 2020.

177

Alexander Decroo, Toespraak heropening AfricaMuseum Tervuren op 8 december 2018, verkregen via <https://alexanderdecroo.be/heropening-koninklijk-museum-centraal-afrika> op 16 juni 2020.

178

Busselen, ‘De tijd haalt ons in’, 369-373.

179

Brussels Parlement, ‘Resolutie betreffende de Afrikaanse cultuurgoederen en patrimoniale goederen en de teruggave van de menselijke resten die zich op het Brussels grondgebied bevinden’, zitting 30 april 2019, 5-6.

180

AfricaMuseum, ‘Restitutiebeleid Koninklijk Museum voor Midden-Afrika’ (februari 2020), verkregen via https://www.africamuseum.be/nl/about_us/restitution op 8 juli 2020.

181

Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, ‘Bijzondere commissie belast met het onderzoek over Congo-Vrijstaat (1885 – 1908) en het Belgisch koloniaal verleden in Congo (1908 – 1960), Rwanda en Burundi (1919 – 1962), de impact hiervan en de gevolgen die hieraan dienen gegeven te worden’, Tweede Zitting van de 55e zittingsperiode, doc. 55 1462/001 (17 juli 2020), verkregen via ‘Nieuws’, DeKamer.be, <https://www.dekamer.be/kvvcr/index.cfm> op 10 augustus 2020.

182

Gesprek met Jacques Schumacher, herkomstonderzoeker bij het Victoria and Albert Museum op 11 maart 2020 te Londen.

183

African Foundation for Development, ‘Return of the Icons. The restitution of African Artefacts & human remains project mapping report’ (juni 2020), verkregen via <https://www.afford-uk.org/wp-content/uploads/2020/06/RoIMappingReportFinal.pdf> op 10 juli 2020.

184

A. Salomons; I. van der Vlies (red.), *Kunst, recht en beleid* (Den Haag 2017), 128.

185

Zie bijvoorbeeld: Bloembergen; Eickhoff, *The politics of heritage in Indonesia*, 12-13.

186

De toelichting op de Erfgoedwet noemt deze criteria voor onmisbaarheid respectievelijk de symboolfunctie, de schakelfunctie en de ijkfunctie van een cultuurgoed.

187

E. Campfens, ‘Restitution of Looted Art: What About Access to Justice?’, *Santander Art and Culture Law Review* 2 (4) (2018), 185-220, aldaar 190.

188

Rijksoverheid, Brief van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (Zoetermeer, 14 juli 2000), Kamerstuk 25839, nr. 16 (versie 28 juli 2000), verkregen via <https://zoek.officiële bekendmakingen.nl/kst-25839-16.html> op 7 juli 2020.

189

Zie de uitspraak van het Haags Gerechtshof in de zogenoemde “Rawagedeh-zaak”: Rechtbank 's-Gravenhage, zaaknummer 354119 / HA ZA 09-4171, NJ 2012/579 op 14 september 2011, verkregen via <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBSGR:2011:BS8793&showbutton=true&keyword=NJ+2012%2f578+verjaring> op 7 juli 2020. Het ging in deze zaak om de aansprakelijkheid van de Staat voor de toepassing van excessief geweld, een massa-executie op West Java op 9 december 1947. De rechter oordeelde dat een beroep op verjaring voor de weduwen van de geëxecuteerden naar de maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar zou zijn.

190

International Committee of the Red Cross, ‘Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War’, Brussels Declaration (Brussel 27 augustus 1874), artikel 8, verkregen via <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/135> op 27 maart 2020.

191

Zie artikel 27 van de Haagse Conventie van 1899 en artikel 56 van de Haagse Conventie 1907 – Yale Law School, ‘Convention with respect to the Laws and Customs of War on Land (Hague II)’ (29 juli 1899), verkregen via Yale Law School, https://avalon.law.yale.edu/19th_century/hague02.asp#art27 op 2 juli 2020; Yale Law School, ‘Convention respecting the Laws and Customs of War on Land (Hague IV)’ (18 oktober 1907), verkregen via Yale Law School, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art56 op 2 juli 2020.

192

Unesco, ‘Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954’ (Den Haag, 14 mei 1954), verkregen via Unesco, https://wayback.archive-it.org/all/20151224135224/http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html op 2 juli 2020.

193

Unesco, ‘Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property’ (Parijs, 14 november 1970), verkregen via Unesco, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html op 2 juli 2020.

194

Nederland heeft dit verdrag niet bekrachtigd, maar indertijd gekozen voor het Unesco-verdrag van 1970. Er werden daarvoor verschillende redenen aangevoerd, maar het belangrijkste argument was de ruime en vage definitie van het begrip ‘cultuurgood’. Zie Salomons; Van der Vlies (red.), *Kunst, recht en beleid*, 130.

195

E. Campfens, ‘The Banga Queen: Artifact or Heritage?’, *International Journal of Cultural Property* 26 (1) (2019) 75-110, aldaar 95.

196

Landen als China en Peru hebben daarvoor bij de totstandkoming van Unesco 1970 wel gepleit, doch zonder resultaat.

197

Voor de volledigheid zij opgemerkt dat ook in EU-verband regelgeving tot stand is gebracht inzake het verkeer van cultuurgoederen (EG-verordening nr. 116/2009 en Richtlijn 2014/60/EU). Deze regelgeving blijft hier buiten bespreking, aangezien ze geen grondslag biedt voor de teruggave van koloniale objecten aan herkomstlanden. Genoemde Verordening regelt dat bepaalde cultuurgoederen niet zonder vergunning van de *lidstaat* buiten het douanegebied van de Gemeenschap mogen worden gebracht en genoemde richtlijn gaat over teruggave van cultuurgoederen die op onrechtmatige wijze buiten het grondgebied van een lidstaat zijn gebracht.

198

Zie hiervoor bijvoorbeeld ook paragraaf 103 van de Operational Guidelines for the Implementation of Unesco 1970: “For items of illegally removed or stolen property imported into another State Party before the entry into force of the Convention for any of the States Parties concerned, States Parties are encouraged to find a mutually acceptable agreement which is in accordance with the spirit and the principles of the Convention, taken into account all relevant circumstances.” – Unesco, ‘Operational Guidelines for the Implementation of the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property’ (Parijs 1970), verkregen via Unesco, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/operational-guidelines> op 2 juli 2020, 23.

199

Nederlands Centrum voor Inheemse Volkeren (NCIV), ‘VN Verklaring over de Rechten van Inheemse Volken’ (7 mei 2009), verkregen via https://www.cmo.nl/vncanon/pdf/verklaring_inheemse_volken_nciv.pdf op 2 april 2020.

200

International Council of Museums (ICOM), ‘ICOM Code of Ethics for Museums’ (2017), verkregen via de Museumvereniging, <https://www.museumvereniging.nl/ethische-code-voor-musea> op 5 april 2020, paragraaf 6, 33-34.

201

International Law Association, ‘Report of the Seventy-second Conference’ (2006), Annex bij James A.R. Nafziger, ‘The Principles for Cooperation in the Mutual Protection and Transfer of Cultural Material’, *Chicago Journal of International Law* (2007), Vol.8: No.1, 147-167.

202

A. Taşdelen, *The return of Cultural Artefacts, Hard and Soft Law approaches* (Cham 2016), 184.

203

Deze conclusie trekt bijvoorbeeld ook de Duitser Museumsbund in haar Guidelines. Deutscher Museumsbund, ‘Guidelines on Dealing with Collections from Colonial Contexts (juli 2018), 71. Zie ook: M. Cornu; M. Renold, ‘New Developments in the Restitution of Cultural Property: Alternative Means of Dispute Resolution’, *International Journal of Cultural Property* (2010) 17:1-31, 1-31, aldaar 15.

204

Zie o.a. Nafziger, 'The Principles for Cooperation in the Mutual Protection and Transfer of Cultural Material' & Campfens, 'Restitution of Looted Art'.

205

Zie bijvoorbeeld artikel 3 (1) van het UNIDROIT-Verdrag. Unidroit, 'UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects' (Rome, 24 juni 1995), verkregen via <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention> (versie 5 juni 2014) op 2 juli 2020.

206

Zie bijvoorbeeld Campfens, 'Restitution of Looted Art' & Conru; Renold, 'New Developments in the Restitution of Cultural Property'.

207

Unesco, 'Statues of the Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in case of Illicit Appropriation', Unesco (28 november 1978).

208

Department of State, 'Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art' (3 december 1998), verkregen via <https://www.state.gov/washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art> op 5 maart 2020.

209

Jos van Beurden; K.M. Adams, P. Catteeuw, 'Teruggave ontrafeld, Reflecties over museumobjecten in tijden van repatriëring en restitutie', *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven*, jaargang 20, no. 3 (september 2019), 305-323, aldaar 317-319.

210

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 'Wet van 9 december 2015, houdende bundeling en aanpassing van regels op het terrein van cultureel erfgoed (Erfgoedwet)', verkregen via <https://www.cultureel.erfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedwet/documenten/publicaties/2015/01/01/erfgoedwet> op 2 juli 2020.

211

Zij doet dit analoog aan het onderscheid dat de Deutscher Museumsbund in de 'Guideliness on dealing with colonial contexts' maakt tussen historisch gevoelige en cultureel gevoelige objecten. – Deutscher Museumsbund, 'Guidelines on Dealing with Collections from Colonial Contexts' (juli 2018).

212

Sarr; Savoy, 'Rapport sur la restitution du patrimoine culturel Africain.' (november 2018).

213

Pieter ter Keurs, *Verzamelen*, Oratie uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Museums, Collections and Society aan de Universiteit Leiden (2 december 2019).

214

Zie hier ook de Guideliness van de Deutscher Museumsbund, waarin wordt geconcludeerd dat 'Due to the wide range of circumstances, however, it is not possible to make a general statement as to when a wrongful act has been committed which should result in repatriation'. – Deutscher Museumsbund, 'Guidelines on Dealing with Collections from Colonial Contexts' (juli 2018), 95.

215

Rijksoverheid, Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (10 april 2019), Kamerstuk 32820, nr. 282 (versie 15 april 2019), verkregen via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32820-282.html> op 12 april 2020.

216

G. Robertson, *Who owns history? Elgin's Loot and the Case for Returning Plundered Treasure* (Londen 2019), 12.

217

Cornu; Renold, 'New Developments in the Restitution of Cultural Property', 4.

218

Zie bijvoorbeeld de considerans van het Unesco-verdrag uit 1970: Considering that the protection of cultural heritage can be effective only if organized both nationally and internationally among states working in close co-operation. – Unesco, 'Operational Guidelines for the Implementation of the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property' (Parijs 1970), verkregen via Unesco, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/operational-guidelines> op 2 juli 2020.

219

Sarr; Savoy, 'Rapport sur la restitution du patrimoine culturel Africain', 83.

220

Deutscher Museumsbund, 'Guidelines on Dealing with Collections from Colonial Contexts' (juli 2018), 99.

221

Tweede Kamer der Staten-Generaal, 'Bundeling en aanpassing van regels op het terrein van cultureel erfgoed (Erfgoedwet)', Memorie van toelichting (2014 – 2015), Kamerstuk 34109, nr. 3 (versie 15 december 2014), verkregen via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34109-3.html> op 7 juli 2020, 12.

222

'Ethische Code voor Musea' (2006), verkregen via <http://www.ethischecodevoormusea.nl> op 22 april 2020, 11 (paragraaf 2.20).

223

Voor zover het verzoek om teruggave wordt gehonoreerd en in de adviesprocedure geen advies over de beschermwaardigheid is gevraagd aan een deskundigencommissie, kan eenieder volgens artikel 4.18 gedurende zes weken zienswijzen indienen over de beschermwaardigheid van het cultuurofgoed. Na beoordeling van de eventueel ingediende zienswijzen en het desgewenst alsnog inwinnen van een advies van een deskundigencommissie, wordt een definitief besluit genomen. In het geval van onvrijwillig verloren bezit uit Nederlandse koloniale gebieden, zal dat besluit conform het eerder voorgenomen besluit zijn, houdende de teruggave van het cultuurofgoed.

224

Met dien verstande dat de in artikel 4.18 van de Erfgoedwet voorgeschreven procedure niet zal leiden tot een ander besluit door betrokken overheid dan geadviseerd door de Adviescommissie. Dat advies is immers bindend.

Bronnen

Africa Museum, 'Restitutiebeleid Koninklijk Museum voor Midden-Afrika' (februari 2020), verkregen via https://www.africamuseum.be/nl/about_us/restitution op 8 juli 2020.

African Foundation for Development, 'Return of the Icons. The restitution of African Artefacts & human remains project mapping report' (juni 2020), verkregen via <https://www.afford-uk.org/wp-content/uploads/2020/06/RoIMappingReportFinal.pdf> op 10 juli 2020.

Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 'Bijzondere commissie belast met het onderzoek over Congo-Vrijstaat (1885 – 1908) en het Belgisch koloniaal verleden in Congo (1908 – 1960), Rwanda en Burundi (1919 – 1962), de impact hiervan en de gevolgen die hieraan dienen gegeven te worden', Tweede Zitting van de 55e zittingsperiode, doc. 55 1462/001 (17 juli 2020), verkregen via 'Nieuws', DeKamer.be, <https://www.dekamer.be/kvvcv/index.cfm> op 10 augustus 2020.

Brussels Parlement, 'Resolutie betreffende de Afrikaanse cultuuroederen en patrimoniale goederen en de teruggave van de menselijke resten die zich op het Brussels grondgebied bevinden', zitting 30 april 2019.

Decroo, A., Toespraak heropening Africamuseum Tervuren op 8 december 2018, verkregen via <https://alexanderdecroo.be/heropening-koninklijk-museum-centraal-afrika> op 16 juni 2020.

Department of State, 'Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art' (3 december 1998), verkregen via <https://www.state.gov/washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art> op 5 maart 2020.

Deutscher Museumsbund, 'Guidelines on Dealing with Collections from Colonial Contexts' (juli 2018), verkregen via <https://www.museumsbund.de/publikationen/guidelines-on-dealing-with-collections-from-colonial-contexts-2> op 23 maart 2020.

Élysée, 'Emmanuel Macron's speech at the University of Ouagadougou' (28 november 2017), verkregen via <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/11/28/emmanuel-macrons-speech-at-the-university-of-ouagadougou.en> op 15 juni 2020.

Élysée, 'Emmanuel Macron's speech at the University of Ouagadougou' (28 november 2017), verkregen via <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/11/28/emmanuel-macrons-speech-at-the-university-of-ouagadougou.en> op 15 juni 2020.

Élysée, 'Submission of the Savoy/Sarr report on the restitution of African heritage' (23 november 2018), verkregen via <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/11/23/submission-of-the-savoy-sarr-report-on-the-restitution-of-african-heritage.en> op 15 juni 2020.

'Erste Eckpunkte zum Umgang mit Sammlungsgut aus kolonialen Kontexten der Staatsministerin des Bundes für Kultur und Medien, der Staatsministerin im Auswärtiges Amt für internationale Kulturpolitik, der Kulturministerinnen und Kulturminister der Länder und der kommunalen Spitzenverbände' (2019), verkregen via <https://www.kmk.org/aktuelles/artikelansicht/eckpunkte-zum-umgang-mit-sammlungsgut-aus-kolonialen-kontexten.html> op 12 augustus 2020.

'Ethische Code voor Musea' (2006), verkregen via <http://www.ethischecodevoormusea.nl> op 22 april 2020, 11 (paragraaf 2.20).

Gesprek met Claire Chasatanier, Caroline Gaultier-Kurhan (Ministere de Culture), H el ene Doub (Institut Français), Anne-Emmanuelle Grossi (cultureel attaché Franse ambassade Den Haag) en Gala-Alexa Amagat (Franse ambassade Den Haag) via Webex op 7 juni 2020.

Gesprek met Jacques Schumacher, herkomstonderzoeker bij het Victoria and Albert Museum op 11 maart 2020 te Londen.

Gesprek met Moritz Schmid-Drechsler (Duitse ambassade Den Haag), Robert Peters (Auswärtiges Amt) en Thomas Schroeder (BMK –Divisie Koloniale Collecties) op 4 mei 2020 (telefonisch).

Gesprek tussen het secretariaat van de Adviescommissie Koloniale Collecties en Pauljac Verhoeven (hoofd Museum Bronbeek) via ZOOM op 26 maart 2020.

International Committee of the Red Cross, 'Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War', Brussels Declaration (Brussel 27 augustus 1874), artikel 8, verkregen via <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/135> op 27 maart 2020.

International Council of Museums (ICOM), 'ICOM Code of Ethics for Museums' (2017), verkregen via de Museumvereniging, <https://www.museumvereniging.nl/ethische-code-voor-musea> op 5 april 2020.

International Law Association, 'Report of the Seventy-second Conference' (2006), Annex bij Nafziger, J.A., 'The Principles for Cooperation in the Mutual Protection and Transfer of Cultural Material', Chicago Journal of International Law (2007), Vol. 8: No.1, 147-167.

Museum Bronbeek, 'Slavendans', inventarisnummer 1999/00-113, Collectie Museum Bronbeek (z.d.), verkregen via <http://museumbronbeek.nl/#4ec06fc2-e073-4fb5-bc24-27a98e13c7a3> op 20 april 2020.

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code Archief 45-54, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 13008, Eventuele teruggave van Indonesische kunstschaten, welke zich in Nederland bevinden, 1949 – 1950.

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, nummer toegang 2.27.19, inventarisnummer 4193, Kunstschaten en archivalia, 1963 – 1975.

Nationaal Archief, Den Haag, Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister President (KMP), nummer toegang 2.03.01, inventarisnummer 4512, Stukken betreffende de overeenkomst met Indonesië betreffende het aangaan van culturele samenwerking, 1967 – 1968.

Nationaal Archief, Den Haag, Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister President (KMP), nummer toegang 2.03.01, inventarisnummer 9221, Stukken betreffende de samenwerking met Indonesië op het terrein van musea en archieven, 1978.

Nationaal Museum van Wereldculturen, 'Banjo', objectnummer RV-360-5696, Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen (NMVW) (z.d.), verkregen via <https://collectie.wereldculturen.nl/#/query/75e5bd3c-e2b1-4889-9ff4-00c79bbacdb7> op 27 augustus 2020.

Nationaal Museum van Wereldculturen, 'Ganesha', objectnummer RV-1403-1681, Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen (NMVW) (z.d.), verkregen via <http://collectie.wereldculturen.nl/#/query/95384072-cb44-4f4e-bf3f-6e04aaec36a3> op 20 maart 2020.

Nationaal Museum van Wereldculturen, 'Paleisdeuren', inventarisnummer RV-1586-31, collectie Nationaal Museum van Wereldculturen (z.d.), verkregen via <https://collectie.wereldculturen.nl/#/query/fbd0c73f-b54f-4720-8cf5-302bdb8a600f> op 4 mei 2020.

Nationaal Museum Wereldculturen, 'Return of Cultural Objects: Principles and Process' (7 maart 2019), verkregen via <https://www.tropenmuseum.nl/en/about-tropenmuseum/press/dutch-national-museum-world-cultures-nmvw-announces-principles-claims> op 25 maart 2020.

Naturalis Biodiversity Center, 'Schedelkapje van Dubois. Homo Erectus', registratienummer RGM.1332450 (z.d.), Collectie Naturalis Biodiversity Center, verkregen via <https://topstukken.naturalis.nl/object/schedelkapje-van-dubois> op 20 april 2020.

Nederlands Centrum voor Inheemse Volkeren (NCIV), 'VN Verklaring over de Rechten van Inheemse Volken' (7 mei 2009), verkregen via https://www.cmo.nl/vncanon/pdf/verklaring_inheemse_volken_nciv.pdf op 2 april 2020.

Office of the High Commissioner, United Nations Human Rights, 'Statements to the media by the United Nations Working Group of experts in People of African Descent, on the conclusion of its official visit to Belgium, 4-11 February 2010,' verkregen via <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=24153&LangID=E> op 16 juni 2020.

Ongepubliceerd intern vooronderzoek 'Koloniale herkomst', Rijksmuseum (2018).

Overzicht Sticusa-collectie van het NMVW, verkregen in e-mail van Maria op de Laak (Medewerker Informatie Conservatoren Nationaal Museum van Wereldculturen) aan Emma Keizer (Secretaris Adviescommissie Koloniale Collecties) op 28 februari 2020.

Rechtbank 's-Gravenhage, zaaknummer 354119 / HA ZA 09-4171, NJ 2012/579 op 14-09-2011, verkregen via <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBSGR:2011:BS8793&showbutton=true&keyword=NJ+2012%2f578+verjaring> op 7 juli 2020.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 'Wet van 9 december 2015, houdende bundeling en aanpassing van regels op het terrein van cultureel erfgoed (Erfgoedwet)', verkregen via <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedwet/documenten/publicaties/2015/01/01/erfgoedwet> op 2 juli 2020.

Rijksmuseum, 'Cannon, anonymous, before 1745', objectnummer NG-NM-1015, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?q=kandy+kanon&s=chronologic&p=1&ps=12&st=Objects&ii=1#/NG-NM-1015,1> op 4 mei 2020.

Rijksmuseum, 'Curaçaose waterschepper, anoniem, 1700 – 1799', inventarisnummer NG-1944-29, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken/objecten?p=1&ps=12&f.objectTypes.sort=waterschepper&st=Objects&ii=0#/NG-1944-29,0> op 22 maart 2020.

Rijksmuseum, 'De diamant van Banjarmasin, anoniem, ca. 1875', inventarisnummer NG-C-2000-3, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <https://www.rijksmuseum.nl/nl/zoeken/objecten?q=diamant&p=1&ps=12&st=Objects&ii=2#/NG-C-2000-3,2> op 27 augustus 2020.

Rijksmuseum, 'Diorama van een slavendans, Gerrit Schouten, 1830', objectnummer NG-2005-24, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/NG-2005-24> op 6 mei 2020.

Rijksmuseum, 'Hemelse Schoonheid', objectnummer AK-MAK-185, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <https://www.rijksmuseum.nl/en/search/objects?q=AK-MAK-185&s=chronologic&p=1&ps=12&st=Objects&ii=0#/AK-MAK-185,0> op 20 april 2020.

Rijksmuseum, 'Lansenrek van gouverneur-generaal J.C. Baud, anoniem, 1834', objectnummer NG-BR-554, Collectie Rijksmuseum (z.d.), verkregen via <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.337418> op 23 maart 2020.

Rijksoverheid, brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (10 april 2019), Kamerstuk 32820, nr. 282 (versie 15 april 2019), verkregen via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32820-282.html> op 12 april 2020.

Rijksoverheid, brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (10 april 2019), Kamerstuk 32820, nr. 282 (versie 15 april 2019), verkregen via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-32820-282.html> op 12 april 2020.

Rijksoverheid, brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (Zoetermeer, 14 juli 2000), Kamerstuk 25839, nr. 16 (versie 28 juli 2000), verkregen via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-25839-16.html> op 7 juli 2020.

Rijksoverheid, 'De Erfgoedwet', verkregen via <https://wetten.overheid.nl/BWBR0037521/2020-04-01> op 13 augustus 2020.

Royal Museum for Central Africa; Egmont – Royal Institute for International Relations, 'Concluding Press Release of the conference 'Sharing Past and future: strengthening African-European Connections' (17 september 2018), verkregen via <http://www.egmontinstitute.be/events/sharing-past-and-future-strengthening-african-european-connections> op 17 juni 2020.

Sarr, F.; Savoy, B., 'Rapport sur la restitution du patrimoine culturel Africain. Vers une nouvelle éthique relationnelle' (november 2018), verkregen via <http://restitutionreport2018.com> op 23 maart 2020.

Striptiaan, A. Van; Smeulders, V., Traveling Caribbean Heritage, academisch project door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), de Erasmus Universiteit Rotterdam, de Universiteit van Aruba, de Da Costa Gomez Universiteit op Curaçao en FUHIKIBO op Bonaire (z.d.).

Tweede Kamer der Staten-Generaal, 'Bundeling en aanpassing van regels op het terrein van cultureel erfgoed (Erfgoedwet)', Memorie van toelichting (2014 – 2015), Kamerstuk 34109, nr. 3 (versie 15 december 2014), verkregen via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-34109-3.html> op 7 juli 2020.

Unesco, 'Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954' (Den Haag, 14 mei 1954), verkregen via Unesco, https://wayback.archive-it.org/all/20151224135224/http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html op 2 juli 2020.

Unesco, 'Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property' (Parijs, 14 november 1970), verkregen via Unesco, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html op 2 juli 2020.

Unesco, 'Operational Guidelines for the Implementation of the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property' (Parijs 1970), verkregen via Unesco, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/operational-guidelines> op 2 juli 2020.

Unesco, 'Operational Guidelines for the Implementation of the Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property' (Parijs 1970), verkregen via Unesco, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/operational-guidelines> op 2 juli 2020.

Unesco, 'Statues of the Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property to its Countries of Origin or its Restitution in case of Illicit Appropriation', Unesco (28 november 1978).

Unidroit, 'UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects' (Rome, 24 juni 1995), verkregen via <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention> (versie 5 juni 2014) op 2 juli 2020.

Universität Göttingen, 'Dekolonisierung erfordert Dialog, Expertise und Unterstützung – Heidelberger Stellungnahme' (6 mei 2019), verkregen via <https://www.uni-goettingen.de/en/statements+-+transparency/617641.html> op 7 juli 2020.

Voordracht Janelle Moerman tijdens de kennismiddag over koloniaal erfgoed op 2 maart 2020 in Museum Volkenkunde in Leiden, georganiseerd door de Museumvereniging en de Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties.

Yale Law School, 'Convention respecting the Laws and Customs of War on Land (Hague IV) (18 oktober 1907), verkregen via Yale Law School, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art56 op 2 juli 2020.

Yale Law School, 'Convention with respect to the Laws and Customs of War on Land (Hague II)' (29 juli 1899), verkregen via Yale Law School, https://avalon.law.yale.edu/19th_century/hague02.asp#art27 op 2 juli 2020.

Literatuur

- Ashworth, G.J.; Graham, B.J.; Tunbridge, J.E., *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies* (London 2007).
- Bergvelt, E.; Meijers, D.J.; Tibbe, L.; Wezel, E. van (eds.), *Museale Specialisering und Nationalisierung ab 1830. Das Neue Museum in Berlin im internationalen Kontext, Berliner Schriften zur Museumforschung*, band 29, G-H (Berlijn 2011).
- Beurden, J. van, *The return of Cultural and Historical Treasures. The case of the Netherlands* (Amsterdam 2012).
- Beurden, J. van, *Treasures in Trusted Hands, Negotiating the Future of Colonial Cultural Objects* (Leiden 2017).
- Beurden, J. van; Adams, K.M.; Catteeuw, P. 'Teruggave ontrafeld, Reflecties over museumobjecten in tijden van repatriëring en restitutie', *Völkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven*, jaargang 20, no. 3 (september 2019), 305-323.
- Bloembergen, M.; Eickhoff, M., 'Exchange and the Protection of Java's Antiquities: A Transnational Approach to the Problem of Heritage in Colonial Java', *The Journal of Asian Studies*, Vol. 72, No. 4 (November 2013), 893-916.
- Bloembergen, M.; Eickhoff, M., *The politics of heritage in Indonesia. A Cultural History* (Cambridge 2020).
- Buddingh', H., *De geschiedenis van Suriname* (Amsterdam 2012).
- Budiarti, H., 'The Sulawesi Collections – Missionaries, Chiefs and Military Expeditions' in Hardiati, E.S.; Keurs, P. ter, *Indonesia: the Discovery of the Past* (Amsterdam 2005).
- Busselen, L., 'De tijd haalt ons in – Hoe het restitutedebat een lens biedt op een verschuiving in de 'ontkenning van gelijktijdigheid'', *Völkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven*, jaargang 20, no. 3 (september 2019), 261-388.
- Campfens, E., 'Restitution of Looted Art: What About Access to Justice?', *Santander Art and Culture Law Review* 2 (4) (2018), 185-220.
- Campfens, E., 'The Banga Queen: Artifact or Heritage?', *International Journal of Cultural Property* 26 (1) (2019) 75-110.
- Canny, N.; Morgan, P. (eds.), *The Oxford Handbook of the Atlantic World, 1450 – 1850* (Oxford 2011).
- Cornu, M.; Renold, M., 'New Developments in the Restitution of Cultural Property: Alternative Means of Dispute Resolution', *International Journal of Cultural Property* (2010) 17:1, 1-31.
- Couttenier, M., 'Between Regionalization and Centralization: the Creation of the Musée Léopold II in Elisabethville (Musée national de Lubumbashi), Belgian Congo (1931 – 1961)', *History and Anthropology*, 25/1:80 (Londen 2014).
- Dalhuisen, L.; Donk, R.; Hoeft, R., *De geschiedenis van de Antillen. Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius, Sint Maarten* (Zutphen 2019).

Dalhuisen, L.; Hassankhan, M., *De geschiedenis van Suriname* (Zutphen 2018).

Doel, W. van den, *De geschiedenis van Nederland overzee. Zo ver de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland overzee vanaf 1800* (Amsterdam 2011).

Drieënhuizen, C.; Sysling, F., 'Jongensverhalen in Naturalis? Die tijd is voorbij', *De Volkskrant* (12 augustus 2019), verkregen via https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/jongensboekverhalen-in-naturalis-die-tijd-is-voorbij-b4cc655e/?utm_campaign=shared_earned&utm_medium=social&utm_source=email op 17 maart 2020.

Drooglever, P.J., 'Dekolonisatie van Oost- en West-Indië', 229-258 in: Locher-Scholten, E.B. (red.), *Overzee. Nederlandse koloniale geschiedenis 1590 – 1975* (Haarlem 1982).

Effert, R., 'The Royal Cabinet of Curiosities and the National Museum of Ethnography in the nineteenth century: from the belief in the superiority of western civilization to comparative ethnography' in Bergvelt, E.; Meijers.

Emmer, P.; Gommans, J., *Algemene Geschiedenis van Nederland. Rijk aan de rand van de wereld. De geschiedenis van Nederland overzee 1600 – 1800* (Amsterdam 2012).

Enthoven, V., 'That Abominable Nest of Pirates' St. Eustatius and the North Americans, 1680 – 1790' in: *Early American Studies*, vol 10., no. 1 (2012), 239-301.

Enthoven, V.; Heijer, H. den; Jordaan, H. (eds.), *Geweld in de West. Een militaire geschiedenis van de Nederlandse Atlantische wereld 1600 – 1800* (Leiden 2013).

Fasseur, C., 'Nederland en Nederlands-Indië', in: Locher-Scholten, E.B. (red.), *Overzee. Nederlandse koloniale geschiedenis 1590 – 1975* (Haarlem 1982), 166-193.

Fasseur, C., 'Suriname en de Nederlandse Antillen', 194-200 in: Locher-Scholten, E.B. (red.), *Overzee. Nederlandse koloniale geschiedenis 1590 – 1975* (Haarlem 1982).

Gosselink, M.; Holtrop, M.; Ross, R. (red.), *Goede Hoop. Zuid-Afrika en Nederland vanaf 1600* (Amsterdam 2017).

Goudsmit, K., 'Verslag publieksbijeenkomst: dekolonisatie of rekolonisatie?' (4 oktober 2018), georganiseerd door het onderzoeksprogramma *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, oorlog en geweld in Indonesië 1945 – 1950*, verkregen via <http://www.ind45-50.org/verslag-publieksbijeenkomst-dekolonisatie-rekolonisatie> op 5 februari 2020.

Graham, B.J.; Ashworth, G.J.; Tunbridge, J.E., *A geography of Heritage: Power, Culture & Economy* (London 2000).

Greenfield, *The Return of Cultural Treasures* (Cambridge 1996).

Groen, P., 'The War in the Pacific' in: Post, P. (ed.), *The Encyclopedia of Indonesia in the Second World War* (Leiden, Boston 2010).

- Groot, H., Van Batavia naar Weltevreden. *Het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, 1778 – 1867* (Leiden 2009).
- Guleij, R.; Knaap, G. (red.), *Het Grote VOC boek* (Zwolle 2017).
- Hagen, P., *Koloniale oorlogen in Indonesië* (Amsterdam 2018).
- Heijer, H. den, *De geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2011).
- Henzen, E., ‘De dekolonisatie van Nederlands-Indië’, *Geschiedenis.nl* (versie 1 januari 2005), verkregen via <http://www.geschiedenis.nl/nieuws/artikel/184/de-dekolonisatie-van-nederlands-indie> op 16 maart 2020.
- Historiek, ‘Het Kanon van de koning van Kandy’, *Historiek* (versie 30 november 2019), verkregen via <http://historiek.net/het-kanon-van-de-koning-van-kandy-10/18808/> op 14 april 2020.
- Hoets, A., ‘Dekolonisatie, rekolonisatie? Het is bezetting en herbezetting.’ *Bewogen bijeenkomst Indië-onderzoek* (26 september 2018), verkregen via <http://www.militairespectator.nl/thema/geschiedenis/artikel/%E2%80%98dekolonisatie-rekolonisatie-het-bezetting-en-herbezetting%E2%80%99> op 5 februari 2020.
- Jacobs, E.M., *Koopman in Azië. De Handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18e eeuw* (Zutphen 2000).
- Keizer, E., ‘Burgergeïnterneerden en Buitenkampers. Over leven in de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië’ (januari 2020), verkregen via <https://www.75jaarvrij.nl/cms/view/57986401/indie-01-2020-burgergeïnterneerden-en-buitenkampers> op 6 februari 2020.
- Keizer, E., ‘De Tweede Wereldoorlog in de Oost. Wat er ondertussen in Nederlands-Indië gebeurde’ (juni 2019), verkregen via <https://75jaarvrij.nl/cms/view/57980064/indie-06-2019-inleiding> op 6 februari 2020.
- Keizer, E., ‘Van Heiho tot PETA. Militarisering van de Indonesische bevolking’ (februari 2020), verkregen via <https://75jaarvrij.nl/cms/view/57987521/indie-02-2020-van-heiho-tot-peta%20op%206%20februari%202020>.
- Keizer, E., ‘Dwargarbeiders in ruil voor vrijheid’, *Romusha in de Indonesische Archipel* (september 2019), verkregen via <https://75jaarvrij.nl/cms/view/57981827/indie-09-2019-romusha> op 6 februari 2020.
- Keurs, P. ter, *Verzamelen*, Oratie uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Museums, Collections and Society aan de Universiteit Leiden (2 december 2019).
- Klinkers, E., *De troepenmacht in Suriname. De Nederlandse defensie in een veranderende koloniale wereld 1940 – 1975* (Den Haag 2015).
- Klooster, H.A.J., *Indonesiërs schrijven hun geschiedenis: De ontwikkeling van de Indonesische geschiedbeoefening in theorie en praktijk, 1900 – 1980* (Dordrecht 1985).
- Klooster, W., ‘The Northern European Atlantic World’ in: Canny, N.; Morgan, P. (eds.), *The Oxford Handbook of the Atlantic World, 1450 – 1850* (Oxford 2011), 164-180.

- Knaap, K.; Heijer, H. den; Jong, M. de, *Oorlogen overzee. Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa 1595 – 1814* (Amsterdam 2015).
- Krikhaar, F., *Jacob Eilbracht 1738 – 1804. Een leven in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie* (Leiden 1996).
- Kuitenbrouwer, M., 'De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief', *BMGN. Low Countries Historical Review*, 39 (1), 69-100.
- Legêne, S., *De bagage van Blomhoff en Van Breugel – Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme* (Amsterdam 1998).
- Legêne, S.; Postel-Coster, E., 'Isn't it all culture? Culture and Dutch development policy in the post-colonial period', in: Nekkers, J.A.; Malcontent, P.A.M. (eds.), *Fifty Years of Dutch Development Cooperation, 1949 – 1999* (Den Haag 2000), 271-288.
- Limpach, R., *De brandende kampongs van Generaal Spoor* (Amsterdam 2016).
- Locher-Scholten, E., *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische archipel 1877 – 1942* (Tuurdijk 1981).
- Locher-Scholten, E.B. (red.), *Overzee. Nederlandse koloniale geschiedenis 1590 – 1975* (Haarlem 1982).
- Loderichs, M., 'The Prince on Horseback: The Origins and History of Diponegoro's saddle and reins', lezing gegeven bij het seminar *Objects, Museums, Histories. The Case of Prince Diponegoro* in Museum Nasional te Jakarta (18 mei 2016).
- Louis, Roger W.M. (ed.), *Imperialism – The Robinson and Gallagher Controversy* (New York 1976).
- Machemer, T., 'Activists Try to Remove African Artifact From Paris Museum', *Smithsonian Magazine* (12 juni 2020), verkregen via <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/protesters-remove-african-artifact-exhibit-paris-museum-180975110> op 13 juni 2020.
- Mintz, S.W.; Price, R., *De geboorte van Afrikaans-Amerikaanse cultuur* (Leiden 2003).
- Multatuli, *Max Havelaar of de Koffij-veilingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij* (Amsterdam 1860).
- Museum Bronbeek, 'Topstukken' uit de Collectie Museum Bronbeek, *Ministerie van Defensie*, verkregen via <https://www.defensie.nl/onderwerpen/bronbeek/over-bronbeek/collectie-bronbeek/topstukken> op 21 april 2020.
- Museum Volkenkunde, 'Vaste tentoonstelling Afrika', verkregen via <https://www.volkenkunde.nl/nl/zien-en-doen-0/tentoonstellingen/afrika> op 21 april 2020.
- Nafziger, J.A. 'The Principles for Cooperation in the Mutual Protection and Transfer of Cultural Material', *Chicago Journal of International Law* (2007), Vol.8: No.1.

Nationaal Archief, 'Zoekhulp Slavernij en slavenhandel in Nederlands-Indië (1820 – 1900)' (versie 23 mei 2019), verkregen via <http://www.nationaalarchief.nl/beleven/nieuws/zoekhulp-slavernij-en-slavenhandel-in-nederlands-indie-1820-1900-online> op 24 januari 2020.

Nationaal Archief; Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; Rijksmuseum Amsterdam; Koninklijke Bibliotheek, Online databank *Atlas of Mutual Heritage*, verkregen via www.atlasofmutualheritage.nl op 3 juli 2020.

Nationaal Museum van Wereldculturen; Museum Prinsenhof Delft, 'Herplaatsing Collectie voormalig Museum Nusantara Delft. Lering en vragen. 2013 – 2018' (2018) verkregen via https://issuu.com/tropenmuseum/docs/voormalig_museum_nusantara_delft_-/2?ff&e=1823887/63072013 op 21 juli 2020.

Nekkers, J.A.; Malcontent, P.A.M. (eds.), *Fifty Years of Dutch Development Cooperation, 1949 – 1999* (Den Haag 2000).

O'Shaughnessy, A.J., *An Empire Divided: The American Revolution and the British Caribbean* (Philadelphia 2000).

Oostindie, G., *Het paradijs overzee. De Nederlandse Caraïben en Nederland* (Leiden 2000).

Oostindie, G.; Schulte Nordholt, H., 'Nederland en zijn koloniale verleden. Moeizame overgang van dekolonisatie naar buitenlands beleid', *Internationale Spectator*, jaargang 60, no. 11 (november 2006), 573-577.

Post, P. (ed.), *The Encyclopedia of Indonesia in the Second World War* (Leiden, Boston 2010).

Prashad, V., *The Darker Nations: A People's History of the Third World* (New York 2007).

Robertson, G., *Who owns history? Elgin's Loot and the Case for Returning Plundered Treasure* (Londen 2019).

Robinson, R., 'Non-European Foundations of European Imperialism: Sketch for a Theory of Collaboration', in: Louis, Roger W.M. (ed.), *Imperialism – The Robinson and Gallagher Controversy* (New York 1976), 128-51.

Ross, R., 'The 'White' Population of South Africa in the Eighteenth Century', *Population Studies* 29:2 (1975), 217-230.

Rossum, M. van, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015).

Salomons, A.; Vlies, I. van der (red.), *Kunst, recht en beleid* (Den Haag 2017).

Scott, C., 'Renewing the 'Special Relationship' and Rethinking the Return of Cultural Property: The Netherlands and Indonesia, 1949-79', *Journal of Contemporary History* 52 (3), 646 – 668.

Scott, C., *Cultural Diplomacy and the Heritage of Empire* (Londen 2019).

Sidarto, L., 'Historic Dutch-Indonesian Collection Seeks New Home', *Tempo* (9 October 2016).

Slaczka, A.A., 'Temples, inscriptions and misconceptions: Charles-Louis Fábri and the Khajuraho apsaras', *The Rijksmuseum Bulletin*, 60 (2012), 213-233.

Smeulders, V., *Slavernij in Perspectief* (proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam 2012).

Stedman, J.G., 'Narrative of a Five Years' Expedition against the Revolted Negroes of Surinam' (Londen 1796).

Stevens, H., *Gepeperd verleden, Indonesië en Nederland sinds 1600* (Nijmegen 2015).

Taşdelen, A., *The return of Cultural Artefacts, Hard and Soft Law approaches* (Cham 2016).

Tunbridge, J.E.; Ashworth, G.J., *Dissonant Heritage: the Management of the Past as a Resource in Conflict* (Chichester 1996).

Vanvugt, E., *Roofstaat. Wat iedere Nederlander moet weten* (Amsterdam 2015).

Wal, S.L. van der, 'Nederland en Nederlands-Indië', 201-222, in: E.B Locher-Scholten (red.), *Overzee. Nederlandse koloniale geschiedenis 1590 – 1975* (Haarlem 1982).

Wesseling, H.L., *Indië verloren, rampspoed geboren: en andere opstellen over de geschiedenis van de Europese expansie* (Amsterdam 1988).

Zandvliet, K., *De Nederlandse ontmoeting met Azië 1600 – 1950* (Zwolle 2002).

Bijlagen

Tweede Kamer der Staten-Generaal

2

Vergaderjaar 2018–2019

32 820

Nieuwe visie cultuurbeleid

Nr. 282

BRIEF VAN DE MINISTER VAN ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAP

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 10 april 2019

Deze brief zend ik u naar aanleiding van het verzoek van de Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 14 maart 2019 over een bericht in het Parool van 7 maart 2019 over roofkunst.

Erfgoed laat zien waar we vandaan komen, hoe onze samenleving is gevormd en hoe we ons ontwikkelen. Erfgoed vertelt daarbij verhalen vanuit meerdere perspectieven die niet verbonden zijn aan de Nederlandse landsgrenzen. Ook ons koloniale verleden heeft zijn sporen nagelaten in onze instituties en in de publieke collecties van culturele instellingen. De omgang met het Nederlandse koloniale verleden en de cultuuruitingen uit die tijd is een onderwerp dat vele mensen direct raakt.

Ik heb vanuit mijn verantwoordelijkheid voor de rijkscollectie twee ambities met het koloniale erfgoed in onze rijkscollectie. Ik vind het belangrijk dat de koloniale collecties toegankelijk zijn en vanuit verschillend perspectief de daaraan verbonden verhalen vertellen; hiermee beoog ik de zichtbaarheid van ons gedeelde verleden en de aan de koloniale tijd verbonden geschiedenis te bevorderen. In de tweede plaats wil ik een nationaal beleidskader ontwikkelen voor de omgang met koloniale collecties. Hierbij gaat het om het ontwikkelen van een methodiek voor herkomstonderzoek en om het ontwikkelen van een zorgvuldige procedure voor de omgang met teruggaveverzoeken. Ik kies voor een zorgvuldige en praktijkgerichte aanpak. Cultuurgoederen uit de voormalige Nederlandse koloniën waarvan vermoed wordt dat die in het verleden geroofd zijn, hebben hierbij prioriteit.

Ik ben daarom met Nederlandse musea in gesprek om hun kennis en ervaringen in de praktijk, nationaal en internationaal, te benutten bij de ontwikkeling van dit nationale kader. Voor een zorgvuldige omgang met de koloniale collecties is in de eerste plaats kennis en inzicht in de herkomst van deze collecties nodig. Met het oog daarop voeren het Rijksmuseum en het Nationaal Museum van Wereldculturen, in samen-

werking met het NIOD, een gezamenlijk project uit om een methodiek te ontwikkelen rond herkomstonderzoek voor koloniale collecties. De focus ligt daarbij op voorwerpen afkomstig uit Indonesië. Voor dit project stel ik middelen beschikbaar. In dit onderzoek zullen ook onderzoekers uit het land van herkomst worden betrokken, aangezien zich daar ook informatie over de geschiedenis bevindt. Het Nationaal Museum van Wereldculturen start daarnaast een pilot over hoe musea op een zorgvuldige wijze kunnen omgaan met verzoeken tot teruggave.

Ook in onze buurlanden is de omgang met koloniale collecties een steeds dringender onderwerp van discussie. Zowel in Duitsland als in Frankrijk zijn ontwikkelingen gaande over de omgang met deze collecties en over verzoeken om teruggave. Bij het maken van een nationaal Nederlands beleidskader is het belangrijk deze internationale ontwikkelingen mee te nemen. Ook de dialoog met landen van herkomst en hun gemeenschappen en experts zal nader worden vorm gegeven, zowel tussen musea onderling als tussen staten. Gezamenlijke kennisopbouw en -deling is hierbij essentieel.

De praktijkervaring uit de pilots en de internationale verkenning bij onze buurlanden en herkomstlanden, zullen input vormen voor het opstellen van het nationale beleidskader. Ik zal mij voor het beleidskader laten adviseren door de Raad voor Cultuur en vraag de Raad daartoe in september 2019 een gezaghebbende onafhankelijke adviescommissie in het leven te roepen. Deze commissie krijgt als eerste opdracht de historische, juridische, internationale en morele aspecten van de koloniale collecties in kaart te brengen. In september 2020 worden deze resultaten aan mij gepresenteerd, waarna ik in dat najaar met een reactie zal komen aan de Kamer.

De Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
I.K. van Engelshoven

Adviesaanvraag
Commissie Nationaal kader koloniale collecties
15 oktober 2019

Datum 15 oktober 2019
Betreft Commissie Nationaal kader koloniale collecties

Geachte Raad,

In mijn brief van 10 april 2019 (TK2018-2019, Kamerstuk 32820, nr. 282) heb ik aangegeven dat ik het belangrijk vind om de zichtbaarheid van ons gedeelte verleden en de aan de koloniale tijd verbonden geschiedenis te bevorderen. Ook heb ik aangegeven dat ik een nationaal beleidskader ga ontwikkelen voor de omgang met collecties met een koloniale context. Het gaat daarbij om het ontwikkelen van een methodiek voor herkomstonderzoek en om een kader voor de omgang met verzoeken tot teruggave.

Voor een zorgvuldige omgang met de collecties met een koloniale context is in de eerste plaats inzicht in de herkomst van deze collecties nodig. Ik ondersteun een project van het Rijksmuseum, het Nationaal Museum van Wereldculturen en het NIOD om een methodiek te ontwikkelen rond herkomstonderzoek voor collecties met een koloniale context. De focus ligt daarbij in eerste instantie op voorwerpen afkomstig uit Indonesië, vanwege de aard, omvang en herkomstgeschiedenis van deze collectie. Ik verwacht dat deze methodiek vervolgens een bijdrage zal kunnen leveren aan het herkomstonderzoek naar koloniaal erfgoed uit andere delen van de wereld. Daarnaast voert het Nationaal Museum van Wereldculturen een pilot uit om een kader te ontwikkelen voor een zorgvuldige omgang met verzoeken tot teruggave.

De omgang met collecties met een koloniale context is onder meer in Duitsland, België en Frankrijk een steeds belangrijker onderwerp van gesprek, zowel in musea als bij overheden. Van oorspronkelijk een puur juridische benadering van incidentele verzoeken gaat het steeds meer om een ethisch-beleidsmatige aanpak van dit vraagstuk. Ook komt er in toenemende mate een interculturele dialoog met landen van herkomst en hun gemeenschappen en experts tot stand.

De praktijkervaring uit de pilots en de ontwikkelingen in andere Europese landen en de herkomstlanden zijn van belang voor het nationale beleidskader voor de

omgang met collecties met een koloniale context. Met het oog op de ontwikkeling daarvan verzoek ik u om een adviescommissie in te stellen met als opdracht:

- een toekomstperspectief te schetsen op de omgang met het koloniaal erfgoed in brede zin, en met betrekking tot internationale samenwerking en teruggave in het bijzonder;
- te adviseren over een procedure voor de omgang met individuele claims op objecten uit collecties met een koloniale context.

Ik verzoek de commissie in ieder geval de volgende aspecten te betrekken bij haar advies over het te voeren beleid:

- een beschouwing van welke tijdsperioden in de geschiedenis, landen en collecties hier in het geding zijn;
- de stand van het behoud en het beheer van deze collecties en het onderzoek naar de herkomst daarvan;
- de morele uitgangspunten die aan de orde zijn bij de omgang met collecties met een koloniale context;
- de verantwoordelijkheid en bestuurlijke rolverdeling: rijksoverheid (ministeries), musea en andere betrokken partijen;
- de wijze waarop de interculturele dialoog in Nederland en met de landen van herkomst kan worden gevoerd;
- de (inter)nationale (juridische) kaders (ICOM, UNESCO, Erfgoedwet, privaatrechtelijke kaders);
- de mogelijkheden voor internationale samenwerking bij de omgang met koloniaal erfgoed, onder meer met Duitsland, België en Frankrijk.

Graag ontvang ik van u voor 1 oktober 2020 het advies over deze aangelegenheid, waarna ik in het najaar 2020 met een reactie aan de Kamer zal komen.

Met vriendelijke groet,

de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

Ingrid van Engelshoven

Overzicht gesprekspartners

Rose Mary Allen Antropoloog, Curaçao	Ruby Eckmeyer Beleidsmedewerker Cultuur, Aruba	Pieter ter Keurs Hoogleraar Musea, Collecties en Samenleving, Universiteit Leiden
Gala-Alexa Amagat Beleidsmedewerker, Ambassade van de Republiek Frankrijk	Hilmar Farid Directeur-generaal, Ministerie van Onderwijs en Cultuur van de Republiek Indonesië	Stanley Hubert Liauw-Angie Voorzitter Organisatie van Inheemsen, Suriname
Fitra Arda Directeur Cultuurbescherming, Ministerie van Onderwijs en Cultuur van de Republiek Indonesië	Hans Feys Coördinator collectie Vlaamse Gemeenschap bij het agentschap Kunsten en Erfgoed	Jacques Lust Expert bij Federaal Wetenschapsbeleid
Anthony Begina Gevolmachtigd minister van Curaçao	Caroline Gaultier-Kurhan Beleidsmedewerker, Ministerie van Cultuur, Frankrijk	Jennifer Martis Adviseur Cultuur en Jeugd op Bonaire
Thomas Bersee Historicus	Pancho Geerman Interim-directeur, Archeologisch Museum van Aruba	Irene Meulenberg Hoofd Archeologische Dienst van de Republiek Suriname
Besaryl, Guillfred Gevolmachtigd minister van Aruba	Ellen Grabowsky Coördinator Experticeentrum Restitutie, NIOD	Evy Mulyani Hoofd Bureau Samenwerking en Public Relations, Ministerie van Onderwijs en Cultuur van de Republiek Indonesië
Jos van Beurden Onderzoeker	Anne-Emmanuelle Grossi Cultureel attaché, Ambassade van de Republiek Frankrijk	Gert Oostindie Hoogleraar Koloniale en Postkoloniale Geschiedenis, Universiteit Leiden, en directeur Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde
Marieke Bloembergen Hoogleraar Archival and Post- colonial Studies, Universiteit Leiden, en senior onderzoeker bij het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde	Guido Gryseels Directeur Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Tervuren, België	Tico Onderwater Historicus
Sara Blokland Curator Caribisch gebied, docent HKU	I Gusti Agung Wesaka Puja Voormalig ambassadeur van de Republiek Indonesië	Robert Peters Beleidsmedewerker, Ministerie van Buitenlandse Zaken van de Bondsrepubliek Duitsland
Marieke van Bommel Directeur MAS Antwerpen, België	Edwin van Huis Directeur Naturalis Biodiversity Center	Elsa Peterson Beleidsmedewerker Cultuur, Saba
Laura van Broekhoven Directeur Pitt Rivers Museum, Oxford, Verenigd Koninkrijk	Fery Iswandy Adviseur van de minister, Ambassade van de Republiek Indonesië	Thomas Polimé Onderzoeker op het gebied van Suriname
Evelien Campfens Wetenschappelijk medewerker en postdoctoraal onderzoeker, Universiteit Leiden	Carol Jack Directeur Sociaal Domein op Sint Eustatius	Nasha Radjouki Manager Departement van Cultuur, Sint Eustatius
Fikry Cassidy Zaakgelastigde, Ambassade van de Republiek Indonesië	Rosalyn Johnson Beleidsadviseur Community Development bij het Openbaar Lichaam Saba	Sanne Ravensbergen Wetenschappelijk medewerker, onderzoeker, Universiteit Leiden
Claire Chastanier Beleidsmedewerker, ministerie van Cultuur, Frankrijk	Koert Kerkhoff Beleidsmedewerker en adviseur Cultuur op Sint Maarten	Clara Reyes Hoofd Cultuur, Sint Maarten
Hélène Doub Directeur Institut Français des Pays-Bas		

Johan Roozer
Beleidsadviseur, Ministerie
van Onderwijs, Wetenschap
en Cultuur van de Republiek
Suriname

Matthias van Rossum
Senior onderzoeker
International Institute of
Social History

Lizette Sambo-Velder
Hoofd Departement van
Cultuur, Curaçao

Morits Schmid-Drechsler
Hoofd Pers- en Culturele
Zaken, Ambassade van de
Bondsrepubliek Duitsland,
Den Haag

Stijn Schoonderwoerd
Directeur Nationaal Museum
van Wereldculturen

Thomas Schroeder
Divisie Koloniale Collecties,
BMK, Duitsland

Jacques Schumacher
Herkomstonderzoeker, Victoria
& Albert Museum, Londen,
Verenigd Koninkrijk

Linawati Sidarto
Onderzoeksjournalist

Siswanto
Directeur National Museum
Jakarta, Indonesië

Paulette Smit
Actrice, schrijfster en
vicevoorzitter Amsterdamse
Kunstraad

Fenneke Sysling
Universitair docent,
Universiteit Leiden

Nicholas Thomas
Directeur Museum of
Archeology and Anthropology,
Cambridge,
Verenigd Koninkrijk

Bonnie Triyana
Historicus, curator, Indonesië

Suzie Tucker
Medewerker Arts Council
London, Head of Strategy and
Communications at National
Museum Directors' Council

Wouter Veraart
Hoogleraar Rechtsgeleerdheid,
Rechtstheorie en
Rechtsgeschiedenis,
VU Amsterdam

Pauljac Verhoeven
Hoofd Museum Bronbeek,
Arnhem

Rene Violenus
Gevolmachtigd minister
van Sint Maarten

Wim Weijland
Directeur Rijksmuseum
van Oudheden, Leiden

Inge van de Vlies
Hoogleraar emeritus
Staats- en Bestuursrecht
en Kunst en Recht

Frank van Vree
Directeur NIOD Instituut
voor Oorlogs-, Holocaust-
en Genocidestudies

Din Wahid
Attaché onderwijs en cultuur,
Ambassade van de Republiek
Indonesië

Jonathan Williams
Hoofd Collecties en adjunct-
directeur British Museum,
Londen, Verenigd Koninkrijk

Louis Zweers
Historicus, journalist

Overzicht van Nederlandse ex-koloniën en handelsposten

Kolonie of handelspost	Huidige naam	Periode <i>(voor zover bekend)</i>	Wat?
Aden	Aden (Jemen)	1614 – 1620	VOC-handelspost
Al Basra	Basra (Irak)	1645 – 1646 1723 – 1752 <i>(met onderbrekingen)</i>	Verschillende VOC-factorijen
Anguilla	Anguilla (Brits overzees gebiedsdeel)	1631 – 1633	WIC-versterking
Arakan	Myanmar (Birma)	1625 – 1665	VOC-kantoor
Arguin	Arguin (Mauritanië)	1633 – 1678 1722 – 1724 <i>(met onderbrekingen)</i>	VOC-fort
Baai van Antongil	(Noordoost) Madagaskar	1641 – 1646	VOC-post
Bengalen	West-Bengalen (India) en Bangladesh	1627 – 1795	Verschillende VOC-handelsposten
Birma	Myanmar	1625 – 1679	Verschillende VOC-handelsposten
Caracasbaai	Venezuela	Onbekend	Verschillende WIC-forten en uitkijkposten
Castro, Chiloé en Valdivia	Chili	Omstreeks 1642	Verschillende WIC-posten (voor korte tijd)
China	China	1728 – 1856	Verschillende VOC-handelsposten
Comoren	Comoren (bij West-Afrika)	1691 – 1790	VOC-bron voor slaafgemaakten (voor de Kaapkolonie en Indië) en verversingsposten
Desjima	Dejima (Japan)	1641 – 1857	VOC-handelspost
Faifo	Hôï An (Vietnam)	1636 – 1741	VOC-Handelspost
Formosa	Taiwan	1624 – 1662	Verschillende VOC-handelsposten, pakhuizen en comptoirs
Guyana (Berbice, Demerara, Essequibo, Pomeroon)	Guyana	1616 – 1814	Verschillende WIC-forten en -posten
Kaapkolonie	(Zuidelijk) Zuid-Afrika	1652 – 1795, 1803 – 1806	Verversingsplaats en later Nederlandse vestigingskolonie
Kust van Coromandel	Kust van Coromandel (India)	1605 – 1825 <i>(met onderbrekingen)</i>	VOC-handelsposten, forten en kantoren
Kust van Delagoa	Maputo Bay (Mozambique)	1721 – 1730	VOC-comptoir en fort
Kust van Malabar (Nederlands Malabar)	Malabaarse kust (India)	1662 – 1790	VOC-vestigingen
Loango-Angolakust	Boary (Congo)	1641 – 1726	WIC-factorijen, -vestigingen en -handelsposten
Malakka	Maleisië	1641 – 1825	VOC-handelsposten
Maskate	Muscat (Oman)	1672 – 1675	VOC-handelskantoor
Mauritius	Mauritius	1638 – 1658	VOC-vestigingsplaats met forten, factorijen etc.

Kolonie of handelspost	Huidige naam	Periode <i>(voor zover bekend)</i>	Wat?
Mocha	Mocca (Jemen)	1664 – 1710 1620 – 1817	VOC-factorijen, kantoren etc.
Nederlands Acadië	Castine (Maine, Verenigde Staten) en Jemseg (New Brunswick, Canada)	1625 en 1659	WIC-handelspost WIC-fort
Nederlands Ceylon	Sri Lanka	1640 – 1797	VOC-vestigingen, forten etc.
Nederlandse Goudkust	(Westkust van) Ghana	1598 – 1872	Verschillende forten en handelsposten
Nederlands-Brazilië	(Noordoost) Brazilië	1630 – 1654	WIC-vestigingen, forten en handelsposten
Nederlands-Indië	Indonesië	1602 – 1816 1816 – 1945/1949	VOC-vestigingen, forten en handelsposten, vanaf 1816 Nederlandse kolonie
Nederlands West-Indië/ Nederlandse Antillen	Aruba Curaçao Sint Maarten Caribisch Nederland (Bonaire, Sint Eustatius, Saba)	1636 – 1806/ 1817 – 1986 1634 – 1954 1630/1644 – 1954 1620 – 1954	WIC-handelsvestigingen en later handelskoloniën
Nederlandse Maagdeneilanden	Britse Maagdeneilanden	1625 – 1680	WIC-vestigingen
Nederlands Nieuw-Guinea	Nieuw-Guinea (Indonesië)	1855 – 1962	Verschillende handelsposten en forten
Nieuw-Nederland	Verenigde Staten (oostkust)	1614 – 1678	Verschillende WIC-handelsposten en vestigingen
Perzië	Gebieden in Iran	1623 – 1750	Verschillende VOC-handelsposten
Ponomping	Phnom Penh (Cambodja)	1602 – 1667 <i>(met onderbrekingen)</i>	VOC-kantoren
San Juan	San Juan (Puerto Rico)	1625	WIC-fort
Senegambia	Senegal	1617 – 1633 1664 – 1677	WIC-factorijen
Siam	Thailand	1602 – 1767	Verschillende VOC-forten en -posten
Sint-Helena	Sint-Helena	1633 – 1659 <i>(met onderbrekingen)</i>	VOC-verversingsstation
Sind	Sindh (Pakistan)	1632 – 1757	VOC-comptoir
Slavenkust	Baai van Benin	1660 – 1760	WIC-vestigingen
Suratte	Surat (India)	1616 – 1795	VOC-directoraat
Suriname	Suriname	1667 – 1954	Plantagekolonie
Tasso-eiland	Tasso (Sierra Leone)	1664	Nederlands fort
Tobago (Nieuw-Walcheren)	Trinidad en Tobago	1628 – 1677	WIC-kolonie
Tonkin	(Tonkin) Vietnam	1636 – 1699	VOC-handelspost

*Bovenstaand overzicht claimt niet volledig te zijn.
De jaartallen zoals hier weergegeven zijn bij benadering.
Zie ook: www.atlasofmutualheritage.com*

Enquêteresultaten

- 115 musea hebben de enquête (gedeeltelijk) ingevuld.
- 55 musea gaven aan koloniale collecties te hebben.

Naam instelling	Koloniale collecties?
Amsterdam Pipe Museum	Ja
Bevrijdingsmuseum Zeeland	Ja
Bonnefantien Maastricht	Nee
Botanische Tuinen Universiteit Utrecht	Ja
Centraal Museum	Onbekend
Daf Museum	Nee
De Bastei	Ja
Drents Museum	Ja
Eindhoven Museum	Nee
Eye Filmmuseum	Ja
Flipje en Streekmuseum Tiel	Nee
Gemeentemuseum Het Hannemahuis	Nee
Geologisch museum Hofland	Nee
Graafs Museum	Nee
Groninger Museum	Ja
Haarlemmermeermuseum De Cruquius	Nee
Heiligenbeeldenmuseum	Nee
Herinneringscentrum Kamp Westerbork	Ja
Het Nieuwe Instituut	Ja
Het Noordbrabants Museum	Nee
Het Spoorwegmuseum	Ja
Het Utrechts Archief	Nee
Hortus botanicus Leiden, Universiteit Leiden	Ja
Humanity House	Nee
Kasteel Duivenvoorde	Nee
Kasteel Heeswijk	Nee
Kijk en Luistermuseum	Nee
Koninklijk Kabinet van Schilderijen Mauritshuis	Nee

Naam instelling	Koloniale collecties?	Naam instelling	Koloniale collecties?
Kunstmuseum Den Haag	Ja	Museum Paul Tetar van Elven	Ja
Leudalmuseum Haelen	Nee	Museum Prinsenhof Delft	Ja
Literatuurmuseum/ Kinderboekenmuseum	Nee	Museum Schokland	Nee
Louwman Museum	Nee	Museum Slager Den Bosch	Nee
Marinemuseum	Ja	Museum Sloten	Nee
Mariniersmuseum	Ja	Museum van Bommel van Dam	Ja
Maritiem Museum Rotterdam	Ja	Museum Veenendaal	Ja
Marker Museum	Nee	Museum Villa Mondriaan	Nee
Missiemuseum Steyl	Ja	Nationaal Gevangenis­museum	Ja
Museumfederatie Fryslân	Ja	Nationaal Museum Klok & Peel Asten	Ja
Museaal museum	Ja	Nationaal Museum van Wereldculturen	Ja
Museon	Ja	Nationaal Onderwijs­museum	Ja
Museum Boijmans Van Beuningen	Ja	Nationaal Tinnen Figuren Museum	Nee
Museum Bredius	Nee	Nationaal Vlecht­museum Noordwolde	Ja
Museum Bronbeek	Ja	Naturalis Biodiversity Center	Ja
Museum Collectie Brands	Ja	Natuurhistorisch Museum Maastricht	Ja
Museum de Fundatie	Ja	Natuur­museum Brabant	Ja
Museum De Wieger	Nee	Nederlands Artillerie­museum	Ja
Museum Dorestad	Nee	Nederlands Fotomuseum	Ja
Museum Geelvinck (Geelvinck Hinlopen Huis Stichting)	Nee	Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid	Ja
Museum Gouda	Ja	Nederlands Openlucht­museum	Ja
Museum Helmond	Ja	Nederlands Stoom­machine­ museum	Nee
Museum het Bolwerk	Nee	Nederlands Tegelmuseum	Nee
Museum Het Pakhuis	Nee	Nederlands Water­museum	Nee
Museum Het Valkhof	Ja	Nederlands Zilver­museum Schoonhoven	Nee
Museum Klooster Ter Apel	Nee	Nest	Nee
Museum Landgoed Verhildersum Leens	Nee	Openlucht­museum de Locht	Nee
Museum Noordwijk	Nee		
Museum Paleis Het Loo	Ja		

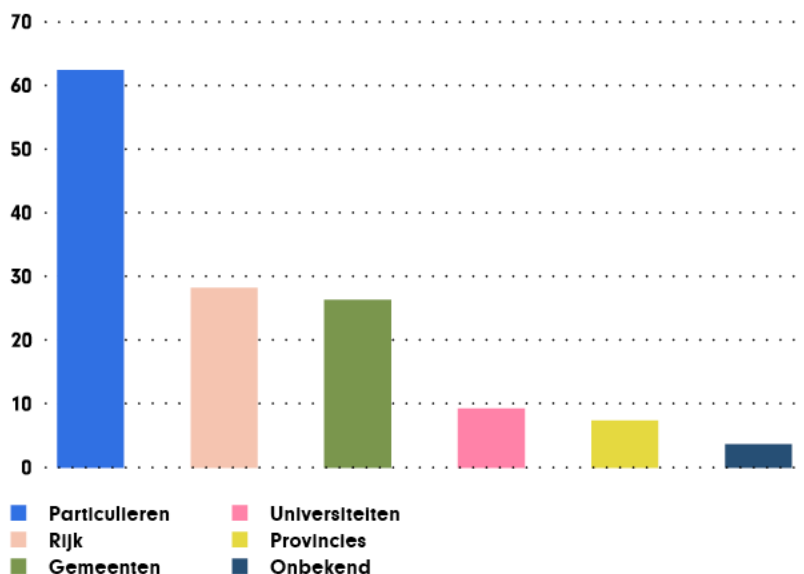
Naam instelling	Koloniale collecties?	Naam instelling	Koloniale collecties?
Oudheidkundige Vereniging Warkums Erfskip	Nee	Venrays Museum	Nee
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Afdeling Kunstcollecties	Ja	Voerman Museum Hattem	Onbekend
Rijksmuseum Amsterdam	Ja	Vrijheidsmuseum	Ja
Rijksmuseum Boerhaave	Onbekend	Westlands Museum	Nee
Rijksmuseum van Oudheden	Ja	Zaans Museum	Onbekend
Speelgoed- en Carnavalsmuseum 'Op Stelten'	Nee	Zeeuws Museum	Ja
Stadsarchief Amsterdam	Nee	Zuiderzeemuseum	Ja
Stedelijk Museum Zutphen	Nee		
Stichting Deventer Verhaal-Museum de Waag	Ja		
Stichting Huis Bergh	Nee		
Stichting Kasteel - Landgoed Duivenvoorde	Nee		
Stichting Kasteel Amerongen	Onbekend		
Stichting Katwijks Museum en Genootschap Oud Katwijk	Nee		
Stichting Museum van Egmond	Nee		
Stichting Noordwijk Space Expo	Nee		
Streekmuseum Etten+Leur	Nee		
Streekmuseum Krimpenerwaard	Nee		
TextielMuseum	Ja		
Teylers Museum	Nee		
Universiteitsbibliotheken Leiden, afdeling Bijzondere Collecties	Ja		
Universiteitsmuseum Groningen	Ja		
Universiteitsmuseum Utrecht	Ja		
Van Abbemuseum	Onbekend		
Veenkoloniaal Museum Veendam	Ja		

Musea met koloniale cultuurgoederen

De helft van de Nederlandse musea die de enquête hebben ingevuld, beheert koloniale cultuurgoederen. De andere helft geeft aan dat niet te doen of – en dat is een kleine minderheid – zegt dat niet te weten. Iets minder dan de helft van de musea met koloniale cultuurgoederen in beheer, gaf aan dat de omgang met die collectie een actueel thema is binnen hun instelling. Ruim 37% van de respondenten gaf daarbij aan contacten te onderhouden met culturele instellingen in herkomstlanden. 14% van de musea die de enquête invulden gaven bovendien aan koloniale cultuurgoederen te hebben waarvan de herkomst wel eens onderwerp van debat is geweest, door interne discussie of vragen van bezoekers of pers.

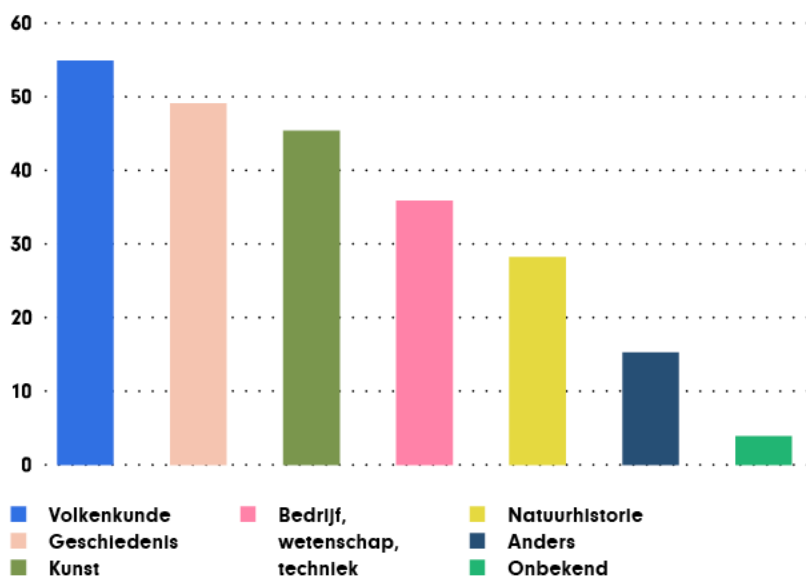
Eigenaren van koloniale cultuurgoederen

(in percentages)

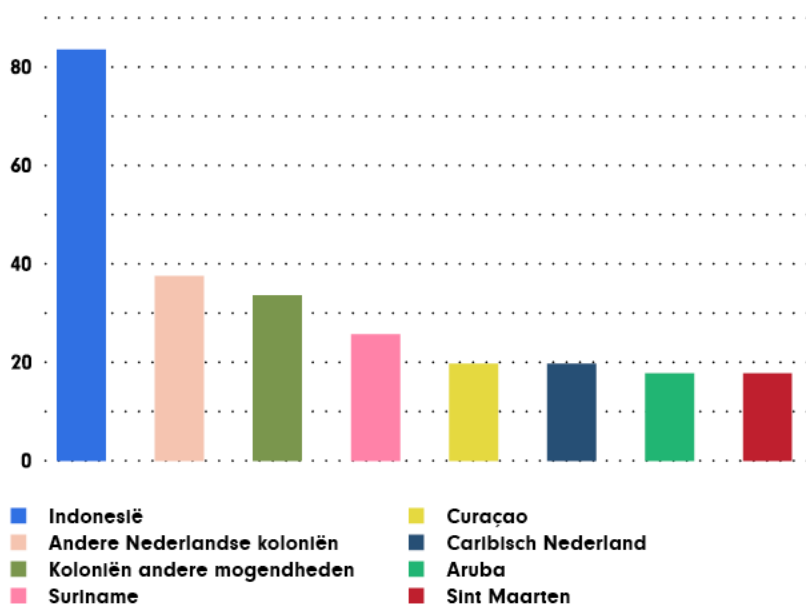
Wat betreft eigenaarschap geeft 62% van de musea met koloniale cultuurgoederen aan dat zij cultuurgoederen beheren van particulieren zoals stichtingen, verenigingen, bedrijven, individuen en families. De rijksoverheid wordt door 28% van deze musea genoemd als eigenaren van hun koloniale cultuurgoederen. Gemeenten, universiteiten en provincies worden door respectievelijk 26%, 9% en 8% van de musea genoemd.

Categorieën koloniale cultuurgoederen (in percentages)

Meer dan de helft van de musea met koloniale cultuurgoederen beheert volkenkundige cultuurgoederen. 49% beheert geschiedenskundige cultuurgoederen en 45% beheert koloniale kunstvoorwerpen. Van 28% van deze musea maken natuurhistorische objecten deel uit van hun koloniale collectie.

Herkomstlanden koloniale cultuurgoederen (in percentages)

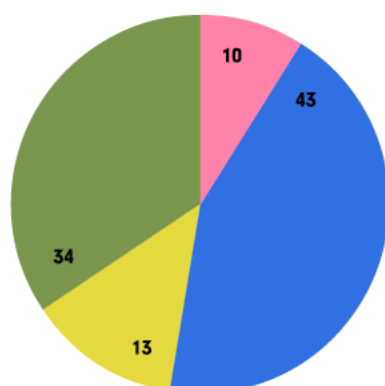

Indonesië is met 84% het door musea meest genoemde land waarvan zij koloniale cultuurgoederen in de collectie hebben. 26% van de musea beheert cultuurgoederen uit Suriname, 20% uit Curaçao, 18% uit Aruba, eveneens 18% uit Sint Maarten, 20% uit Caribisch Nederland en 38% uit andere Nederlandse voormalige koloniën. 34% beheert koloniale cultuurgoederen uit gebieden van andere koloniale mogendheden.

69% van de musea geeft ten slotte aan zij koloniale cultuurgoederen beheren die met instemming van de voormalige eigenaar zijn verworven, 59% geeft aan cultuurgoederen te beheren waarvan de verwervingswijze onbekend is en 18% van de musea zegt te weten dat zij koloniale cultuurgoederen beheren die zonder instemming van de toenmalige eigenaar zijn verworven.

Daarbij komt dat nog niet alle musea hun koloniale cultuurgoederen goed in kaart hebben gebracht. In de enquête gaf 28% van de musea aan geen overzicht te hebben van de koloniale cultuurgoederen in hun collecties, 39% van de musea gaf aan bezig te zijn met het creëren van een dergelijk overzicht en 33% gaf aan reeds een volledig overzicht te hebben.

Stand van herkomstonderzoek (in percentages)

- De herkomst van koloniale cultuurgoederen is al bekend
- Verkendend herkomstonderzoek
- Systematisch herkomstonderzoek
- (Nog) niet aan de orde

Van de musea met koloniale cultuurgoederen die de enquête hebben ingevuld, blijkt slechts 10% een goed overzicht te hebben van de herkomst daarvan. 43% voert verkendend herkomstonderzoek naar hun collecties, 13% doet systematisch onderzoek en bij 34% is het doen van herkomstonderzoek nog in het geheel niet aan de orde.

Teruggaven in het verleden

Datum	Teruggave	Aan wie?	Door wie?	Waarom teruggegeven?
1907	Regalia	Voormalig Gowa-sultanaat (Zuid-Sulawesi)	Museum Volkenkunde	Na afloop van een tentoonstelling over de Bone, Gowa en Luwe-sultanaten. De teruggave geschiedde vanwege 'reasons of fairness', op basis van een verzoek van de oudste zoon van de sultan van Gowa, die tijdens de expeditie van 1905 – 1906 om het leven was gekomen.
1913	Kroonjuwelen	De Gowa en Bene Koninkrijken in Bali	Onbekend	Onbekend
1927	3 Ramayana reliëfs (afkomstig van de Prambanan)	De Siva-tempel van de Prambanan in Indonesië	Nederland i.s.m. koninklijke familie in Siam	Vanwege kritiek op de manier waarop deze cultuurgooederen van de Prambanan-tempel zijn ontvreemd en weggegeven. De teruggave geschiedde met bemiddeling van Nederlandse archeologen, conservatoren uit Siam en koning Chulalongkorns halfbroer prins Damgrong.
1931	Regalia	Het voormalig Bone-sultanaat	Bataviaasch Genootschap	Omdat de sultan aangaf niet zonder de regalia te kunnen heersen.
1937	Twee krissen	Koninklijke families in Zuid-Bali	Nederlands-Indische regering	Omdat Balinese koningen aangaven niet zonder krissen te kunnen regeren.
1938	Regalia	Voormalig Gowa-sultanaat	Bataviaasch Genootschap	Omdat de sultan aangaf niet zonder de regalia te kunnen heersen.
1970	Twee Raden Saleh-schilderijen: – Schilderij van een buffeljacht (1851) – Schilderij van gevecht tussen man en leeuw (1870)	(De familie van) president Suharto	De Nederlandse koninklijke familie	Als donatie aan de familie Suharto tijdens een staatsbezoek van koningin Juliana.
1973	Het Nagarakretagama manuscript	Indonesische regering	Universiteitsbibliotheek Leiden (beheerder) en het Rijk (eigenaar)	N.a.v. onderhandelingen over een nieuw cultural agreement in 1968. Dit manuscript heeft voor Indonesië een grote symbolische, bijna heilige waarde.
1975	380 etnografische objecten uit Papua	Indonesische regering, t.b.v. Museum Jayapura	Museum Volkenkunde (beheerder) en het Rijk (eigenaar)	Omdat alle partijen het erover eens waren dat het verschepen (of smokkelen) van deze objecten naar Nederland in strijd was met het New York Agreement (1962).
1975	Paleontologische menselijke resten: de Ngandong skulls	Teuku Jacob (particulier)	G.H.R. von Koenigswald (particulier)	Private afspraken.
24 maart 1976	Fossiel van een dwergolifant en schildpad afkomstig van Timor & Flores	Cultureel attaché van de Indonesische ambassade (Atdikbud) in Den Haag	Rijksmuseum van Natuurlijke Historie (Leiden), door dr. D.A. Hooyer	Op basis van een ontmoeting van deskundigen in Den Haag van 25 juni t/m 7 juli 1977.
1977	Schilderij gevangenneming Diponegoro door Raden Saleh	Indonesische regering	Door de directeur van het archief van het Koninklijk Huis en prins Bernhard	N.a.v. een speciaal verzoek door Adam Malik, de toenmalige Indonesische minister van Buitenlandse Zaken.

Datum	Teruggave	Aan wie?	Door wie?	Waarom teruggegeven?
1977	Uitrusting prins Diponegoro – Zadel – Hoofdstel – <i>Pajong</i> (parasol) – Speer	Indonesische ambassadeur t.b.v. Museum Nasional	Museum Bronbeek (beheerder) en het Rijk (eigenaar)	N.a.v. de <i>joint recommendations</i> in 1975.
1977	Helpt van de Lombokschat, bestaande uit 243 objecten	Indonesië	Door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap, vanuit Rijksmuseum Amsterdam (121 voorwerpen) en Museum Volkenkunde in Leiden (122 voorwerpen)	N.a.v. de <i>joint recommendations</i> in 1975.
1978	Paleontologische menselijke resten <i>Homo modjokertensis</i>	Teuku Jacob (particulier)	G.H.R. von Koenigswald (particulier)	Private afspraken.
1978	Prajñāparamita beeld	Indonesische regering, ten behoeve van Museum Nasional	Door de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap, vanuit Museum Volkenkunde in Leiden	Ter ere van het tweehonderdjarig bestaan van Museum Nasional.
1985	4.500 precolumbiaanse fragmenten	Aruba	Museum Volkenkunde in Leiden	Op basis van onderhandelingen.
2003	2 antieke Hindu-standbeelden	Indonesië	Nederlandse overheidsinstelling	Onbekend
2005	Zeventiende-eeuwse Smeerenburg collectie, bestaande uit meer dan 17.000 objecten van WIC-schepen	Noorwegen	Rijksmuseum Amsterdam	Onbekend
2005	Wajangpoppen	Jakarta (museum Wayang)	Wereldmuseum Rotterdam (beheerder) en gemeente Rotterdam (eigenaar)	In het kader van het versterken van de gemeenschappelijke banden tussen Jakarta en Rotterdam.
2005	Toi Moku-hoofden	Nieuw-Zeeland	Museum Volkenkunde in Leiden	Onbekend
2006	45 'moderne' kunstwerken (vervaardigd in Suriname tussen 1948 en 1989), waaronder schilderijen, beeldhouwwerken, foto's en zeefdrukken. Deels koloniaal.	Suriname, ten behoeve van het Nationaal Museum	Tropenmuseum Amsterdam i.s.m. de Nederlandse regering	De kunstwerken waren gemaakt in het kader van stichting STICUSA, die de culturele samenwerking tussen Nederland, Suriname en de Antillen moest versterken. De Nederlandse overheid vond dat Suriname recht had op de werken. Toen de stichting in 1989 ontbonden werd, waren vele werken verhandeld. Het Tropenmuseum ontving een budget van de Nederlandse overheid om deze werken terug te kopen, onder de voorwaarde dat ze teruggegeven zouden worden aan het Nationaal Museum. In 2006 had het Nationaal Museum de juiste bewaaromstandigheden gerealiseerd, waarop de kunstwerken werden teruggegeven.

Datum	Teruggave	Aan wie?	Door wie?	Waarom teruggegeven?
2008	Shabti of Hener (ca. 1205 – 1186 BC)	Egypte	Nederlandse overheidsinstelling	Toen een Nederlandse particulier het Shabti-grafbeeldje wilde kopen van een Duitse particulier, vroeg hij het Rijksmuseum van Oudheden de herkomst ervan te onderzoeken. Uit het onderzoek bleek dat het beeldje gestolen was uit Egypte. De Nederlandse en Duitse particulieren besloten toen samen met het museum dat het beeldje moest worden teruggegeven.
2008	18 etnografische objecten	Cultureel centrum in Sintang, West-Kalimantan, Indonesië	Minderbroeders kapucijnen (Orde Fratrum Minorum Capucinatorum), Tilburg	Als donatie ter gelegenheid van de opening van het nieuwe culturele centrum. Het Tropenmuseum vroeg de Minderbroeders een bijdrage te leveren.
2008	4 porseleinen aardewerken	Cultureel centrum in Sintang, West-Kalimantan, Indonesië	Tropenmuseum Amsterdam	Als donatie ter gelegenheid van de opening van het nieuwe culturele centrum.
2009	Hoofd van koning Badu Bonsu II	Ghana	Leids Universitair Medisch Centrum	Verzoek tot teruggave.
2009	33 etnografische objecten	Museum Pusaka, Nias, Indonesië	Minderbroeders kapucijnen (Orde Fratrum Minorum Capucinatorum), Tilburg	Als donatie.
2009	69 kleitabletten	Nationaal Museum, Irak	Nederlandse overheidsinstelling	Onderschept door Interpol en gerapporteerd aan de Nederlandse regering, aangekocht door Nederlanders in illegale handel.
2010	1 kleitablet	Nationaal Museum, Irak	Nederlandse overheidsinstelling	Onderschept door Interpol en gerapporteerd aan de Nederlandse regering, aangekocht door Nederlanders in illegale handel.
2010	ANCODS (Agreement between Australia and the Netherlands Concerning Old Dutch Shipwrecks)-collectie	Australië	Nederlandse overheidsinstelling	Ter gelegenheid van 400 jaar Nederlands-Australische betrekkingen.
2011	Onderdeel van de Parthenon/ <i>Elgin marbles</i>	Griekenland	Door Rijksmuseum van Oudheden, Leiden, namens een private eigenaar	Het onderdeel was onrechtmatig in het bezit van een private eigenaar gekomen. Deze eigenaar bood het aan als schenking aan het Rijksmuseum van Oudheden. Uiteindelijk werd besloten dat het teruggegeven moest worden aan Griekenland.
2011	Euwenoude wierookbrander	China	Nederlandse ambassade in Peking (beheerder)	Ter gelegenheid van een werkbezoek aan China.
2015	Pelgrimsstaf van Diponegoro	Museum Nasional, Jakarta, Indonesië	De Baud-familie, met behulp van het Rijksmuseum	De familie Baud had de pelgrimsstaf ooit gekregen van een rivaal van Diponegoro en besloot deze terug te geven.
2020	Dolk (kris) gelinkt aan Diponegoro	Republiek Indonesië	Museum Volkenkunde (beheerder) en het Rijk	N.a.v. de <i>joint recommendations</i> in 1975.

Bovenstaand overzicht claimt niet volledig te zijn.

De Raad voor Cultuur is het wettelijke adviesorgaan van de regering en het parlement op het terrein van kunst, cultuur en media. De raad is onafhankelijk en adviseert, gevraagd en ongevraagd, over actuele beleidskwesties en subsidieaanvragen.

‘Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht’
is een uitgave van de Raad voor Cultuur.

Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties

Lilian Gonçalves-Ho Kang You (voorzitter)

Leo Balai

Brigitte Bloksma

Martine Gosselink

Henrietta Lidchi

Valika Smeulders

Hasti Tarekat Dipowijoyo

Joris Visser

Sander Bersee (secretaris)

Emma Keizer (secretaris)

Leden Raad voor Cultuur

Marijke van Hees (voorzitter)

Brigitte Bloksma

Lennart Booij

Özkan Gölpinar

Erwin van Lambaart

Cees Langeveld

Thomas Steffens

Liesbet van Zoonen

Jakob van der Waarden (directeur)

**RAAD
VOOR
CULTUUR**

Raad voor Cultuur
Prins Willem Alexanderhof 20, 2595 BE Den Haag
070 – 3106686, info@cultuur.nl, www.cultuur.nl

Het is toegestaan (delen van) de inhoud van deze publicatie te citeren of te verspreiden, mits daarbij de Raad voor Cultuur en deze publicatie als bronnen worden vermeld.

Aan deze publicatie kunnen geen rechten worden ontleend.
Den Haag, oktober 2020